

Glava četvrta

JULSKA REVOLUCIJA

1. U FRANCUSKOJ (1830)

Posle Waterloo Luj XVIII je nastavio da vlada na osnovu oktroyisanog ustava (*Charte constitutionnelle*)¹⁵¹. Bio je to lični režim restaurisane burbonske kraljevine koji ipak nije mogao da ne prizna neke bitne rezultate revolucije, a po ugledu na Veliku Britaniju zaveo je i ministarsku odgovornost pred zakonodavnim telima — Gornjem domu i Skupštinom. Prvog je imenovao kralj, a drugu je biralo vrlo uzano izborno telo.¹⁵²

Režim restauracije bio je sav pod uticajem reakcionarnih aristokrata. Podstaknute njima a fanatizovane katoličkim sveštenstvom, rojalističke bande su u jesen 1815. pobile na jugu Francuske stotine bonapartista, republikanaca i protestanata. I vlada se pridružila tom belom teroru, pogubivši mnoštvo istaknutih ličnosti ranijeg režima posle vrlo sumarnog sudskog postupka. Među njenim žrtvama bio je i maršal Nej. Ultrareakcionarna većina u Skupštini, hoteći da vrati stanje iz predrevolucionarnog doba, izglasala je niz zakona kojima je lična sloboda sasvim ukinuta.

Pobesnela reakcija uznemirila je kralja i vladu, čak i strane dvorove, one koji su Francuskoj nametnuli restauraciju. Ruski car

¹⁵¹ *Francuski revolucionarni i Napoleonovi ratovi*, str. 708—709.

¹⁵² Aktivno izborno pravo imali su samo građani koji su plaćali najmanje 300 franaka neposrednog poreza, a pasivno pravo oni sa najmanje 1000 franaka. Računa se da je cela Francuska od preko 30 miliona stanovnika imala tada 12.000—15.000 glasača, a samo 5.000 kvalifikovanih da budu izabrani. Te privilegovane građane, zvane *legalni narod* (*le pays légal*) i *upravljajuće klase* (*les classes dirigeantes*) činili su bogati industrijalci i trgovci, a najviše plemići-veleposednici.

savetovao je umerenost, da se ne bi izazvala nova revolucija. Otuda period 1817—1820. beleži pojavu nekih liberalnijih zakona, među njima i vojni zakon maršala Guvion Sen-Sira, o kome je ranije govoreno. Zatim ponovo nastupa ultraška reakcija. Intervencija u Španiji 1823. jedan je od njenih bitnih akata. Vlada Šarla X (1824—30), ranijeg grofa od Artoa, sve više nasrće na ustavne slobode dok se u zemlji uporedo šire liberalne ideje, čak i među *upravljajućim klasama*. Proizvodne snage, pod impulsom parne mašine, ubrzano su preobražavale društvo, jačajući buržoaziju i množeći proletarijat. Romantizam, umetnički izraz ove nove epohe, oslobodivši se klasičnih stega, probudio je nova osećanja i ideje, svojom stvaralačkom groznicom oplodio je društvene i prirodne nauke. Stvorilo se društvo koje se nije moglo vratiti u feudalne okove. Oprečnosti između razvoja društva i težnje vlade bivale su sve veće.

Odnosi između dvora i naroda naglo su se zaoštrili kada je Šarl X, avgusta 1828, relativno umerenu vladu Martinjaka zamenio najreakcionarnijim ličnostima pod princom Polinjakom. Nova vlada je uzaludno pokušala da pridobije javno mnjenje napadom na Alžir. Nezadovoljstvo je prekipelo 26. jula 1830. pojavom četiri kraljeve uredbe (*ordonnances*) kojima je ukinuta sloboda štampe, raspuštena neposlušna, tek izabrana Skupština, a izborno pravo, po kome je trebalo izabrati novu Skupštinu, ograničeno gotovo na same veleposednike. Protest koji je u ime pariskih novinara formulisao Adolf Tjer bio je poziv na bunu: *legalni režim je prekinut; počela je vladavina sile*. Velike mase sveta izašle su na ulice tražeći ustav. U toku noći dižu se u Parizu prve barikade. Idućeg dana ustanak je zahvatio ceo grad. Za komandanta prestonice Polinjak postavlja maršala Marmona, vrlo nepopularnog u narodu još od 1814, kada je napustio Napoleona i prišao saveznicima. Marmon raspolaže sa oko 20.000 ljudi, ali u lavirintu tesnih i krivudavih ulica tadanjeg Pariza njegove trupe, pre svega artiljerija, ne mogu doći do pravog izražaja. Uveče 27. jula on otima barikade u ulici Sent Onore. Krv koja je tom prilikom potekla povećala je uzbuđenje. Noću 27/28. jula ustanak se organizuje pod vođstvom bivših karbonara, studenata, nacionalnih gardista, radnika-republikanaca koje predvode Godfroa Kavenjak, Trela i Raspaj. Pariz je 28. jula osvanuo ispresecan stotinama barikada. Ustanici su osvojili Gradsku većnicu i katedralu odakle su zvona neumorno zvala na uzbunu. Marmon provaljuje barikade, koje se za njim ponovo zatvaraju. Jedan njegov puk prelazi ustanicima. Saznavši za to, Polinjak je

poručio Marmonu: *ako trupa pređe na stranu naroda neka se puca i na nju*. Ustanak se 29. jula proširio i na levu obalu Sene gde je narod zauzeo Skupštinu (*Palais-Bourbon*). I druga dva puka prelaze ustanicima. Marmon je blokiran u Luvru i Tiljerijima. Njegovi Švajcarci, desetkovani kod Luvra, beže na Jelisejska polja, povlačeći za sobom i druge trupe. Marmon ih je uredio tek na periferiji. Trobojna zastava istaknuta je na Tiljerijima, kraljevskom dvoru. Iz Sen Klua, gde je bio u lovu, kralj se sklonio u Ranbuje. Ugrožen i tu, 14. avgusta se u Šerburu ukrcao za Britaniju.

Komisija improvizovana u Gradskoj većnici obrazovala je privremenu vladu. Starom Lafajetu — koji je 1789—91. komandovao Narodnom gardom, a 1792. prišao neprijatelju — poverena je komanda nad oružanim snagama, što ga je učinilo arbitrom situacije. Uvereni (ustavni) rojalista još iz vremena prve revolucije, on je na francuski presto postavio vojvodu od Orleana, koji se kao vojvoda od Šartra borio kod Žemapa u republikanskoj armiji. Proglashen je za kralja 9. avgusta pod imenom Luj Filip I, *kralj Francuza, ne Francuske!*

Režim Šarla X oborili su republikanci, a revolucija se završila monarhijom. Luja Filipa je na presto dovela krupna buržoazija, izgledalo je samo da ga je izabrala nacija. Bila je to buržoaska kraljevina, po izgledu nacionalna. Novim zakonom broj glasača se popeo na 200.000, ali su oni to pravo pretežno sticali zahvaljujući novcu. Nacionalna garda, kojoj su mogli pripadati samo imućni ljudi zbog novčanog doprinosa i opreme koju su sami morali nabavljati, bila je u stvari buržoaska garda. Režim Luja Filipa može se definisati kao plutokratija. Pokreti prevarenog naroda guše se oružjem. U Parizu 18. oktobra 1830, a u decembru nekoliko puta, narodni bunt morao se savlađivati svom raspoloživom vojskom i Nacionalnom gardom. U novembru 1831. maršal Sult je sa 36.000 ljudi morao preotimati Lion iz ruku radnika. Vrlo opasan je bio i ustanak u Parizu od 5—6. juna 1832; radnički krajevi istočnog Pariza ponovo su ispresecani barikadama. Povodom reakcionarnog zakona o udruženjima došlo je ponovo do ozbiljnih nemira. Na ulicama Liona, 9—13. aprila 1834. radnici su protiv vojske vodili ogorčene ulične borbe. Nemiri su se zatim proširili na Sent Etjen, Vjen, Grenobl. U Parizu, 13. aprila, ustanak se ponovo svirepo guši. Pokreću se i legitimisti, pristalice Burbona. Nemajući nikakva oslonca u narodu, njihove su akcije sasvim bezopasne. Pokušaj da Vandeju ponovo dignu na oružje propao je bedno u borbi kod La Pensjera 7. juna 1832.

Luj Filip je bio na krajnjoj desnici svog buržoaskog režima, vukući sve više ka reakciji. On neumorno radi na približavanju dvorovima istočnih reakcionarnih sila — Austrije, Prusije i Rusije — čiji suvereni, ipak, neće tog *kralja barikada* da priznaju sebi ravnim.

Julska revolucija odjeknula je velikim delom Evrope. Uspela je na zapadu, gde je preovladavao uticaj liberalnijih velikih sila — Francuske i Velike Britanije — a propala je na istoku — u Nemačkoj, Italiji, Poljskoj — pod pritiskom reakcionarnih sila.

2. BELGIJSKA REVOLUCIJA

(1830—1833)

Pariskim ugovorom od 30. maja 1814. Belgija i Holandija stavljene su pod suverenitet holandskog princa Vilhelma Oranskog, a Bečki kongres obrazovao je od njih Kraljevinu Nizozemsku. Spojene su tako dve pokrajine sasvim različite po narodnosti, jeziku, veri i privredi. Holandija je bila protestantska, poljoprivredna i pomorska zemlja; Belgija katolička, jezika francuskog (Valonci) i flamanskog, visoko industrijalizovana, najviše na Kontinentu.

Sa svojih 3,000.000 stanovnika Belgija je stvarno potčinjena Holandiji, koja je imala svega 2,000.000. U Hagu, gde je bila prestonica, Belgija je smatrana prosto proširenjem Holandije. Ponosni na svoju dvovekovnu nacionalnu slobodu, Holanđani su bili skloni da potcenjuju Belgijance, dotle stalno pod tuđom dominacijom. Holandski jezik se nametao u Belgiji, gotovo svi činovnici bili su Holanđani, a od 2.000 oficira bilo je samo 147 Belgijanaca. Belgijanci su pet puta jače opterećeni javnim dugom. U predstavničkim telima nisu bili zastupljeni srazmerno njihovom broju. Uostalom, princ Oranski — od 1815. kralj Vilhelm I — zaveo je svoju ličnu vladavinu koja se izražavala u korist Holandije. Njenim posebnim interesima podešavala se carinska i privredna politika. Takva diskriminaciona vladavina pogađala je bez razlike sve Belgijance, Valonce i Flamance, klerikalce i liberale. Utišavši svoje međusobne sukobe, stvorili su oni moćan nacionalni pokret koji je haška vlada gušila oštrim merama, naročito protiv štampe i crkve. U trenutku kada je u Parizu izbila revolucija, u susednoj Nizozemskoj su belgijsko-holandski odnosi došli do kritične tačke: Hag nije popuštao, a belgijska se opozicija pretvarala u separatizam.

Vest o revoluciji u Francuskoj pala je, dakle, u Belgiji na pripremljeno tle. U Briselu 24. avgusta jedna noćna demonstracija pod bakljama pretvara se u revolt naroda. Masa demolira štampariju vladinog lista, pali domove omrznutih funkcionera, provaljuje u magacine oružja, bakalnice, hotele. Trupe napuštaju grad. Uzne-mirena buržoazija formira odrede dobrovoljaca koji 27. avgusta uspostavljaju red bez teškoća. *Administrativna komisija* uzima poslove grada u svoje ruke. Iz Brisela revolucija se širi u unutrašnjost. Kao da su samo čekali na signal iz Brisela, niz gradova Valonije formiraju revolucionarne uprave i traže od Haga *ispravku nepravdi*. Belgijska buržoazija traži još samo autonomiju, ali privom dobrovoljaca iz Francuske i Valonaca u Brisel, separatističke ideje dobijaju prevagu. Njih pojačava i upornost Vilhelma I koga podržava i deo holandskog javnog mnjenja. *Krv buntovnika nije krv braće* — moglo se čitati u holandskoj štampi. Po nalogu svog oca princ Fridrih napao je Brisel 21. septembra. Grad je branilo oko 3.000 dobrovoljaca, pod komandom španskog generala Van Halena i francuskog pukovnika Melinea, obojica izgnani iz svojih zemalja zbog naprednih aktivnosti. Jedna kolona je odbijena, ali su ostale tri forsirale gradske kapije i prodrle u grad. Narednog dana Holanđani su u gradu uspeli da sačuvaju svoje komunikacije sa spoljnim svetom. Zatim su, posle jednodnevne relativne pauze, nastale ogorčene borbe sa mnogo gubitaka. U međuvremenu se narod masovno pridružio dobrovoljcima. Noću 26/27. septembra princ je prinuđen na povlačenje iz Brisela. Administrativnu komisiju zamenjuje sada privremena vlada koja 4. oktobra proglašava da belgijske provincije, *nasilno otrgnute od Holandije*, obrazuju nezavisnu državu. I gradovi Flandrije ustaju protiv holandskih garnizona koji se pod pritiskom ustanika povlače na Antverpen. Tamošnji građani ustaju na oružje 27. oktobra. Holandski komandant, general Šase, povukao se odmah u citadelu, pokrenuo i pregovore, a zatim je, tog istog dana, povodom beznačajnog incidenta, punih sedam časova tukao grad sa 300 topova. Bombardovanju se pridružila i holandska flota usidrena u luci.

U međuvremenu sudbinu Belgije uzele su u svoje ruke velike sile koje se, prirodno, postavljaju međusobno antagonistički. *Princip neintervencije* suprotstavlja se *principu mešanja* Svete alijanse. Na konferenciji pet velikih sila u Londonu, sazvanoj radi rešavanja belgijskog pitanja, uplitaće se mnogi drugi problemi — posebno poljski ustanak i egipatsko-turski rat — po kojima su se velike sile takođe sukobljavale, što će ih u nekoliko mahova dovesti na

ivicu rata. Bitno je bilo da su onemogućene intervencionističke namere istočnih reakcionarnih sila — Austrije, Prusije i Rusije.

Londonska konferencija prvim svojim aktom nametnula je primirje, što je značilo prećutno priznati ustanike zaraćenom stranom. Ohrabreni ovim stavom velikih sila, na Kongresu sazvanom u Briselu, Belgijanci su 18. novembra svečano proklamovali nezavisnost zemlje, a dva dana kasnije — da bi umirili monarhističku Evropu — rešili da režim nove države bude ustavno-monarhijski, ali su 22. novembra sa belgijskog prestola isključili (holandsku) dinastiju Nasau. U Londonu je Konferencija sila protokolima od 20. i 27. januara 1831. priznala nezavisnost Belgije, odredila joj granice i učešće u državnom dugu, ali i nametnula većitu neutralnost, što će biti toliko značajno za Evropu. Januarske protokole odbile su obe strane. Belgijanci su 28. januara 1831. za kralja izabrali vojvodu od Nemura, sina Luja Filipa, što je ovaj morao odbiti na energičan veto Britanije. U februaru dolazi do proholandskih nemira, Gent se diže, to pokušava i Antverpen, a u martu ustaju proleter i u nizu gradova. Da bi stabilizovao stanje, Kongres se 4. juna opredeljuje za britanskog kandidata, Leopolda od Zaksen-Koburga. On ponudu prihvata pošto je prethodno izdejtvoovao izmene u januarskim protokolima u korist Belgije, što je Londonska konferencija formulisala *Ugovorom od 18 članova*, a belgijski kongres prihvatio 9. jula. Leopold je stupio na presto 22. jula.

Holandski kralj Vilhelm je na to rešio da belgijsko pitanje odluči oružjem. Njegove trupe pod komandom princa Oranskog — u svemu oko 40.000 ljudi — upale su u Belgiju 1. avgusta sa tri korpusa na širokom frontu, od Brede do Mastrihta. Belgijanci su na Mezi i Šeldi imali po jednu slabu armiju, od 10.000 odnosno 18.000 ljudi. Druge snage, oko 18.000, štatile su Flandriju i osmatrale pruske granične garnizone. Sve su to bile improvizovane trupe. Šeldska armija je prikupljena kod Arshota, a Meska je 6. avgusta iznenađena kod Haselta na putu za Tongr i u neredu odbačena na Ljež, posle čega se povukla na Luven. Tučena tu 13. avgusta, zatvorila se u grad koji se odmah predao. Francuski ambasador, general Beljar, prikupio je na brzu ruku nešto trupa i krenuo prema Luvenu da bi zadržao dalje nadiranje Holandana. U to vreme, na prvi apel kralja Leopolda, intervenisala je francuska vojska koja je upravo za taj slučaj bila prikupljena na granici. Maršal Žerar sa 50.000 ljudi upao je u Belgiju 10. avgusta

i stigao u Brisel 12. avgusta, ali je tu zadržan intervencijom britanskog ambasadora koji je obema stranama nametnuo primirje. Već 20. avgusta Holandani su se povukli iz Belgije, što su zatim učinili i Francuzi na energičan zahtev londonske vlade.

Ugovorom od 24 člana Londonska konferencija je 14. oktobra 1831. postavila nove osnove holandsko-belgijskom sporazumu. Belgijanci su ga primili na ultimativan zahtev Britanije. Prihvatili su ga i Francuzi, pošto im je dopušteno da poruše belgijske tvrđave na njihovoj severnoj granici: Menen, At, Mons, Filipvil, Marijenbur. Jedan član Ugovora predviđao je da Holandani evakušu antverpensku citadelu. Pošto oni to nisu učinili francuska vojska, ponovo pod maršalom Žerarom, a na osnovu anglo-francuske vojne konvencije od 22. oktobra 1832, krenula je 15. novembra da je osvoji. Posle 24 dana opsade, u čijem toku je ispaljeno 63.000 topovskih metaka, general Šase se predao 23. decembra sa 5.000 ljudi. Na zahtev Britanije belgijska vlada nije učestvovala u toj akciji, da se preko francusko-belgijskog oružanog bratstva ne bi stvorili uslovi za aneksiju. Francuzi su Antverpen predali Belgijancima već 1. januara 1833. Rat je bio praktično završen. Londonskim ugovorom od 21. maja 1833. u duhu *24 člana* uspostavljen je *modus vivendi* između Belgije i Holandije, a tek 19. aprila 1839. je Holandija potpisala mirovni ugovor.

3. RAT U POLJSKOJ

(1830—1831)

POLJSKI USTANAK

Na Bečkom kongresu Varšavsko veliko vojvodstvo dodeljeno je Rusiji da bi u njenom sastavu obrazovalo posebnu kraljevinu. Poznanjsko vojvodstvo i Gdanjsk dati su Prusiji, a Austrija je sačuvala Galiciju sa istočnim delom, koji je 1809. bila ustupila Rusiji. Samo je Krakov proglašen republikom, pod zaštitom ove tri sile. Posebnim protokolom one su se obavezale da će poljskim zemljama omogućiti ekonomsko jedinstvo bez obzira na državne granice, kao i da će svaka u svojim granicama dati Poljacima predstavnička tela i nacionalne ustanove.

Obećanje o ekonomskoj celini je prvo pogaženo. Druge obaveze su vrlo nejednako ispunjene. Austrija i Prusija neznatno ili nikako. Samo je ruski car Aleksandar I, kao kralj Poljske, 24. de-

cembra 1815. oktroisao vrlo liberalan ustav koji je javno mnjenje prihvatilo. Izorno pravo je uživalo 100.000 ljudi od 3,200.000 stanovnika, što je tada bio vrlo povoljan odnos. *Kongresna Poljska*, kako je nazivan ruski deo Poljske, imala je široku autonomiju pod kontrolom vicekralja. Ona je imala i svoju armiju, koja se uniformom, oznakama i načinom regrutovanja razlikovala od ruske. Ali, poljska Skupština je retko sazivana da bi se učutkala opozicija koja je tražila slobodu štampe, ministarsku odgovornost, kontrolu nad finansijama. Osim toga, javno mnjenje, u kome je pretežno reč imalo plemstvo, tražilo je da se Poljskoj priključe njeni raniji posedi — Litvanija, Volinija, Podolija i Ukrajina — što je Aleksandar obećao da će učiniti¹⁵³. On je, čak, ruske trupe tih pokrajina potčinio velikom knezu Konstantinu Pavloviču, komandantu poljske vojske. Pod Nikolom I, koga je bio zaplašio dekabristički ustanak, ustavna prava Poljske sve se više krnje. Konstantin Pavlovič, sada vicekralj Poljske, ćudljiv i nedosledan čovek, nije mnogo birao sredstva da bi kočio polet poljske individualnosti, kojoj je davao maha privredni napredak. Rastuće nezadovoljstvo Poljaka izražava se u sve većem broju klubova i tajnih udruženja. Tako se pored legalne opozicije stvara i ilegalna, koja je sve revolucionarnija.

Od ustava 1815. kao najrealnija tekovina sačuvala se dobro organizovana poljska vojska od 28.000 pešaka i 7.000 konjanika, formirana u 2 pešadijske i 2 konjičke divizije, u svemu 29 bataljona i 38 eskadrona. Svakoj pešadijskoj diviziji pripadala je jedna artiljerijska brigada od po 3 baterije po 12 topova. Konjičke divizije imale su po jednu konjičku bateriju od 8 topova. Pasioniran za vojne stvari, veliki knez Konstantin je poljskoj armiji poklonio osobitu pažnju, dok je uporedo stezao javni život. Jedan od paradoksa u njegovoj složenoj ličnosti! A, upravo, u vojsci je poljski patriotizam imao svoje najoduševljenije pobornike. Mnoštvo oficira i pitomaca vojnih škola pripadalo je tajnim društvima.

Vesti o julskoj revoluciji izazvale su u Poljskoj veliko oduševljenje. Posle briselskog ustanka počelo se već javno govoriti i o poljskoj revoluciji. Konstantinove protivmere samo su ogorčile javnost. Kada je Nikola I svojim manifestom osudio belgijske patriote i nagovestio oružanu intervenciju uz učešće poljske vojske,

¹⁵³ U sastavu Rusije bilo je 624.000 km² koji su pre 1772. pripadali Poljskoj, a Kongresna Poljska je imala svega 127.000 km². Ali, u tim bivšim zemljama Poljske, sada pod neposrednom ruskom administracijom, bilo je malo Poljaka, gotovo samo feudalni sloj.

koja 1828—29. nije bila angažovana protiv Turaka, revolucionarno vrenje je sasvim sazrelo za akciju. Na čelo zavere stao je Visocki. Udarno jezgro obrazovali su pitomci dveju varšavskih kadetskih (junkerskih) škola. Akcija je otpočela 29. novembra u 18 časova po planu kojim je trebalo pridobiti poljske trupe, zauzeti arsenal u kome je bilo 40.000 pušaka, dići narod na oružje, ubiti Konstantina, blokirati i zarobiti ruske prestoničke trupe: tri konjička i dva pešadijska puka. Mada nije sve izvršeno po planu — Konstantin je umakao i prikupio ruske trupe kod sela Vjertzne, nedaleko od Varšave — ustanici su ipak 30. novembra ovladali gradom, a zatim se ustanak vrlo brzo proširio svom Poljskom. Na mnogim mestima javljaju se i naoružane seljačke skupine. Konstantin, navodno, nije hteo baciti ruske trupe u borbu protiv ustanika da prosuta krv ne bi produbila jaz između Rusa i Poljaka.

Dotadašnji Upravni savet, koji nije bio za revoluciju, ustupio je vlast privremenoj vladi, obrazovanoj 4. decembra u Varšavi. Ni ona nije imala namere da odbaci ustav. Smatrala je samo da treba ukinuti zloupotrebe ruske dominacije. Popularnog generala Hlopickog, veterana iz francuskih revolucionarnih i Napoleonovih ratova, imenovala je za vrhovnog komandanta sa diktatorskim ovlašćenjima. On se primio te dužnosti ne da bi raskinuo odnose s Rusijom, već da s njom pregovara. U sporazumu s njim Konstantin je do sredine decembra sa svojih 7.000 ljudi neometano napustio Poljsku, predavši Poljacima tvrđave Modlin (Novo Georgijevsk) i Zamošč. Ali je Nikola I tražio bezuslovno pokoravanje, na šta je Hlopicki odstupio. Vlada od 5 članova na čelu sa knezom Adamom Čartoriskim dobila je diktatorska ovlašćenja, mada se njima slabo koristila. Za vrhovnog komandanta je imenovala kneza Radzivila, čoveka nevičnog ratnom zanatu, uz koga je Hlopicki ostao kao savetnik. Skupština, u kojoj su preovladavali radikali ili *crveni* protiv ustavnih ili *belih*, izglasala je 18. decembra *nacionalnu revoluciju*, 25. januara svrgla Nikolu i Romanove sa poljskog prestola i proglasila nezavisnost Poljske, a 30. januara izjasnila se za ustavnu monarhiju.

Hlopickom se ne može prebaciti da nije bio dovoljno aktivan u jačanju oružane sile. Stajaća vojska je znatno ojačana¹⁵⁴, a već prvih dana ustanka naređeno je formiranje domobranstva od po 100

¹⁵⁴ Od isluženih kadrovaca i pozvanih regruta formirani su treći i četvrti bataljoni u pešadijskim, a peti i šesti eskadroni u konjičkim pukovima. U artiljeriji je obrazovano pet novih baterija.

bataljona i eskadrona, što se razvijalo usred najvećeg oduševljenja. Bogati ljudi dizali su o svom trošku čitave eskadrone, žene su prilagale svoj nakit, a narod je utvrđivao gradove. Do početka neprijateljstava poljske oružane snage popele su se na 130.000 do 140.000 ljudi (od 4,200.000 stanovnika koliko je Kongresna Poljska sada imala), ali sposobno za operacije bilo je samo oko 60.000, formiranih u 5 pešadijskih i 5 konjičkih divizija.¹⁵⁵ Hlopickom se ne može staviti u greh ni to što nije pokušao da ustanak prenese u poljske delove Prusije i Austrije, gde su dignute čitave armije upravo da bi ih od toga zaštitile. Doprinos tamošnjih Poljaka ne bi bio u proporciji sa represivnim mogućnostima tih velesila. Ali stoje zamerke Hlopickovom bojažljivom defanzivnom stavu — što ustanak nije preneo u Litvaniju koja je jedva čekala da se uz poljsku pomoć podigne na oružje. To bi usložilo političke i stratejske probleme Rusije u nepredvidljivoj meri. Hlopicki, vojnički ograničen duh, verovao je samo u silu broja kombinovanog sa disciplinom. Ništa nije davao na duhovne vrednosti, na veru u sopstvenu pravednu stvar, na entuzijazam slobodnih ljudi, na elan masa. Uostalom, on nije ni hteo da se bori, već da privoli cara na koncesije. Takvim pasivnim stavom našla se Poljska sama licem u lice sa velikom silom Rusije. Čak nije pokrenula ni sve narodne snage. Skupština, u kojoj su feudalni posednici imali većinu, aprila 1831. je odbacila predlog da se kmetovima predaju u sopstvenost njihove vezane baštine, a da svoja feudalna davanja otkupe odgovarajućim godišnjinama. Tako su klasni interesi zakočili polet naroda, ispoljen već prvih dana.

RUSKA OFANZIVA

Nameravajući da interveniše u belgijskoj revoluciji, car Nikola je u toku jeseni znatne delove svoje vojske stavio u ratno stanje. Do početka februara 1831. trupe određene za napad na Poljsku bile su na granici: odred generala Šahovskog (18 bataljona, 7 eskadrona, 48 topova) kod Kovna; odred generala Mandelšterna (5 bataljona, 7 eskadrona, 12 topova) kod Grodna; glavnina, I korpus (Palen, 21 bataljon, 11 eskadrona, 72 topa) i VI korpus (Rozen, 25 bataljona, 34 eskadrona, 96 topova) kod Bjalistoka;

¹⁵⁵ Pešadijske divizije imale su po dve brigade, u svemu 8 do 12 bataljona, prosečno 10.000 ljudi. Konjičke divizije, od po dva stara i dva nova puka, imale su najmanje 2.000 konjanika.

Skica br. 3

RAT U POLJSKOJ 1830-31.

III rezervni konjički korpus (Vit, 4 bataljona, 46 eskadrona, 42 topa) između Bjalistoka i Bresta; V rezervni konjički korpus (Krojc, 63 eskadrona i 48 topova) kod Vlodave i Ustiluga; odred Anrep (7 eskadrona) kod Bresta; rezerva (veliki knez Konstantin, 23 bataljona, 12 eskadrona i 48 topova) kod Bjalistoka. U svemu oko 114.000 ljudi pod feldmaršalom Dibičem, koji sada nosi predikat *Zabalkanski* zbog smelog prelaza Balkana u prethodnom ratu. Očigledno, ovaj raspored ruske vojske sa izrazitim težištem na severu izraz je želje da se koncentracija završi što pre, a tom imperativu je odgovarao i ruski početni operacijski plan.

Poljske trupe prikupile su se u prostoru Pultusk, Varšava, Dobro, Kalušin sa prednjim delovima na liniji Ostrolenka—Brok—Vengruv-Sjedlce. U svemu oko 45.000 ljudi sa 140 topova, nominalno pod knezom Radzivilom, stvarno pod Hlopickim. Načelnik štaba najpre pukovnik Hrzanovski, kasnije Pronđinjski.

Dibič je krenuo u ofanzivu 5. februara. Glavnina je pošla 6. februara između Nareva i Buga pravo na Varšavu, pod temperaturom od -10°C . Bug je nameravao preći kod Seročka i Viškuva. Ali iznenadno, 7. februara, južno vreme pretvorilo je u neprohodnu močvaru sav ugao na spoju ove dve reke. Počelo se i uviđati da će se na tome pravcu teško preći Narev i Bug, da je operacijski plan bio suviše podređen koncentracijskim mogućnostima. Dibič je sada skrenuo na jug da bi se dohvatio tvrdog puta Brest — Varšava. Prešao je Bug kod Broka i Nura i 13. februara stigao kod Vengruva i Sjedlca, gde je zastao da bi sačekao zaostalu komoru. Pokret je nastavio 17. februara pa je kod Vavera 19. i 20. februara odbacio poljske divizije Skrzineckog i Žimirskog na glavninu, koja se nalazila u polukružnom rasporedu istočno od Varšave vrebajući trenutak da se baci na neku odvojenu rusku kolonu. Ta se prilika ukazala kada je Dibič ponovo zastao da bi sačekao Šahovskog i uredio snabdevanje koje su otežavali naoružani poljski odredi. Istaknutog Šahovskog, koji je 24. februara stigao kod Bjalolenke, ujutru 25. februara napala je divizija Krukovjeckog. Šahovski je pokušao da se izvuče da bi se priključio glavnini kako mu je Dibič bio naredio, ali je najzad kod Markija morao primiti borbu. Na tutanj topova sa pravca Bjalolenke i Dibič je odmah napao poljski položaj kod Grohuva. Tako se bitka kod Grohuva, kako je nazvana, raščlanila na dva odvojena boja. U svemu u akciji je bilo oko 72.000 Rusa sa 252 topa i oko 56.000 Poljaka sa 100 topova. Među Poljacima je bilo 8.000 seljaka naoružanih kosama. Krukovječki je imao slabu nadmoćnost nad

Šahovskim, a Dibič mnogo veću kod Grohuva. Odluka je tu i pala. Posle teških borbi — na poljskoj strani izgubljeno je 12.000, na ruskoj 10.000 ljudi — Poljaci su se kroz praški mostobran povukli na levu obalu Visle, u velikom neredu. Ne znajući za situaciju Poljaka, Dibič nije gonio. Nije se usudio da napadne jako utvrđenu Pragu. Inače je smatrao da je rat gotov, da će se Poljaci pokoriti.

Poljaci nisu imali baš nikakve namere da se predaju. Malim ratom oni su postizavali mnogo uspeha. Na južnom vojištu oni su zadali Rusima osetljive udare. Odred Dvernickog od 8.000 konjanika tukao je Gajsmara kod Stočeka 14. februara, a Krojca je, koji je već prešao Vislu kod Pulavija i izbio do Radoma, primorao da se 24. februara vrati na desnu obalu, a zatim ga odbacio istočno od Lublina. Zajedničkom operacijom trupa Krojca i Vita, koga je Dibič prethodno pojačao sa 7.000 granadira, pod rukovodstvom Dibičevog načelnika štaba Tola, Rusi su povratili Lublin, a Dvernicki se zatvorio u Zamošću.

POLJSKA OFANZIVA

Posle bitke kod Grohuva nastupila je duža operativna pauza. Dibič je čekao na pojačanja, a Poljaci su bili zauzeti reorganizacijom svoje armije.

Krajem marta ruska glavnina, oko 60.000, kantonovala je na prostoru Minsk (kod Varšave), Želehuv, Stoček, Sjedlce. Gardijski korpus je bio kod Ostrolenke, Krojce (10.000) kod Lublina, Ridiger (7.000) u Voliniji; II korpus je zadržan u Litvaniji gde je 26. marta ustanak najzad buknuo. U svemu 100.000 ljudi sa 380 topova. Glavna snaga Poljaka (40.000) nalazila se kod Varšave na levoj obali Visle; general Pac sa 10.000 bio je kod Potiča (južno od Gore Kalvarije na donjoj Pilici); general Sjeravski između Pulavija i Jozefuva na desnoj obali Visle imao je 10.000, a Dvernicki je bio u Zamošću. U svemu 75.000 sa 150 topova. Vrhovni komandant je bio sada Skrzinecki koji se istakao kod Grohuva. Praga je ojačana, a Varšava utvrđena i na levoj obali. Za komandanta prestonice postavljen je Krukovjecki. Mostobrani kod Modlina i Serocka su prošireni.

Izbegavajući frontalni napad na Pragu, Dibič je 29. marta krenuo sa 40.000 ljudi na Tirčin, uzvodno od Prage, sa namerom da tu pređe Vislu, da bi levom obalom krenuo na Varšavu. Pred Pragom je ostavio VI korpus (20.000) čija je prethodnica bila kod

Vavera pod Gajsmarom. Garda se nalazila između Buga i Nareva, radi zatvaranja pravca za Bjalistok. Bilo je opasno prelaziti Vislu samo sa pola snaga, pred neprijateljem koji je mogao slobodno manevrovati s jedne na drugu obalu preko dvogubog Varšavskog mostobrana. Dibič je pokušavao da branderima poruši most između Varšave i Prage. Mada nije uspeo, ostao je pri svojoj odluci da pređe na levu obalu Visle. Kod Tirčina stigao je 31. marta, ali mosni tren po teškom terenu mogao je stići tek za 3—4 dana.

Na Dibičev manevar, prema planu Prondinjskog, Poljaci su 31. marta odgovorili ofanzivom iz Prage sa 40.000 ljudi i 116 topova protiv VI korpusa, ne bi li ga odbacili istočno od Sjedlca, da bi se zatim oborili na Dibiča ili Gardu, prema situaciji. Uspeli su da odbace Gajsmara od Vavera, a 1. aprila Rozenovu glavninu istočno od Kalušina, ali je Skrzinecki, zabrinut za svoj desni bok, tada stao i zauzeo položaj kod Sjenice i Minska, frontom prema istoku i jugu. Tu je ostao neaktivan do 8. aprila. Na drugoj strani, Dibič se kolebao između prelaza na levu obalu i udara desnom obalom Visle. Najzad je, zbog nepouzdanog snabdevanja, 8. aprila krenuo bočnim maršem zaobilazno preko Lukuva na Sjedlce, gde je neometan stigao 12. aprila. U međuvremenu, na navaljivanje svoje okoline, Skrzinecki je 9. aprila ponovo odbacio Rozena od Iganija, ali je toliko mlako gonio da su Rusi mogli sačuvati važno Sjedlce.

Ponovo je nastupila veća operativna pauza, prekinuta samo 25—28. aprila Dibičevim nedovršenim pokušajem obuhvata desnog poljskog krila, što je Skrzinecki izbegao. Dibič se borio sa teškoćama snabdevanja i kolerom koja je harala u njegovom logoru. Car mu saopštava novi operacijski plan po kome će glavna snaga preći Vislu nizvodno od Varšave u logističkom naslonu na Prusiju — za što je bio već preduzeo potrebne diplomatske korake. Pred tom odlukom ugasila se svaka Dibičeva inicijativa. Na drugoj strani, neodlučan Skrzinecki se predavao iluzijama o britanskoj i francuskoj intervenciji. Operacije su se odvijale samo na jugu. Dvernicky je 4. aprila krenuo iz Zamošča za Voliniju da bi tamo podigao ustanak, 10. aprila prešao Bug kod Krilova, a kada je uvideo da od ustanka nema ništa, skrenuo je za Podoliju, ali ga je pritisnuo Ridiger i najzad naterao da 27. aprila kod Radzivilova pređe na austrijsku teritoriju, gde je razoružan. Na vesti o Rozenovom porazu i odlasku Dvernickog, Sjeravski je prešao preko Visle noću 14/15. aprila kod Jozefuva i nastavio pokret preko Opole i Vronuva. Kod Radavčika 16. aprila napao ga je Krojc i potisnuo

na Vronuv, idućeg dana ga je odbacio i iz ovog sela, a 18. aprila ponovno tukao kod Kazimjerza i prebacio preko Visle. Hrzanovski, koga je Skrzinecki sa 6.500 ljudi bio poslao na jug da podrži Dvernickog, tučen je 10. maja kod Lubartuva. Ipak je uspeo da se domogne Zamošča.

Skrzinecki je ponovo krenuo u ofanzivu tek 12. maja, da bi tukao izolovanu rusku gardu a zatim podržao ustanak u Litvaniji. Pred Dibičem je ostavio diviziju Uminjskog (11.000). Iz Serocka nastavio je 14. maja u tri kolone: desna (Lubjenjski, 12.000), upućena desnom obalom Buga na Nur radi osiguranja od Dibiča; glavnina (25.000), levom obalom Nareva na Lomžu; leva (Dembinjski, 10.000), desnom obalom na Ostrolenku. Ruska garda, pod velikim knezom Mihailom Pavlovičem, grupisala se 17. maja kod Šnjaduva gde ju je Skrzinecki mogao napasti idućeg dana nadmoćnim snagama. On je propustio tu priliku, mada je Prondinjski navaljivao, a Mihail je odstupio preko Nareva na Tikocin pred koji je Skrzinecki sav iscrpen stigao 21. maja, zakačivši samo rusku zaštitnicu. Ali tada se već osetilo Dibičevo protivdejstvo. Saznavši dockan za poljski manevar, feldmaršal je krenuo u pomoć Mihailu tek 20. maja, ostavivši pred Varšavom slabe snage. Prešao je Bug 21. i 22. maja uzvodno od Nura, a 24. maja bio je kod Ostruva. Na glas o Dibičevom prelazu Buga, Skrzinecki se 22. maja usiljenim maršem vratio na Ostrolenku, gde je u toku 24. i 25. maja prešao na desnu obalu Nareva. Na levoj obali ostao je samo Lubjenjski. Pošto se spojio sa gardom, koja se takođe vratila nazad, Dibič je 26. maja napao Lubjenjskog pred Ostrolenkom, odbacio ga iz grada na desnu obalu, pa je spretno plasi-ranom artiljerijom sprečio Poljake da poruše mostove. Ubrzo je preko njih prešlo nekoliko ruskih bataljona koji su iza drumskog nasipa obrazovali solidan mostobran, čije je bokove vrlo uspešno branila artiljerija. Skrzinecki nije bio ni prikupio sve svoje trupe. Bacaio je svoje brigade na ruski mostobran uzastopno, onako kako su stizale, trošio ih je počesno u teškoj ruskoj artiljerijskoj vatri, a predveče sa već istrošenim trupama preduzeo opšti napad koji je doveo do potpunog rasula. U toj krvavoj bici, koja je trajala od 9 časova ujutro do 8 časova uveče, bilo je na ruskoj strani 29.000 pešaka, 9.100 konjanika i 213 topova, a na poljskoj 25.000 pešaka, 6.400 konjanika i 92 topa. Poljaci su izgubili 9.000 ljudi, a Rusi oko 4.000 od oko 15.000 (25 bataljona) koliko je u toku bitke prebačeno na desnu obalu Nareva. Poljska vojska je u neredu odstupila na Varšavu. Dembinjski i Djelgud, čija se divizija iz Lomže nije ni

mogla privući, upućeni su u Litvaniju da podrže ustanak. Tamo je krenuo i general Hlapovski sa nekim dopunskim jedinicama. Rusi nisu preduzeli gonjenje zbog zamora trupa i većitog problema snabdevanja.

U toku treće operativne pauze, koja sada nastupa, odigrala se sudbina ustanka u Litvaniji. Gjelgud (sa Dembinjskim 12.000 i 26 topova) tukao je Sakena kod Rajgroda 29. maja, prešao Njemen 6. juna kod Kovna i ubacio se u Litvaniju, gde se dva dana kasnije sastao sa Hlapovskim. Sa litvanskim ustanicima prikupio je 24.000 ljudi, rasparčao ih u stotinak odreda, koji su postigli vrlo malo. Rivalstvo Hlapovskog i Dembinjskog potenciralo je Gjelgudovu nesposobnost. Da bi umirio nezadovoljstvo koje je u sopstvenim redovima izazvala njegova bezizgledna strategija, Gjelgud je krenuo na Viljnu, ali su Rusi tu već prikupili 24.000 vojnika i potpuno ga tukli 19. juna. Posle neuspelog napada na otvoreni grad Šavle (15.000 Poljaka i Litvanaca sa 32 topa protiv 3.000 Rusa sa nekoliko oruđa) 8. jula, poljski generali su rešili da ekscentrično odstupe iz Litvanije. Hlapovski i Roland — Gjelguda je ubio jedan njegov oficir kao izdajnika — potisnuti su na prusku teritoriju gde su početkom juna razoružani, a Dembinjski se smelo i vešto probio do Varšave, što mu je stvorilo veliku reputaciju.

Za to vreme Skrzinecki je reorganizovao i popunjavao svoju vojsku. Da bi se došlo do efektiva proglašen je pučki ustanak kao u Francuskoj u svoje vreme, što u poljskoj feudalnoj sredini nije moglo dati iste rezultate. U međuvremenu ipak je preduzeo ograničenu akciju protiv Ridigera na jugu ratišta, dejstvom sa severa (Jankovski), zapada (Ramorino) i juga (Hrzanovski, iz Zamošča). To je dovelo do boja kod Buđiska 19. juna, gde su Rusi, iako brojno podređeni (9.000 : 19.000), postigli uspeh nad rasparčanim i slabo vođenim Poljacima. Hrzanovski se zatim sa teškom artiljerijom probio iz Zamošča preko Visle.

PASKEVICEV OBILAZNI MANEVAR

Posle pobede kod Ostrolenke, Dibič je zauzeo kantonmanski raspored u rejonu Pultuska. Kolera je nastavila da kosi njegove redove. U aprilu je bilo oko 9.000 obolelih sa 3.000 mrtvih. Toj bolesti podlegao je i sam, 8. juna. Njegovo je mesto zauzeo feldmaršal Paskevič, sada grof Erivanski, takođe uspešan vojskovođa iz prethodnog turskog rata.

Mada je bitka kod Ostrolenke bitno izmenila situaciju u korist Rusa i stvorila bolje uslove za direktan napad na Pragu, ostalo se pri carevom planu o obuhvatu sa zapada: širokim bočnim maršem prebaciti glavninu od Pultuska preko Plocka do Osjeka, blizu Torunja, tu preći Vislu, sasvim do pruske granice van domašaja poljskih snaga, pa krenuti na Varšavu levom obalom, uzvodno. Prusija i Austrija, zabrinute za svoje poljske posede, i do sada su mnogo pomogle Ruse hermetičkim zatvaranjem svojih granica da se nikakva pomoć nije mogla probiti iz Evrope, odakle je nameravalo da dođe mnoštvo dobrovoljaca. Sada će Prusija staviti Rusima na raspolaganje i svoju teritoriju.

Početak jula Paskevič je kod Pultuska imao 60.000 ljudi sa 350 topova; kod Bresta je bio korpus Rozen (18.000) sa zadatkom da demonstrira prema Varšavi; u Litvaniji Krojc, koji je primio II korpus (22.000). Gerstencvajg (5.000) kod Lomže i Ostrolenke je održavao vezu između ova dva korpusa, kod Lublina je bio Ridiger (12.000), a u Voliniji Kajsarov (18.000). U isto vreme Poljaci su kod Varšave imali oko 40.000 ljudi, kod Potiča (Ramorino) 9.000, kod Gnjevašuva (Hrzanovski) 4.500, kod Rađimina (Bjelinski) 3.500, u Modlinu 5.600. Među poljskim snagama bilo je još uvek desetak hiljada pešaka naoružanih kosama. Slabije naoružanje Poljaka u pešadiji i artiljeriji objašnjava mnoge njihove neuspehe u uređenim bitkama.

Paskevič je krenuo iz Pultuska 4. jula. Sva je komora išla severnim putem. U Plock je stigao 8. jula i tu zastao dok je korpus Palen nastavio za Osjek gde je pod njegovom zaštitom podignut most. Glavnina je nastavila iz Plocka 12. jula, stigla 19. jula u Osjek i otpočela prelaz. Idućeg dana sva je bila na levoj obali Visle. U naslonu na pruski Torunj, 27. jula je Paskevič krenuo na Varšavu, a 3. avgusta stigao je na Bzuru, kod Loviča i Sohačeva. Uvek metodičan u pripremama, da bi stvorio osnovicu za dalje nadiranje i sačekao pojačanja, on je tu stao. Radi sadejstva sa glavninom, Ridiger je 8. avgusta prešao Vislu kod Jozefuva i potisnuo Rozickog na Pilicu. Rozenov korpus je demonstrirao na pravcu Brest—Varšava.

Pojava Rusa pred Varšavom izazvala je veliko nezadovoljstvo u gradu. Neaktivan Skrzinecki bio je primoran na ostavku. Za vrhovnog komandanta postavljen je Dembinjski. On se, bez borbe, 14. avgusta povukao sa Bzura na Varšavu. Zaprepašćeni narod prestonice idućeg dana upada u jedan dvorac gde su tri generala bila zatvorena pod sumnjom saradnje s Rusima, ubija ih i veša

o ulične fenjere, zatim provaljuje u zatvore da bi pobio špijune i agente ranijeg, Konstantinovog režima — kao što su Parižani septembra 1792. uzeli pravdu u svoje ruke. Dembinjski 17. avgusta uspostavlja red u prestonici vojnom silom, ali optužen da sprema diktaturu daje ostavku. Krukovjecki staje na čelo vlade sa diktatorskom vlašću, a vrhovnu komandu predaje Malahovskom. Na ratnom savetu 19. avgusta konstatovano je da za 57.000 ljudi (136 zapregnutih topova) ima hrane za 20 dana, a furaži za 10 dana. Da bi se došlo do hrane poslat je general Ramorino 22. avgusta preko Visle sa 22.000 ljudi i 42 topa u pravcu Sjedlca, a Lubjenjski narednog dana u pravcu Modlina sa 2.700 konjanika i 6 topova. Kasnije je Langerman sa 3.500 ljudi poslat u susret Ramorinu. Varšavu će braniti 29.400 ljudi i 88 poljskih topova.

Paskevič je 15. avgusta krenuo sa Bzure, a tri dana kasnije stigao u Nadarzin, 18 km jugozapadno od Varšave. Pošto se trupama Krojca, Gerstencvajga, delom i Ridigera ojačao na 80.000 ljudi, 6. septembra preduzeo je napad na Varšavu. Grad od oko 150.000 stanovnika branjen je trima linijama zemljanih šančeva sa flankirajućim flešama. Unutrašnja linija, najbliža naselju, imala je 12 km dužine, a spoljna je od prve bila udaljena oko 3 km. Između njih se protezala srednja linija. Velika dužina šanaca razvlačila je slabe poljske efektivne. I pored toga Poljaci su uporno branili svoju prestonicu puna dva dana, što svedoče i gubici: Rusi 10.550 mrtvih i ranjenih, među poslednjim i Paskevič; Poljaci 9.000 mrtvih i ranjenih. Trećeg dana, 8. septembra, kada je bilo jasno da se grad ne može održati, potpisana je konvencija po kojoj su Poljaci mogli odstupiti u rejon Plocka. Sada je vrhovnu komandu primio Ribinjski. Rat nije bio još završen. Suprotno aristokratima, demokrati su insistirali da se borba nastavi. Ribinjski je nameravao da se oko Varšave prebaci u jugozapadni deo Poljske i da tamo nastavi operacije. No, kada je saznao da je Ramorino 17. septembra primoran da pređe na austrijsku teritoriju, što je ubrzo zatim učinio i Rozicki, obustavio je započeti pokret. Najzad je Paskevič primorao i Ribinjskog da 5. oktobra pređe na prusku teritoriju. Modlin je predao 9. oktobra, Zamošč 1. novembra. Sada je rat bio završen.

Na Poljake se sručila carska odmazda. Organskim statutom od 26. februara 1832, Poljska je anektirana ruskom carstvu, ali sa posebnom administracijom, a i ta slaba privilegija ukinuta je 1845. Univerziteti u Varšavi i Viljni su zatvoreni. Vojska je raspu-

štena. Poljaci su 1833. još jednom uzalud dizali ustanak. Paskevič — sada i knez Varšavski — vladao je Poljskom gvozdenom pesnicom sve do svoje smrti 1856.

KRAJ KRAKOVSKJE REPUBLIKE

(1846)

Da bi uništili poslednje pribežište poljske nezavisnosti, odakle je zračio buntovni duh, austrijske trupe su 18. februara 1846. upale u Krakov, uz saglasnost Prusije i Rusije. Otporom naroda Austrijanci su izbačeni iz grada već 22. februara. Da bi oslabila ovaj novi poljski ustanak bečka vlada je digla rusinske (ukrajinske) seljake protiv poljskih feudalaca. Austrijanci su već 3. marta ponovo zauzeli Krakov, a u novembru ga anektirali, suprotno odredbama Bečkog kongresa. Zapadne sile su mlako protestovale.

4. REVOLUCIONARNI POKRETI U ITALIJI, NEMAČKOJ I ŠVAJCARSKOJ

Oružana intervencija Austrijanaca u Napulju i Pijemontu 1821. samo je prividno smirila prilike na Poluostrvu. Borbu su nastavili emigranti. U Parizu je formiran Komitet za emancipaciju Italije. Nade patriota bile su sada upravljene u Francusku. Julska revolucija podstiče ih na akciju. Prva se diže Modena, 3. februara 1831. Ova je buna odmah ugušena, ali već idućeg dana ustaje Bolonja u Papskoj Državi, gde je reakcija bila najcrnja. Pokret se brzo širio Emilijom i Romanjom. Narod Modene se ponovo laća oružja i proteruje vojvodu Frančeska IV. Marija Lujza, Napoleonova udovica i suveren Parme, mora napustiti svoju prestonicu. U Bolonji je ustanovljena vlada Ujedinjenih pokrajina, ali jedinstva nije bilo. Svaki je grad vukao na svoju stranu. Na poziv detroniziranih kneževa i pape, u martu je intervenisala austrijska vojska opet pod Frimontom i uspostavila ranije stanje, uz svirepu odmazdu nad demokratima. General Cuki se 25. marta uzalud isprečio Austrijancima kod Riminija. Ustaničnici su očekivali pomoć iz Francuske, a iz Pariza je došla izjava predsednika vlade Kazimira Perjea od 18. marta da *francuska krv pripada samo Francuskoj*. Uporedo Perje je ipak insistirao da se Austrijanci povuku severno od Poa, što su morali učiniti u toku jula. Na zahtev pet velikih sila pokrenutih Francuskom, papa Grgur XVI je u oktobru i novembru

uveo neke tobožnje liberalne reforme koje nisu mogle zadovoljiti njegove podanike. Krajem januara 1832. u papskim Legacijama dolazi ponovo do nemira, Austrijanci ponovo prelaze Po, zauzimaju Bolonju i Feraru, ali ovog puta, 22. februara, Francuzi iskrcavaju jedan svoj puk u Ankoni da bi u Italiji održali ravnotežu sa Austrijancima. U francuskim rukama Ankona je postala kula svetilja liberalizma. Austrijanci i Francuzi su sporazumno napustili Papsku Državu tek 1838.

Julska revolucija prodrmala je i uspavano javno mnjenje Nemačke. U Braunšvajgu je narod 7. septembra 1830. zapalio vojvodin dvorac. Vojvoda je pobjegao u inostranstvo, a njegov naslednik-regent morao je iduće godine dati ustav. U Hesenu-Kaselu seljaci su u isto vreme jurišali na zamkove plemstva, pa je i tamo 5. januara proglašen ustav. Slično je bilo u Hanoveru, Saksoniji, Altenburgu, Oldenburgu i Šlezvig-Holštajnu. Samo je Meklenburg sačuvao svoje aristokratsko uređenje. Gradovi Hanze su se u privrednom pogledu odvojili od Nemačke. U ustavnim državama Južne Nemačke, julska revolucija odjekuje u zemaljskim skupštinama koje traže veću kontrolu nad državnim poslovima. U Prusiji, osim nekih nemira u porajnskim gradovima, nije bilo revolucionarnih pokreta. I u Austriji je bilo mirno.

Ipak su se pruski i austrijski dvorovi mnogo uznemirili. Na inicijativu Meterniha, Prusija i Austrija vrše pritisak na Saveznu skupštinu u Frankfurtu na Majni koja donosi niz antiustavnih odluka. Reakcija se organizuje i na međunarodnom planu. Avgusta 1833. ministri Austrije, Prusije i Rusije se u Teplice-Šanovu, a vladaoci u Mnihovom Hradištu, sporazumevaju o međusobnoj pomoći protiv revolucije. Vrhunac reakcije je završni protokol ministarske konferencije nemačkih država, juna 1834. u Beču, u kome se naglašava da državnu vlast oličavaju samo vladaoci, što se rigorozno sprovodi sa svima konsekvencijama. U hajci na „demagoge“, kako su nazivani liberali, nestala su svuda novostečena ustavna prava.

Julska revolucija pokrenula je i Švajcarsku. U većini kantona aristokratski režimi, nametnuti 1814, zamenjeni su sada demokratskim. Skupština kantona (Tagsatzung) odbila je da razoruža zemlju uprkos pretnjama Austrije. Deklaracijom od 23. decembra 1830. izjavila je da će svoju neutralnost braniti i oružjem. Švajcarska je postala i pribežište mnogih liberala, progonjenih u sopstvenim

zemljama. Na Meternihove pretnje silom, kojima se pridružio i Luj Filip, Skupština u Bernu je morala da 23. avgusta 1936. izglasa zakon po kome je praktično trebalo proterati iz zemlje svakog izbeglicu koga bi Austrija ili Francuska označila federalnim vlastima kao zaverenika.

Borba između radikala (demokrata) i konzervativaca dovela je Švajcarsku na rub secesije. Jezgro konzervativaca činilo je sedam katoličkih kantona: Svič, Uri, Untervalden, Lucern, Cug, Frajburg i Valis (Le Vale). Oni su septembra 1843. obrazovali poseban savez (Sonderbund). Pošto se po odluci Skupštine nisu hteli rasturiti ni proterati jezuite, došlo je 1847. do rata (*Sonderbundkrieg*). Savezna operativna vojska, oko 100.000 ljudi, formirana je u 7 divizija, svaka prosečno po 12.000 ljudi. Bilo je i mnoštvo domobranskih (landverskih) jedinica. Na čelo svih snaga je postavljen pukovnik Difur sa titulom generala. Secesionisti su imali 30.000 ljudi u 4 nejednake divizije i oko 50.000 domobranaca pod komandom generala Salis-Solja.

Dok se Salis — hrabar vojnik, ali rđav komandant — organizovao za pasivnu odbranu, Difur je sa delovima 4 divizije (25.000) vešto opkolio Frajburg, izolovanu enklavu secesionista, i 14. novembra nagovorio gradsko veće na predaju, bez znanja vojnog komandanta. Tek je potom došlo do borbe u kojoj su savezne trupe izgubile 7 mrtvih i 50 ranjenih. Po padu Frajburga, Difur je koncentričnim pokretima krenuo na Lucern, glavni grad *Sonderbunda*. Salis se rasporedio za kordonsku odbranu. Nizom bojeva brzo su probijene Salisove tanke odbrambene linije. Kanton Cug se predao 22. novembra, a gradsko veće Lucerna kapituliralo je 24. novembra. Poslednji kanton Valis pao je 29. novembra.

U tronedeljnom ratu, u kome je angažovano 200.000 građana, gubici nisu prelazili 700 ljudi u mrtvima i ranjenima za obe strane. U najvećem boju, kod Gislikona, bilo ih je 174, od čega 117 na saveznoj strani. Brzim rešenjem rata presečene su Meternihove namere da se oružjem umeša u korist otcepljenih kantona. Glavna zasluga za to pripada Difurovoj efikasnoj strategiji.

5. GRAĐANSKI RAT U PORTUGALIJI. PRVI KARLISTIČKI RAT

U Portugaliji je julska revolucija postala kobna za apsolutističku vladavinu dona Miguela. Pod izgovorom da je u Lisabonu nedostojno postupljeno sa dvojicom Francuza, francuska flota pod

admiralom Rusenom, jula 1831. forsirala je ušće Taga i prinudila Miguela da plati odštetu. Don Pedro, otac detronizirane done Marije i bivši car Brazila, ustao je sada na svog brata uz podršku Francuske i Britanije, gde su sada vigovci na vladi. Na čelu francuskih, britanskih i portugalskih dobrovoljaca, on se jula 1832. iskrcao u Portugaliji i zauzeo grad Porto, gde su ga Miguelove trupe blokirale. Juna 1833. Vilaflor se sa oko 4.000 Pedrovih ljudi prebacio britanskim brodovima u pokrajinu Algarves, digao je na ustanak protiv don Miguela, a 24. jula ušao u Lisabon. Britanski kapetan Nejpjer razbio je Miguelovu flotu kod rta Sao Visenti. Ostavivši pred Portom opservacioni korpus, Miguel je krenuo na Lisabon i napao ga 5. i 14. septembra, oba puta bezuspešno, a zatim se sklonio u Santarem gde su ga Pedrove trupe 18. februara uzaludno napadale. Rešenje građanskog rata u Portugaliji donela je smrt španskog kralja Fernanda VII, 29. septembra 1833. Dotle je Španija pomagala Miguela. Sada će pomagati njegove protivnike. Četvornim sporazumom od 22. aprila 1834, između Britanije, Francuske, španske regentkinje Marije Kristine i portugalske kraljice done Marije, utvrđeno je da se Miguel izbací iz Portugalije. Krajem aprila španski korpus generala Rodila upao je u Portugaliju i ubrzao događaje. Miguel se predao 26. maja 1831. u gradu Evuri.

U Španiji je bilo zagriženijih reakcionara od Fernanda VII. Oni se okupljaju oko njegovog mlađeg brata don Karlosa. Uz njega je crkva, posebno jezuiti i drugi redovi, ali i separatisti Katalonije, Navare i Biskaje. U Kataloniji karlistički ustanci beleže se 1825. i 1827. Kada je kralj Fernando pragmatičnom sankcijom od 1830. izmenio pravo nasleđa u korist svojih ženskih potomaka, dakle, na štetu Karlosa, sukob između dva brata se zaoštrio, a pretvorio se u oružani sudar kada je Fernandova udovica Marija Kristina uzela kraljevsku vlast kao regentkinja u ime maloletne kćeri Izabele. Dugi niz godina boriće se *karlisti* da Španiji nametnu Karlosa za kralja, kasnije i njegovog istoimenog sina. U borbi protiv njih Marija Kristina se oslanja na buržoaziju, kojoj čini koncesije, i na liberalne sile, Francusku i Britaniju. Otuda i četvorni sporazum. Karlistički ratovi bili su dinastički ratovi, ali u Španiji — rekao je Marks — monarhija je imala tako duboke korene da je bilo potrebno da borba između starog i novog društva bude utelovljena dvema granama dinastije, karlističkom i kristinskom.

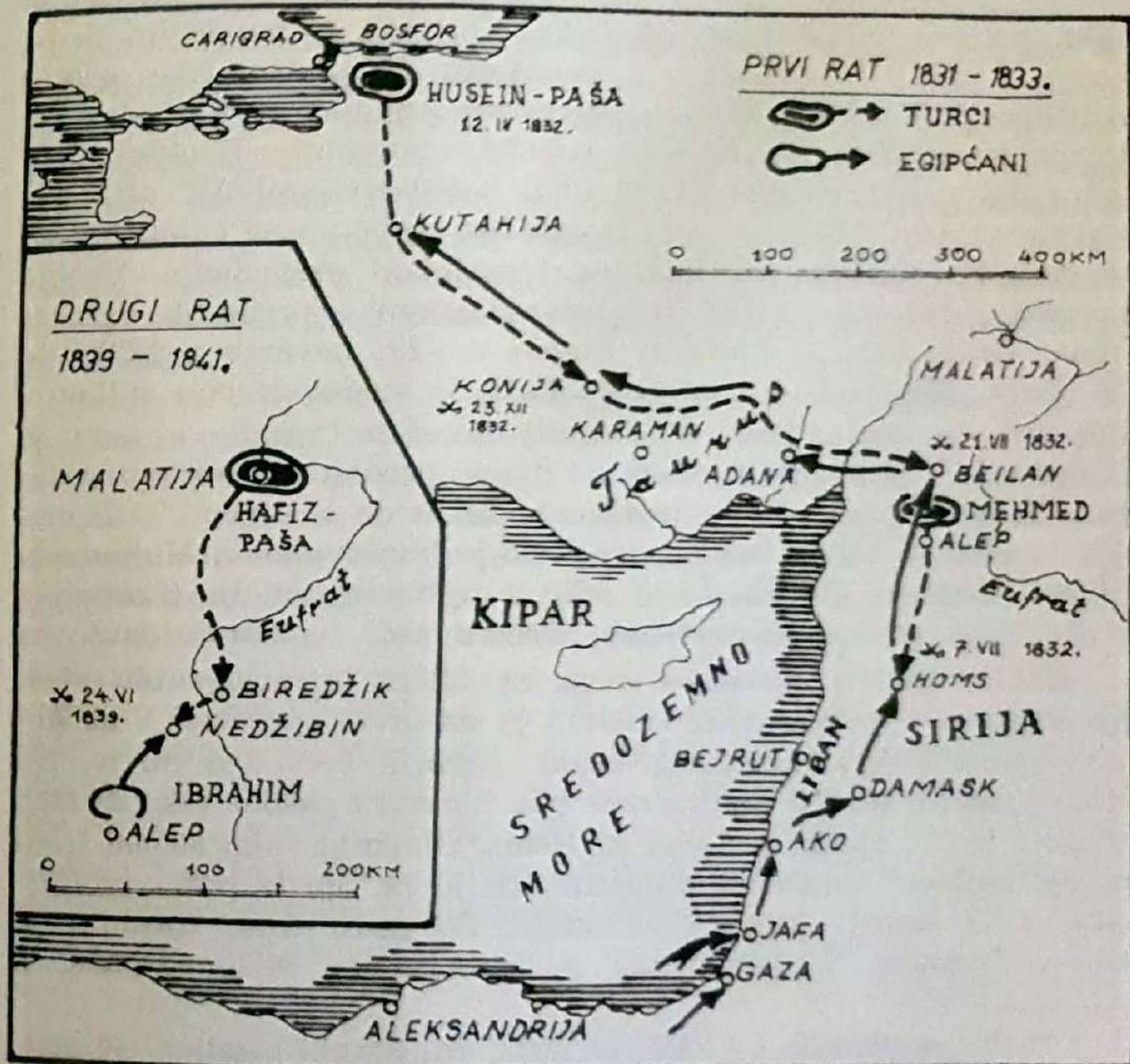
Prvi karlistički rat (1833—40) otpočeo je karlista Sumala-Karegi u Navari partizanskim ratom da bi ubrzo zauzeo Vitoriju

i Pamplonu. U julu 1834. imaju karlisti 35 bataljona, 5 eskadrona i 10 topova. Pobeđuju vladine trupe u nizu bojeva. Značajna je pobjeda Sumale nad kristinskim generalom Rodilom, 29. avgusta kod Estelje. Britanija i Francuska neće da se umešaju svojim trupama. Prva se 18. avgusta 1834. obavezala samo da će Kristini davati oružje i municiju, a druga da neće dopustiti da suprotna strana prima pomoć preko njene teritorije. To nije bilo dovoljno. Pod vodstvom Sumale karlisti nižu uspehe i nad Minom, Rodilovim naslednikom. U Navari i Biskaji prikupili su preko 30.000 ljudi. Na vapaje Marije Kristine, Britanija i Francuska dopustile su svojim dobrovoljcima da krenu u Španiju. Britanska legija dostigla je 14.000, a francuska (ustupljena legija stranaca) 4.000—5.000 ljudi. U međuvremenu, juna 1835, ustanici su napali Bilbao. Pod tim gradom poginulog Sumalu zamenio je Gonsales Moreno koji je, usled pretrpljenih neuspeha, digao opsadu već 1. jula, a 16. jula tukao ga je Fernandes Kordova kod Mendigorije. U jesen 1836. su karlisti pod Viljarealom ponovo opseli Bilbao. Ovog puta tukao ih je Espartero 24. decembra u teškoj bici kod Lučane, koja beleži 8.000 mrtvih. To je bila i prekretnica rata. Dotle je madridska vlada mobilisala svoje mnogo veće izvore. Karlisti postižu još neke prolazne rezultate. Sredinom 1837. ugrozili su i Madrid. Za ovaj rat i tadanje španske prilike tipičan je reid Gomesa koji je sa nekoliko bataljona (2.700 ljudi) prošao celu Španiju, od Salinasa do Algesirasa i nazad do Ordunje. Najzad se karlistički general Maroto sa svojom iscrpenom vojskom predao generalu Esparteru 31. avgusta 1839, u ravnici Vergare, pod uslovom da će severne provincije sačuvati izvesne privilegije. Karlos se sklonio u Francusku. Samo general Kabrera je nastavio borbu do 30. maja 1840, kada se predao u Morelji.

6. EGIPATSKO-TURSKI RATOVI

Posle rata 1828—29. u Osmanskoj Imperiji ojačale su centrifugalne i feudalne sile. Za Lamartina sultanovo carstvo je bila *konfederacija anarhija*. Na mnogim stranama Portin autoritet trebalo je uspostavljati oružjem. Vrlo opasan je bio bosansko-albanski ustanak 1831. U Bosni je otpor feudalaca protiv Mahmudovih reformi bio najveći. Husein-beg Gradašćević — *Zmaj od Bosne*, kako su ga nazvale njegove pristalice — na čelu bosanskih begova

pokrenuo je protiv Porte borbu za autonomiju, razbio i zarobio bosanskog vezira Ali Namik-pašu i provalio na Kosovo sa 25.000 ljudi, gde mu se pridružio skadarski Mustafa-paša i sofijski odmetnik Kara-Fejzi. Sada se radilo već o zbacivanju „đaurskog“ sultana. Trupe Rešid-paše pretrpele su neuspeh kod Lipljana, ali je ovaj lukavi veliki vezir uspeo da poseje razdor među saveznicima, čak i u

Skica br. 6

EGIPATSKO - TURSKE RATOVI 1831-41.

Huseinovom logoru. Njega je zatim sa nekoliko bojeva potisnuo u Bosnu i konačno ga tukao kod Sarajeva 4. juna 1832. Crnogorci su 1831. bezuspešno napadali Podgoricu (Titograd). Sledeće godine je i upad Ali Namik-paše u Bjelopavliće pretrpeo neuspeh.

Najjači i najopasniji Portin vazal bio je egipatski paša Muhamed Alija. Pod izgovorom da mora braniti Aleksandriju od mogućnog ruskog napada, u ratu 1828—29. nije sultana ničim pomagao, mada je, kao njegov vazal, bio na to obavezan. Posle rata Mahmud mu je poverio namesništvo nad Kritom, gde su egipatske trupe 1831. potpuno ugušile ustanak Grka. Koristeći se haotičnim prilikama u Siriji i Palestini i zauzetošću Portine vojske protiv Albanaca i Bosanaca, Egipćani su napali Abdulaha, pašu od Aka, tobože što im nije izručio neke egipatske emigrante. U oktobru je egipatska vojska od oko 21.000 ljudi (3.500 konjanika)¹⁵⁶ ušla bez otpora u Gazu. Jafa se predala takođe bez borbe vojsci i floti kojom je doplovio i Alijin sin Ibrahim, komandant ekspedicije. Većina turskog garnizona od 700 konjanika-najamnika prišla je Egipćanima. Grad Ako je Abdulah branio od 29. novembra 1831. do 27. maja 1832, kada je zauzet na juriš. U međuvremenu sultanov izaslanik je intervenisao da razvadi zavađene vazale, a tada je Muhamed Alija postavio zahtev da mu se predaju na upravu pašaluci Ako i Damask, što je primoralo Portu da se umeša oružjem. Aprila 1832. sultanov ferman proglasio je buntovnicima Muhameda Aliju i njegovog sina Ibrahima, lišio ih njihovih zemalja (funkcija), a izvršenje poverio Husein-paši, čoveku koji je slomio janičare.

Samo, sultan nije imao snage za takav intransigentan stav. Ne napustivši opsadu Aka, Ibrahim je nastavio operacije i uz pomoć emira Bešira, libanskog kneza, pokorio veći deo Sirije. Na drugoj strani, turska prethodnica pod Mehmed-pašom (oko 20.000) krenula je 20. aprila iz Alepa za Homs. Glavnina, oko 50.000 ljudi sa 160 topova¹⁵⁷ pod Husein-pašom, tek je 12. aprila pošla sa Bosfora, a iz Konije krenula 12. maja. Po padu Aka, Ibrahim je zauzeo Damask, 7. jula tukao je kod Homsa Mehmed-pašu, a

¹⁵⁶ Pet pešadijskih i 4 konjička puka, artiljerijski bataljon (40 poljskih topova), 28 opsadnih oruđa, bataljon pionira, 1.200 beduina na konjima. U to vreme Egipat je raspolagao sa 66.000 pešaka (27 pukova), 10.000 konjanika (15 pukova), 4.000 artiljeraca (4 puka) i 3.600 inženjeraca. Egipatsku vojsku i flotu organizovali su Francuzi.

¹⁵⁷ U svemu oko 40.000 ljudi je bilo redovnih trupa, formiranih u mešovite brigade od po 3 pešadijska i 1 konjičkog puka. Ostalo su bile neregularne trupe. Kvalitet egipatskih trupa je bio bolji i od turskih redovnih trupa.

21. jula na prevoju Beilan i Husein-pašu (25.000 redovnih i 13.000 neredovnih trupa), čije su se neregularne trupe razbegle posle poraza kod Homsa. Turci su izgubili 2.500 mrtvih i ranjenih sa 39 topova, a Egipćani svega nekoliko desetina ljudi. Egipatska artiljerija je učitala protivničku, a zatim je pustošila po gusto zbijenim i ničim zaštićenim turskim redovima. Husein se povukao na Karaman, gde je morao predati komandu Rešid-paši, a Ibrahim je zauzeo Adanu i prevoje na Taurusu. Sredinom oktobra on je prešao preko te planine. Kod Konije je 23. decembra došlo do rešavajućeg sudara: oko 50.000 Turaka (23.000 redovnih i 27.000 neredovnih) sa 72 topa i 44.000 Egipćana sa 142 topa. Turci su opet poraženi, izgubili su 12.000 ljudi (9.000 zarobljenih) i 44 topa. Ibrahim je zatim nastavio za Kutahiju, gde je najzad stao na intervenciju evropskih sila, pošto je prethodno rasturio ostatke turske vojske. Mala, dobro organizovana i odlično vođena egipatska armija savladala je u svima bitkama brojnijeg, ali manje spremnog protivnika.

Našavši se bez vojske sa neprijateljem pred prestonicom, sultan Mahmud je zatražio pomoć velikih sila. Odazvala se jedino Rusija. Britanija je bila zauzeta irskim pokretom, Francuska se kolebala između Carigrada i Kaira, Prusija je bila dezinteresovana, a Austrija zaplašena revolucijom. Ruska flota se 20. februara 1833. pojavila pred Carigradom, a u toku aprila iskrcalo se 13.000 vojnika na azijskoj strani Bosfora. Na pritisak Francuske, Britanije i Austrije, koje je uznemiravala pojava Rusa na Bosforu, sultan je popustio egipatskim zahtevima i 5. maja 1833. zaključio u Kutahiju mir po kome je Muhamed Alija dobio Siriju i pašaluk Adana. Pre odlaska ruske vojske sa Bosfora, u Hunkijar Iskelesiju zaključen je 8. jula tursko-ruski odbrambeni savez po kome je Rusija postala zaštitnik Turske. Tom prilikom Rusija joj je znatno smanjila i ratnu odštetu iz Jedrenskog mira.

DRUGI RAT

(1839—1841)

Mahmud II se nije pomirio sa Kutahijskim ugovorom, mada narednih godina nije mogao preduzeti ništa usled nemira u zemlji. U Anadoliji je egipatska okupacija izazvala anarhiju, u Bosni age i begovi su zadržali svoj neprijateljski stav prema sultanovom namesniku, u Derventskom srezu je 1834. izbila buna raje (Pop-

-Jovičina buna), a 1835. su austrijske trupe upadale u Bosnu da bi onemogućile pljačkaške pohode iz Krajine i Posavine u Hrvatsku i Slavoniju, što Porta sama nije mogla sprečiti. Sledeće godine u Posavini ustaje na oružje Ali-paša Vidaić kome se iz Krajine pridružuje Nazif-aga. Obojica budu tučena kod Vranduka. U Albaniji se 1835. ponovo morao gušiti ustanak. Sa Crnogorcima su vođene borbe 1835. i 1836. Tek potom, kada su se prilike nešto smirile, mogao je Mahmud pomisliti na revanš protiv Egipta. U međuvremenu turska redovna vojska je narasla na 24 puka (34.000 ljudi) i 20 samostalnih bataljona (12.000) nizama, 5 konjičkih pukova (2.500) i 12 baterija (1.800). U odnosu na pešadiju, konjica i artiljerija su slabe, jer su bile mnogo skuplje. Rezervne vojske, što pešadije (redifi) što konjice (spahije), bilo je oko 70.000. Spahije su u izvesnoj meri regularizovane i uvežbane.

Do avgusta 1838. prikupila se kod Malatije znatna turska vojska pod Hafis-pašom, u čijem se štabu, kao savetnik, nalazio i Moltke, kasnije načelnik pruskog Velikog generalštaba. Evropske sile su nerado posmatrale turske i egipatske ratne pripreme. Nije im bilo u interesu da tog trenutka pokrenu istočno pitanje. Na njihovu intervenciju, naročito Rusije, Mahmud je morao povući prvo naređenje za pokret, koje je bio izdao januara 1839. U aprilu Hafis je ipak krenuo po drugom naređenju, prešao Taurus uz velike napore i prikupio se u Biredžiku, na levoj obali Eufrata. Prešavši reku 21. aprila, otpočeo je neprijateljstva uz ustanak naroda kome je dojadila egipatska uprava. Ali je Ibrahim bio spreman. Kod Nedžibina, 24. juna, naneo je Hafisu težak poraz. U akciji je bilo oko 30.000 ljudi na svakoj strani, samo su Egipćani imali nadmoćnu artiljeriju. Velike borbe nije bilo. Egipćani su najpre odbacili neregularnu kurdsku konjicu koja je za sobom povukla u bekstvo čitavu Hafisovu armiju. Mahmud je umro 1. jula ne saznajući za poraz, a na glas o njegovoj smrti turski kapudan paša Ahmed Fevzi odveo je tursku flotu u Aleksandriju Muhamedu Aliji. Turska je ostala bez vojske i flote. Sada su evropske velike sile stupile u akciju. Francuska zastupa Muhamedove interese, ostale podržavaju Tursku. Na inicijativu Palmerstona, britanskog ministra spoljnih poslova, 15. jula 1840. potpisan je sporazum između Britanije, Rusije, Prusije i Austrije. Došlo je do velike zategnutosti u Evropi. Francuska vlada se spremala za rat sa Četvornim savezom. Za utvrđivanje Pariza odobren je kredit od 100 miliona franka. U septembru jedna anglo-austrijska eskadra blokirala je sirijsku obalu i isterala egipatske trupe iz Bejruta. Britanski general

Nejpjer je zauzeo. Ako krvavom borbom, posle čega se Ibrahim povukao u Egipat. Nejpjer je zatim doplovio pred Aleksandriju i prinudio Muhameda Aliju da se odrekne Sirije i da vrati tursku flotu. Na toj osnovi, na konferenciji pet velikih sila u Londonu 13. jula 1841, došlo je do mira. Muhamedu Aliji ostavljen je Egipat u porodično nasleđe sa vrlo širokom autonomijom, preciziranom sultanovim fermanima od 13. februara i 1. juna iste godine, a Moreuzi su neutralizovani, upravo zabranjen je prolaz svim stranim ratnim brodovima dok se Turska bude nalazila u stanju mira. Turska je sada došla pod tutorstvo velikih sila.

Glava peta

REVOLUCIJA I KONTRAREVOLUCIJA 1848—1849.

1. BURŽOAZIJA I PROLETARIJAT

U prvoj polovini XIX veka zapadni svet — pojam koji se stvara upravo u to vreme da bi označio posebnu vrstu civilizacije izgrađenu u Evropi i Severnoj Americi — skokovito je napredovao na svim poljima ljudske aktivnosti.

Prirodne nauke sada se sistematski obrađuju na mnogobrojnim univerzitetima, gde se uz katedre javljaju i laboratorije, neophodne ustanove istraživačkog rada. Bržim strujanjem novih ideja stvara se nauci međunarodna osnova na kojoj će se još brže razvijati. Saradnjom nauke i tehnike postižu se neslućeni rezultati. Sve šira upotreba vodene pare dovodi do novih radnih mašina velike moći koje svojom snagom i podelom rada pretvaraju manufakturu u industriju. Poljoprivreda se obogaćuje novim gnojivima i prvim mašinama, što će u razvijenim zemljama isterati sablast gladi.

Najvidniji napredak beleži transport. Na novim makadamskim putevima nova vozila idu mnogo brže. Železnice još više skraćuju odstojanja, a što je važnije, umnožavaju kapacitet prevoza. Vrto-glavo brzo plete se mreža gvozdениh puteva: 1830. bilo je u svetu 195 km pruga (91 u Velikoj Britaniji, 66 u Sjedinjenim Državama, 38 u Francuskoj), a 1848. eksploatisano je 5.900 km u Britaniji, 4.306 u Nemačkoj, 1.921 u Francuskoj, 1.632 u Austriji. Na plovnim vodama parom se izvanredno koristi unutrašnja plovidba. Okeanska parna plovdba je još u začetku, samo obećanje. Električni telegraf potiskuje optički. Brzina, obim transporta i informacije daju maha trgovini, a ova podstiče sve druge radinosti. Ovakav buran razvoj privrede ne bi se mogao zamisliti bez banaka u ko-

jima se prikupljaju kapitali, da bi se u vidu kredita mogli ustupati državi, korporacijama i pojedincima. Kapital slobodno cirkulišu, tražeći što veće koristi. Internacionalizam kapitala oličavaju petorica braće Rotšild, čije bankarske kuće rade u Londonu, Parizu, Frankfurtu na Majni, Beču i Napulju.

Nosilac celokupnog ovog poleta i glavni njegov korisnik je buržoazija. Svojim interesima ona podvrgava sva svoja shvatanja: ekonomska, pravna, politička, socijalna. Liberalizam je njen vjeruju. Vlasnik proizvodnih sredstava, transporta i kapitala, ona traži ekonomsku slobodu da bi mogla razmahati svoje poslove, što ne ide bez političkog liberalizma pomoću kojeg se penje na vlast, dotle u rukama aristokratije. Ona unapređuje nastavu i prosvetu, čime dolazi do boljih kadrova i radnika. Bori se protiv cenzure, za slobodu štampe, a ovu stavlja pod svoju kontrolu. Liberalizam buržoazije se još uvek u širokom rasponu identifikuje sa progresom.

Industrijska revolucija, kako je nazvan ovaj nagao privredni skok u mašinsku epohu, uz krupne kapitaliste stvorila je i mnogobrojan proletarijat, klasu koja raste uporedo sa razvojem privrede, a čija beda postaje sve veća po meri kako se buržoazija bogati. Na dnevni red postavlja se problem socijalne pravde. Nastaju radničke partije — prva su čartisti u Britaniji — javljaju se sindikalni pokreti, razvija socijalistička misao, čiji su glavni predstavnici Sen Simon, Furje i Prudon u Francuskoj, a Oven u Britaniji. Ona je još manje-više utopistička, ma koliko da je mestimično duboka, genijalna. Tek je Marks otkrićem materijalističke prirode istorije i tajne kapitalističke proizvodnje, koja počiva na višku vrednosti, dao socijalizmu naučnu osnovu. U *Komunističkom manifestu*, objavljenom početkom 1848, Marks i Engels, njegovi autori, ukazuju da je istorija čovečanstva — istorija borbe klasa: buržoazija je savladala aristokratiju posle duge borbe, a nju će razbaštiniti proletarijat nasilnim rušenjem čitavog dosadašnjeg društvenog poretka. *Proleterii svih zemalja ujedinite se* — poručuje Manifest svetu. Revolucionarni pokret postaje internacionalan, kao što je bio i kapital.

Kapitalizam, polet buržoazije i njen klasni antagonizam prema Zapadnoj Evropi, posebno u Britaniji, gde se stvaraju kompaktne radničke mase, i u Francuskoj, gde je vrlo živa revolucionarna misao. Idući dalje prema istoku i jugu stari aristokratski režimi bili su sve manje načeti.

Ekonomska kriza 1846—1847, obavezan pratilac novog kapitalističkog sistema, kojoj su prethodile dve nerodne godine, naglo je zaoštrila socijalne probleme u velikom delu Evrope. Revolucija je bila u vazduhu. Najeksplozivniju situaciju beleži Francuska, u kojoj se dvor, u službi finansijske aristokratije, uporno borio protiv parlamentarnih reformi koje je tražila buržoazija kako bi uzela učešća u vlasti. Evropske autokratske vlade boje se prvog revolucionarnog znaka koji će dati Pariz. Luja Filipa, koga su dugo prezirale kao *kralja barikada*, sada smatraju svojim štitom. Prvih dana 1848. pruski kralj Fridrih Vilhelm IV naziva ga *providenjem koje će spasti delo stoleća i učvrstiti društvo poljuljano u starim svojim osnovama*.¹⁵⁸

2. FEBRUARSKA REVOLUCIJA

Revolucija je stvarno otpočela u Parizu 28. februara, pošto agitacija za izbornu reformu sprovedena banketima nije dala nikakve rezultate. Tog dana demonstracija studenata pretvara se u narodnu pobunu. Idućeg dana se narodu Pariza pridružuje i Nacionalna garda. Uplašen, Luj Filip smenjuje vladu reakcionarnog i izazivačkog Giza, ali to ne umiruje radničke četvrti istočnog Pariza. Tamo se juriša na opštine, magacine oružja, zatvore. Kolona koja je krenula u centar grada dočekana je vatrom od koje su poginula 54 a ranjena 74 demonstranta. Ujutro 24. februara sav je Pariz bio pokriven barikadama. Nepopularni maršal Bižo, postavljen za komandanta grada, uzaludno napada sa četiri koncentrične kolone radi degažovanja centra. Vojnici se bratime s narodom. Propada i pokušaj da se narod umiri liberalnim koncesijama. Oko podne Luj Filip abdicira u korist svog unuka, pa beži iz Tiljerija, pre no što će masa prodreti u dvorac. Nije više u pitanju samo promena na prestolu. Nastupila je kriza režima. Pod pritiskom pariskog proletarijata, privremena vlada je 25. februara proglasila republiku, što nije naišlo ni na kakav otpor ni spolja ni iznutra.

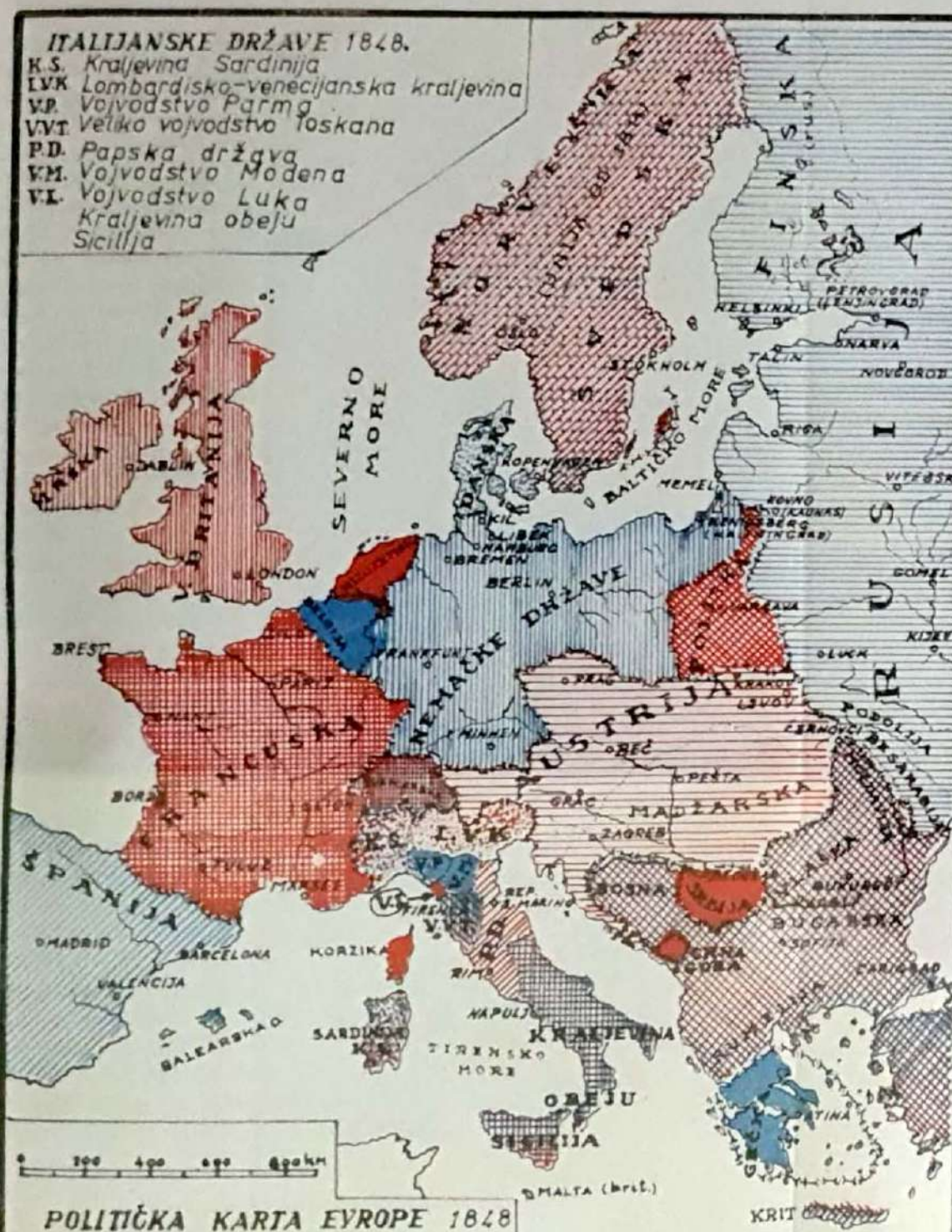
U privremenoj vladi — *kompromis raznih klasa koje su zajednički srušile julski presto, ali čiji su se interesi sukobljavali*¹⁵⁹ — predstavnici buržoazije činili su većinu. Radnička klasa imala je

¹⁵⁸ G. Weill, *L'éveil des nationalités*, str. 553.

¹⁵⁹ K. Marks, *Klasne borbe u Francuskoj od 1848. do 1950.* (K. Marks—F. Engels, *Izabrana dela I*, str. 123—124).

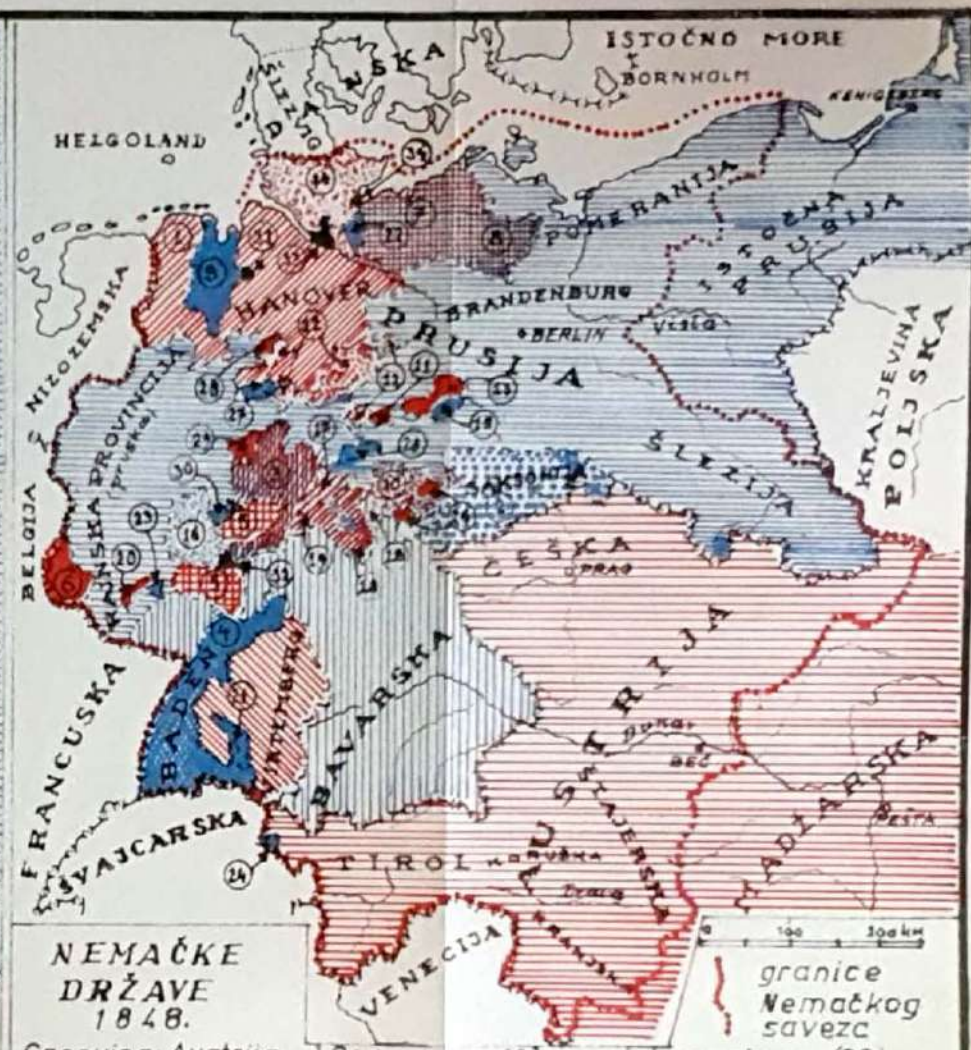
ITALIJANSKE DRŽAVE 1848.

- K.S. Kraljevina Sardinija
- LVK Lombardsko-venecijanska kraljevina
- VP. Vojvodstvo Parma
- VVT Veliko vojvodstvo Toskana
- PD. Papska država
- VM. Vojvodstvo Modena
- VL. Vojvodstvo Luka
- Kraljevina obeju Sicilija

POLITIČKA KARTA EVROPE 1848

Skica br. 7

NEMAČKE DRŽAVE 1848.

Carevina: Austrija	Oldenburg (9)	Lauenburg (22)
KRALJEVINE:	Saksen Vajmar (10)	Lihtenberk (23)
Prusija	VOJVODSTVA:	Lihtenštajn (24)
Bavarska	Bernburg (11)	Lipe-Detmold (25)
Hanover (1)	Braunšvajg (12)	Rojs (26)
Saksonija (2)	Desau (13)	Šaumburg-Lipe (27)
IZBORNA KNEŽEVINA:	Holštajn (14)	Švarcburg (28)
Hesen-Kasel (3)	Keten (15)	Vajdek (29)
VELIKA VOJVODSTVA:	Nasau (16)	Veclar (30)
Baden (4)	Saksen-Gota (17)	SLOBODNI GRADOVI
Hesen-Darmštadt (5)	Saksen-Koburg (18)	Bremen (31)
Luksemburg (6)	Saksen-Majningen (19)	Frankfurt (32)
Meklenburg - Švenc (7)	KNEŽEVINE:	Hamburg (33)
Meklenburg - Štrelitz (8)	Birkenfeld (20)	Libek (34)
	Hoencolern (21)	

EVROPA 1848.

u njoj samo dva svoja člana: Luja Blana i Albera. I Lamartin, istaknuti pesnik i besednik revolucije, pripadao je buržoaziji po svom položaju i shvatanju. Prvim svojim aktima privremena vlada učvršćuje buržoasku republiku, nastoji u prvom redu da se izvuče ispod uticaja pariskog proletarijata. Opštim pravom glasa treba da se umanji dominantna uloga Pariza u poslovima Francuske, a ustrojstvom Mobilne garde od 24 bataljona, regrutovana među lumpenproletarijatom, stvara se nova snaga u službi buržoazije za borbu protiv radništva da bi se stavila uz bok politički iznijansiranoj Nacionalnoj gardi, koja je, u nedostatku vojske uklonjene iz Pariza, bila dotle jedina oružana sila prestonice. Pored mnogih drugih mera nedvosmislenog buržoaskog karaktera, ustrojene su Nacionalne radionice da bi se tobože ostvarilo proklamovano pravo na rad koje su pariski radnici energično tražili. Ali su te neproduktivne ustanove postavljene na karitativnu osnovu za nezaposlene radnike bez kvalifikacija. Trebalo je da budu protest proletarijata protiv buržoaskog poretka, a vlada je pokušala da, uz Mobilnu gardu, stvori iz njih drugu proleterku vojsku protiv radničke klase, pa ih je i vojnički organizovala. Usled oštre ekonomske krize već do 4. marta u spiskove Nacionalnih radionica upisalo se 29.000 radnika. Drugi su pokušali da se brane od nezaposlenosti inicijativnim osnivanjem kooperativa, među kojima je bilo i onih na socijalističkoj osnovi.

Pariski proletarijat pod vodstvom Blankija nastojao je da se izbori za Ustavotvornu skupštinu odgode dok se ne sprovedu socijalne reforme. Demonstracijom od 17. marta uspeo je samo da ih odgodi za petnaest dana. Druga demonstracija od 16. aprila ugušena je akcijom Nacionalne i Mobilne garde. To je poslužilo i kao izgovor za vraćanje vojske u Pariz. Izbori su sprovedeni 23. aprila. Sada je bilo 9 miliona građana sa aktivnim pravom glasa prema 200.000 ranije. Pored šake radnika, u Konstituenti našli su se sami predstavnici buržoazije za koju su glasale mase seljaka. Na prvoj svojoj sednici, 4. maja, proglašena je buržoaska republika. Ona je osudila julski režim, ali i revolucionarnu partiju. Iz Izvršne komisije (vlade) isključena su oba predstavnika radnika, Luj Blan i Alber. Ustavotvorna skupština odbila je 10. maja predlog Luj Blana da se formira Ministarstvo progresa, a dva dana kasnije odlučila da ne prima molbe iz naroda. Ona je time prekinula sa socijalnim koncepcijama i neposrednim metodama. Povodom pruskih nasilja nad Poljacima, a pod vodstvom

Blankija, Barbesa i Raspaja, pariski proletarijat je ustankom od 15. maja bezuspešno pokušao da povrati svoj revolucionarni uticaj.

Februarsku revoluciju izvojevali su radnici uz pasivnu podršku buržoazije, koja je iz nje stvorila buržoasku državu. Ali se proletarijat nije predao bez borbe. Rešavajući sudar između ovih dveju antagonističkih klasa odigraće se tokom čuvena *četiri junska dana*. To je prva velika bitka između njih. Povod je bila odluka vlade da zatvori Nacionalne radionice, trn u oku buržoazije, gde je već bilo upisano preko 100.000 radnika, velikim prilivom iz unutrašnjosti, jer se ekonomska kriza nije stišala. Sada se one okreću protiv nje. Kao vođa ističe se Pižol, oduševljeni revolucionar. Po planu, koji je, navodno, sastavio bivši oficir Kersozi, ustanici su krenuli 23. juna u četiri kolone iz četiri predgrađa koja su u polukrugu okružavala Pariz, s namerom da najpre zauzmu istočni deo grada a potom krenu na zapadni deo, na Tiljerije i Narodnu skupštinu. Između kolona dejstvovali su leteći odredi. Predgrađa su pretvorena u utvrđene baze za prihvatanje. Sa dva reda barikada odvojen je radnički Pariz od buržoaskog. Prvi dan ustanka bio je samo uvod u bitku. Vlada je do mraka očistila glavne ulice i čak objavila da je ustanak ugušen. Drugog dana, 24. juna, radnici su povratili izgubljeni teren i ugrozili Gradsku većnicu. Vojnička organizacija, koju su dobili u Nacionalnim radionicama, poslužila im je i u borbi.

Ministar rata Kavenjak, koga je uplašena Narodna skupština imenovala diktatorom, brižljivo je organizovao represiju. On je već 24. juna raspolagao sa 20.000 ljudi redovne vojske, 20.000 do 25.000 Mobilne garde i 60.000 do 80.000 Nacionalne garde. U toku naredna dva dana udvostručio je ove snage jedinicama redovne vojske i Nacionalne garde iz unutrašnjosti — prema 30.000 do 40.000 boraca koliko su najviše imali ustanici. Tom ogromnom nadmoćnosti, artiljerijom i raketama, do 26. juna Kavenjak je savladao ustanike nizom krvavih borbi. Morao je otimati 300 barikada. Tokom narednih nekoliko dana istočna predgrađa Pariza pretvorila je represija u kasapnice. Broj žrtava je nemoguće utvrditi. Među vojnicima je bilo 1.000 mrtvih. Provincija, osim Marseja (22. i 23. juna), nije se makla. Kavenjak je vratio diktatorski mandat već 28. juna, ali mu je Skupština poverila vladu. Opsadno stanje produženo je do 19. oktobra. Nacionalne radionice ukinute su 3. jula. Oko 4.000 radnika deportovano je u prekomorske posede. *Junska revolucija* — pisao je Engels — *odlikuje se od svih dosadašnjih revolucija potpunim odsustvom iluzija i zanosa...*

radnici se bore za svoj opstanak i otadžbina je za njih izgubila svaki značaj. Marseljeza je, kao i druge uspomene iz velike francuske revolucije, iščezla...¹⁶⁰

Ustav od 12. novembra 1848. potvrdio je republiku buržoazije. Po svome slovu on je najliberalniji, najdemokratičniji i najhumaniji koji je u Francuskoj ikada donesen. Ipak, junska pobjeda nad socijalnom revolucijom je uvod u reakciju. Na izborima 10. decembra za predsjednika republike izabran je Luj Bonaparte, Napoleonov sinovac, ogromnom većinom glasova koja izražava i protest seljačke mase protiv republike bogataša. Izbori od 13. maja 1849. dali su veliku većinu konzervativnim elementima. Sitna buržoazija se uzaludno opire učvršćenju buržoaske republike. Ustaje na oružje 13. juna da bude odmah savladana dragunima i lovcima generala Šangarnjea. Radnici su se odvojili od buržoazije koja ih je satrla 1848. Otada nastaje zakonodavna diktatura ujedinjenih rojalista¹⁶¹. Time se koristi Luj Bonaparte. Vrlo dobro pripremljenim državnim udarom od 2. decembra 1851. on je, uz neznatan otpor, raspustio Skupštinu koja je odbila da mu produži predsjednički mandat. Idućeg dana poslanici uzalud pokušavaju da dignu na oružje radničke kvartove. Podignuta je samo jedna barikada. Na bulevarima gde je bilo više radoznalih nego buntovnika, bilo je do 300 žrtava. Uhapšeno je 218 narodnih predstavnika i 27.000 drugih građana, od kojih je deportovano preko 10.000. Parlamentarna republika je 2. decembra zabranjena uz preplašene uzvike rojalista: „Živela republika“.¹⁶² Luj Bonaparte je svoj mandat produžio samovoljno za 10 godina, što su izbornici velikom većinom odobrili plebiscitom, a 1. decembra 1852. proglasio se carem pod imenom Napoleon III, što je ponovo potvrđeno plebiscitom.

Napoleon III je zasnovao svoj lični režim, ma koliko da se ranije kleo na narodnu volju. Vrlo brzo je ukinuo slobodu štampe, raspustio Nacionalnu gardu, zatvorio političke klubove. Oslobodivši se kontrole javnosti i parlamenta, u trenutku kada se ekonomska kriza već utišala, on je celishodnim merama podsticao privredne tendencije vremena. Bio je to policijski i birokratski centralizam koji je nastojao da nađe direktnog oslonca u narodu. Nečuven procvat Zapadne Evrope tog perioda, u kome je Francuska imala velikog udela, beležio je u svoju korist i Napoleonov režim. Vo-

¹⁶⁰ F. Engels, *Izabrana vojna dela*, II/12.

¹⁶¹ Isto, str. 179.

¹⁶² K. Marks, *Osamnaesti brimer Luja Bonaparte* (K. Marks—F. Engels, *Izabrana dela*, I, str. 304.

deća buržoazija, zadovoljna poslovima, odrekla se političkih sloboda. Usred tog velikog prosperiteta razmahanog liberalnog kapitalizma stanje radništva bivalo je sve gore. Drugo carstvo — kako je nazvano ovo razdoblje francuske istorije — nipošto nije bilo carstvo radnika. Dva srećna rata, 1853—56. (krimski) i 1859, podigla su Napoleonov ugled u zemlji i Evropi, mada nisu posvedočila nikakav njegov vojni talenat. Naprotiv. Bez smisla za vojne probleme, on je realne vrednosti zamenio blistavom fasadom na kojoj je trebalo da se ogledaju sjajne vojne tradicije Francuske, posebno njegovog velikog strica. Prvu polovinu svoje osamnaestogodišnje vladavine može ipak smatrati uspehom. Na kraju, bez oplodavajućih impulsa zdravog političkog života, odveo je Francusku u katastrofu.

Februarska revolucija odjeknula je gotovo svom Evropom.

Na prve glasove o februarским događajima, vodeći reakcionarni dvorovi kontinentalne Evrope — Prusije, Austrije i Rusije — stali su da organizuju front protiv revolucionarne Francuske. U Prusiji i nekim državama Nemačke otpočele su i vojne pripreme. Ovi pokušaji oživljavanja Svete alijanse razbili su se o otpor Britanije, koju je umirio Lamartinov manifest od 5. marta — da nova republika neće prenositi rat u Nemačku, kao što su u svoje vreme učinili žirondisti. Internacionističke namere reakcionarnih sila konačno su presekli revolucionarni pokreti u njihovim sopstvenim zemljama.

U Velikoj Britaniji, gde su reformama otupljene neke oštrice socijalnom problemu a buržoazija uzimala već širokog učešća u vlasti, bilo je samo beznačajnih nemira u Londonu, Glazgovu, Mančesteru. Uspavani čartizam probudio se samo za trenutak. U Irskoj, iscrpenoj glađu, ustanak koji je poveo Džon Mičel brzo je ugušen. U Madridu je savladan začetak pobune. Karlisti su ugrabili priliku da se ponovo dignu na oružje. Kabrera je sa 4.000 ljudi upao u Kataloniju, mobilisao jednomišljenike i autonomiste i održao se više meseci, sve do januara 1849, protiv 40.000 ljudi vladinih trupa koje je predvodio Kordova. Revolucija je Švajcarsku oslobodila teškog austrijskog pritiska i omogućila joj da se reorganizuje na federalnoj osnovi. Nešatel — posed pruskog kralja a ujedno 21. kanton Švajcarske Konfederacije — 1. marta je srušio monarhijsku vladavinu otcepivši se od Prusije, što je pruski kralj priznao tek 1857. U Belgiji i Švedskoj bilo je manjih reperkusija bez bitnih posledica. Na granicama Rusije zau-

stavila se revolucija — hvalio se Nikola I. No i tamo je ona zaorala svoje brazde. Najveće potrebe doživjele su Austrija, Nemačka, Italija i Mađarska, gde su socijalni sukobi potencirani nacionalnim problemima.

3. U AUSTRIJI

U tom heterogenom sklopu mnoštva naroda, koji su se sticajem prilika našli pod habsburškom krunom, bilo je jakih centrifugalnih tendencija. Meternihova vladavina se naslanjala na velike feudalce i finansijsku buržoaziju. Još bolji oslonac austrijskom režimu obrazovali su činovnici i oficiri, apatridni i apolitički elemenat koji je verno služio caru, ma gde bilo u prostranoj monarhiji. Uslova za socijalnu revoluciju bilo je najviše u prestonici gde se, uz grupisanu industriju, javlja jaka buržoazija sa odgovarajućim proletarijatom, mada se ove dve klase još ne sukobljavaju toliko oštro. Beč je bio i jak intelektualni centar sa razvijenim univerzitetom i velikim brojem studenata.

Upravo se Beč prvi odazvao oružjem februarskoj revoluciji. Kampanja adresa i peticija otpočela je 4. marta. Kada se 13. marta sastala staleška skupština Donje Austrije, masa je prodrla u dvoranu i povelu staleže prema dvoru (Hofburg) gde je vojska vatrenim oružjem ubila pet demonstranata. Kao i u Parizu, prolivena krv je izazvala opšti ustanak. Meternih je istog dana pobjegao u inostranstvo, a 15. marta je car Ferdinand I primoran da štampi da slobodu, da odobri obrazovanje Nacionalne garde i da obeća ustav. Pored Nacionalne garde, organa buržoazije, studenti su formirali svoju Akademsku legiju. Bečka revolucija martovskih dana bila je jednodušno delo gotovo celokupnog stanovništva, bez obzira na klasne razlike.

Ustav, oktroisan 24. aprila, nije zadovoljio nikoga. Ustankom od 15. maja vlada je primorana da sazove Ustavotvornu skupštinu čitave monarhije, biranu opštim pravom glasa. Car je sa delom ministara 19. maja pobjegao iz Beča u Insbruk, a kada je Pilersdorf, novi ministar unutrašnjih poslova, 26. maja hteo da razoruža Akademsku legiju, buknuo je ponovo jednodušni ustanak. Vlada je primorana da evakuiše vojsku iz grada, gde je za održavanje reda i mira obrazovan Odbor za sigurnost, od predstavnika Opštinskog odbora, Nacionalne garde i Akademske legije.

U međuvremenu su u Italiji i Mađarskoj nastali snažni nacionalni pokreti o kojima će biti reči u posebnim odeljcima. U Pragu veliki narodni skup traži 11. marta ravnopravnost Čeha i Nemaca i

Narodnu skupštinu za tri pokrajine češke krune — Češku, Moravsku i Šleziju — a 8. aprila austrijski dvor je oktroisao češki ustav sa znatnim političkim i nacionalnim pravima. Nacionalni komitet, obrazovan 13. aprila sa odobrenjem bečke vlade, primio se upravnih funkcija. U Pragu je 2. juna otvoren Slovenski kongres pod rukovodstvom Palackog koji je pod uticajem Poljaka i Rusa Baku-njina upućen demokratskim pravcem, ali ne anticarskim ili separatističkim. Česi su izdejstvovali ukaz o sazivu Češke skupštine i pravo formiranja vladinog saveta od 8 članova. Ali, odmah zatim je naišla reakcija. Knez Vindišgrec, komandant praškog korpusa, uz prećutno odobrenje dvoličnog dvora, svojim provokantnim držanjem izazvao je 12. juna pobunu u Pragu da bi je odmah ugušio, a 16. juna raspustio Kongres i Komitet. Ovim je učinjen kraj federalnim pravima Češke, kao posebne kraljevine u sastavu habsburškog carstva. Odsad će češke zemlje biti predstavljene neposredno u austrijskom (bečkom) parlamentu.

Austrijska ustavotvorna skupština sastala se u Beču 22. jula, a 9. septembra izglasala je ukidanje svih feudalnih tereta. Bila je to pobjeda buržoazije. Osiljena, ona se sve više odvaja od proletarijata. Povodom smanjenja pomoći nezaposlenim radnicima izbili su 23. avgusta veliki nemiri koje je Nacionalna garda krvavo ugušila.

Do odlučnog obračuna došlo je u oktobru. Osetivši instinktivno da je stvar mađarske revolucije i njihova, bečki radnici su 6. oktobra ustali na oružje da spreče odlazak trupa iz Beča protiv mađarskih revolucionara. Njima se pridružuje veliki deo grada, u prvom redu Akademska legija, ali i mnogi nacionalni gardisti, čak i jedan grenadirski bataljon redovne vojske. Ministarstvo rata zauzeto je na juriš, a ministar Latur ubijen. Car, koji se 12. avgusta bio vratio u Beč (Šenbrun), 7. oktobra je ponovo pobjegao, ovog puta u Olomouc, a Ustavotvorna skupština prebačena je u Kromeržič, u Moravskoj. Za njima su napustili grad i mnogi imućni građani, a mnogi revolucionari došli su spolja. Za komandanta Nacionalne garde i vrhovnog komandanta izabran je bivši potporučnik Vencel Mesenhauzer, a za načelnika štaba Ernest Hauk. Formirana je radnička Mobilna garda u koju su ušli i pobunjeni grenadiri, Poljska i Italijanska legija. Stavljena je pod komandu poljskog generala Bema, kome je poverena odbrana bedema. Glavna nada ustanika bili su Mađžari čija se pomoć očekivala.

Umesto Mađžara pojavio se hrvatski ban, general Josip Jelačić. Potisnut iz Mađarske, on je sa svojim i bečkim trupama

generala Auersperga 12. oktobra zauzeo položaj kod Švehata upravo da spreči dolazak Madžara u pomoć Beču. Na Beč je krenuo i knez, sada maršal Vindišgrec sa 3 korpusa (80.000 vojnika), kome je poverena vrhovna komanda nad svim austrijskim trupama, izuzev nad onima u Italiji. U toku uvodnih borbi, 24—26. oktobra, on je stegao obruč oko grada, a do 28. oktobra opštim napadom probio bedeme i barikade predgrađa i prodro do unutrašnje ansente. Idućeg dana su ustanici zatražili primirje, uveče zaključili i kapitulaciju, ali na glas da nailaze Madžari nastavili su borbu pod Fenebergom. Madžari su naišli, ali ih je Jelačić odbio 30. oktobra u boju kod Švehata. Narednog dana, probivši se kroz unutrašnje bedeme, carske trupe su savladale ustanike. Krvava odmazda se oborila na ustanički grad. Vindišgrec i Jelačić dobili su i visoka ruska odlikovanja.

U Kromeržiču, 22. novembra 1848, Skupština je nastavila rad, a 2. decembra, na pritisak prvog ministra, kneza Švarcenberga, povodljivi i kolebljivi car Ferdinand se zahvalio na prestolu u korist svog nećaka Franje Josipa, čime je obeležen nov reakcionarni kurs Austrije. Švarcenberg je raspustio Skupštinu 4. marta 1849, a nizom uredaba oktroisao ustav koji, uz neke reforme, naglašava jedinstvo i nedeljivost austrijske carevine. Tog trenutka samo su još Madžari prkosili austrijskoj imperiji. Italija je bila savladana, a ruska podrška Austriji u Madžarskoj i Nemačkoj potpuna. Ruske trupe su ušle u Galiciju da bi se tamošnje austrijske snage mogle upotrebiti protiv Madžara. Nastupila je vladavina apsolutističkog centralizma.

4. U NEMAČKOJ

U Nemačkoj — još uvek konglomeratu država i državica kome je pripadala i Austrija sa delom svojih poseda — socijalni spektar je bio složeniji nego ma gde u Evropi. Tamo je feudalno plemstvo zadržalo deo svojih privilegija, bilo je još oslobođeno poreza više ili manje, a negde je čak sačuvalo i pravo suđenja kmetovima. Feudalizma je nestalo sasvim samo na levoj obali Rajne. Nemačka buržoazija imala je neuporedivo manje uticaja na državne poslove nego u Britaniji i Francuskoj, samo je i njen ekonomski značaj stalno rastao, naročito od carinske unije koja je stupila na snagu 1. januara 1834, pa su i njeni politički zahtevi bivali sve glasniji. Mnogobrojni sitni trgovci i zanatlije kolebali su se između liberalizma buržoazije i pokornosti feudalno-monarhijskim vladama.

Radnička klasa, zaposlena mahom u zanatskoj proizvodnji, zaostala je takođe za britanskom i francuskom. Njen aktivni pokret počinje tek ustankom šleskih tekstilnih radnika koji je 1846. krvavo ugušen. Seljaci — velika većina stanovništva — bili su podeljeni na više slojeva različitih interesa, a izuzev krupnijih posjednika, prirodnih saveznika antifeudalne gradske buržoazije, bili su politički još pasivni.

U Prusiji, najznačajnijoj nemačkoj državi, mada nije svima svojim posedima pripadala Nemačkom savezu, liberalna partija, predvođena buržoazijom, uporno je tražila predstavnički ustav sa svim konsekvencijama. Nju je podržavalo i nezadovoljno radništvo u koje su počele prodirati socijalističke i komunističke ideje. U borbi za ustavnu vladavinu pruska buržoazija našla se na čelu čitave vanaustrijske Nemačke. Na to se nadovezivala i ideja o nemačkom jedinstvu pod vodstvom (buduće) ustavne Prusije, što je u sebi krilo mnogo povoda za međudržavne sukobe.

U takvoj rasparčanoj Nemačkoj revolucija se razbila u niz konfuznih, nepovezanih pokreta.

Zapaljeni su najpre zapadni krajevi, neposredno izloženi francuskom uticaju. Pokret podržavaju i seljačke mase. Badenski veliki vojvoda popustio je prvi, a na njegovom primeru to čine dvorovi Virtembergu, Saksonije i drugih nekih država nemačkog zapada. Pokret je ugušen samo u pruskim provincijama. Popustili su i aristokratski patricijati u slobodnim gradovima, Frankfurtu na Majni, Libeku, Bremenu i Hamburgu. Istaknute ličnosti na skupu u Hajdelbergu, 5. marta 1848, sazvale su nemački pretparlament pored Savezne skupštine u kojoj su bile predstavljene samo vlade.

Revolucija u Beču i pad Meterniha uzburkali su javno mnjenje Prusije. U Berlinu pod pritiskom niza demonstracija sveg građanstva, kralj Fridrih Vilhelm IV objavio je 18. marta program o liberalnim reformama na pruskom i opštenemačkom planu, što je zadovoljilo samo buržoaziju. Radništvo je i dalje demonstriralo pred kraljevom palatom, a kada je vojska upotrebila vatreno oružje za tren oka su u celom gradu podignute barikade na kojima se razvila četrnaestočasovna borba. U zoru 19. marta kralj je naredio trupama da evakuišu grad, da bi se, zauzvrat, porušile barikade, a zatim ga je narod prisilio da oda poštu 230-orici mrtvih boraca. Berlinski događaji odjeknuli su u Kenigsbergu (Kalinjinograd), Ahenu, Triru i Kelnu. Pruski kralj je 29. marta poverio vladu liberalnom ministarstvu Kamphauzen—Hanzeman. Države

centralne Nemačke morale su poći za tim primerom, a na zapadu to je dalo podsticaja za nove narodne zahteve. Pod pritiskom masa liberali su morali proširiti svoje programe. Radnici pokušavaju da se organizuju, otvaraju se klubovi raznih tendencija. Onaj u Kelnu je bio pod uticajem Marksa i Engelsa. Marksove novine *Neue Rheinische Zeitung* počele su izlaziti 1. juna.

Pretparlament se sastao 31. marta u Frankfurtu na Majni, a razišao se 3. aprila. Odredio je samo kako će se birati poslanici za Nacionalnu skupštinu i samovoljno uključio u Nemački savez pruske pokrajine Zapadnu i Istočnu Prusiju koje mu dotle nisu ni pripadale. Za Poznanjsko vojvodstvo nije rešio ništa, iako je principijelno osudio podelu Poljske. Revolucionarna je bila sama činjenica da će Parlament, izabran u narodu, suvereno rešavati o sudbini Nemačke nad glavama postojećih država, koje za sada ne mogu da spreče taj zahvat u njihov suverenitet zbog revolucionarnog vrenja u sopstvenim zemljama.

Poznanjsko veliko vojvodstvo bilo je 1848. jedino revolucionarno poprište Poljaka. Poljske krajeve u Rusiji pritiskivala je od 1831. gvozdena pesnica carizma, a austrijska Galicija se nije povratila od ustanka 1846. Poljski patrioti Poznanja pod vodstvom Mjeroslavskog — koga su berlinski revolucionari oslobodili iz zatvora 20. maja, a zatim primorali kralja da ga pomiluje — zahtevali su samo nacionalnu reorganizaciju Vojvodstva. U stvari tražili su autonomiju u okviru pruske države. Kralj je odredio i komisiju, a za svog komesara u Poznanju postavio je poznatog vojnog teoretičara, generala Vilizena, objektivnog čoveka koji je poznavao tamošnje prilike. U međuvremenu su Poljaci formirali zaštitne odrede i obrazovali utvrđene logore, što je bilo više upravljeno protiv Rusije, koja je gomilala snage na svojoj zapadnoj granici, nego protiv Prusa. Uprkos tome su lokalne pruske vlasti huškale nemačko i jevrejsko stanovništvo protiv Poljaka. Vilizen je 11. aprila u Jaroslavjecu zaključio konvenciju, po kojoj su Poljaci pristali da raspuste utvrđene logore i oružane formacije pod uslovom da se odmah pristupi nacionalnoj reorganizaciji, a 20. aprila se vratio u Berlin neobavljena posla zbog otpora vojnih vlasti. Gušeci poljski pokret pruske trupe su *zlostavljale i ubijale, pljačkale i otimale*.¹⁶³ Braneci se, Poljaci su postigli i neke uspehe — Mjeroslavski je kod Miloslava 30. aprila razbio odred od 6.000 do 7.000 Prusa — ali konačno *podlegla je kosa šrapnelu*.¹⁶⁴ Borbe su

¹⁶³ F. Mehring, *Zur deutschen Geschichte*, str. 340.

¹⁶⁴ Isto, str. 340.

trajale do 13. maja. Nad Vojvodstvom je proklamovano opsadno stanje.

U međuvremenu, u martu 1848, došlo je do seljačkog pokreta u Badenu — na terenu nemačkog seljačkog rata — koji je liberalna vlada ugušila oružjem. Ubrzo zatim republikanci Heker i Struve digli su Baden ponovo na oružje. Njima su se pridružili nemački radnici iz Francuske pod pesnikom Hervegom. Intervencijom VII i VIII saveznog korpusa republikanci su tučeni kod Kanderna 20. aprila i Dosenbaha 26. aprila. Pokret je ugušen 1. maja zauzećem Manhajma.

Nacionalna skupština sastala se u Frankfurtu 18. maja. Među poslanicima nije bilo ni jednog radnika, a svega 1 seljak. Sloveni iz zemalja austrijske krune odbili su da učestvuju u njoj. Skupština je nastojala da izgradi jedinstvenu opštenemačku ustavnu monarhiju, liberalnu buržoasku državu — uz pasivan otpor vlada, posebno Austrije i Prusije i kroz njihovo suparništvo. Austrijskog nadvojvodu Johana izabrala je 29. juna za „carskog“ regenta a 12. jula odgovorno ministarstvo bez ikakve stvarne vlasti, koja je bila čvrsto u rukama postojećih vlada saveznih država. Povodom mlakog držanja Nacionalne skupštine prema Prusiji došlo je sredinom septembra 1848. do niza pobuna demokratskih i republikanskih elemenata u Rajnskoj oblasti, Hesenu, Tiringiji, Falačkoj, čak i u Frankfurtu. Intervenisale su pruske trupe. Struve je 20. septembra iz Švajcarske upao u Baden, proglasio nemačku socijalnu republiku, a već 26. septembra je potučen kod Štaufena.

Septembarski događaji čine preokret u nemačkoj revoluciji. Dovedi su do raskida između buržoazije i demokrata, a porazi ovih osmelila je reakciju u Prusiji. Po ugledu na Vindišgreca u Beču — poput ranijeg revolucionarnog talasa i reakcija se širila oslanjajući se sa zemlje na zemlju — general Vrangel je 10. novembra 1848. upao u Berlin, poseo zgradu pruske Narodne skupštine (Landtag) i raspustio Gradsku gardu. Skupština je raspuštena 5. decembra kada je kralj oktroisao reakcionaran ustav.

Bez stvarne moći, frankfurtska Skupština se izživljavala u beskonačnim, sterilnim diskusijama. Vredne su pažnje njene pan-germanističke i aneksionističke tendencije. Ona odobrava rad pruske vlade u Poznanjskom vojvodstvu, zauzima intrasigentan pan-germanistički stav u pitanju Šlezviga i Holštajna, Češke, Tirola i Istre, čak svojata i neke švajcarske kantone. Nemačku krunu, koju je ponudila pruskom kralju, Fridrih Vilhelm IV je odbio 27. aprila 1849. Carsko dostojanstvo nije hteo da primi iz ruku na-

roda, a nemački kneževi nisu mu je jednodušno priznavali, naročito se Austrija opirala. Odbijanje ponuđene krune značilo je osuditi ideju o jedinstvenoj nemačkoj državi a s njom i samu Skupštinu čiji je izraz ona trebalo da bude.

Slom Nacionalne skupštine dao je povoda akciji levice. Nemiri su zahvatili i pruski landver, ali ih je stajaća pruska vojska brzo ugušila i pristupila sistematskom razoružavanju stanovnika. *Neue Rheinische Zeitung* zabranjene su 19. maja. U Drezdenu, Saksonija, izbio je 3. maja opasan ustanak u kojem učestvuje Bakunjin i mnogi drugi revolucionari. Dozване pruske trupe ugušile su ga za nekoliko dana, bezobzirnom akcijom sa mnogo žrtava.

Poslednji čin februarske revolucije u Nemačkoj odigrao se u Badenu, tamo gde je i započeta. Uz pomoć vojske republikanci su 11. maja zauzeli Raštat, a 14. maja ovladali i prestonicom, Karlsruheom, gde je proglašena badenska republika. Ustanak se proširio i na Falačku. Republikanski deo Nacionalne skupštine preselio se 6. juna u Štuttgart, bliže revolucionarnom žarištu. Ponovalo je intervenisala Prusija sa dva korpusa (I i II, 34.000 ljudi), pod princom Vilhelmom, kojima se pridružio i jedan savezni korpus (pretežno hesenske i meklenburške trupe pod generalom Pojkerom, 18.000 ljudi). Badensko-falačka vojska beležila je u početku visoke cifre: oko 20.000 linijskih trupa, 15.000 građanske zaštite i 8.000 do 10.000 prvog poziva (neženje od 18 do 30 godina starosti). Komanda je poverena Zigelu, bivšem poručniku, zatim jednom koliko nesposobnom toliko reakcionarnom kapetanu (oko 300 aktivnih, pretežno viših oficira je napustilo vojsku), najzad poljskom revolucionaru Mjeroslavskom. On je 15. juna raspolagao svega sa oko 20.000 operativne vojske, od čega su dve trećine bile sposobne za borbu, a samo jedna polovina za uredene bojeve i bitke.

Dok su se savezne trupe i pruski II korpus prikupljali na Nekar, I korpus je 12. juna prodro u Falačku, prokrstario je bez otpora¹⁶⁵, a zatim je kod Filipsburga preko Rajne upao u Baden, dok je II korpus prešao Nekar, a savezne trupe zaposele badensko-virtemberšku granicu. Mjeroslavski je 15. i 16. juna postigao lepe uspehe kod Kefertala, Hirshorna i Ladenburga nad trupama Poj-

¹⁶⁵ U drugom badenskom ustanku učestvovao je i F. Engels, kao adutant u jednom badenskom odred. Za operacije u Falačkoj on kaže: *Ko je Falačku jednom video shvatiće da pokret u toj vinorodnoj i vinovnoj zemlji mora poprimiti vrlo veseli karakter* (Mehring, *Zur deutschen Geschichte*, str. 421).

kera, a kada ga je pruski I korpus ugrozio s leđa, bacio se smelo na njega sa 10.000 do 12.000 ljudi. Kod Vaghojzela, 21. juna, posle uspeha nad jednom pruskom divizijom, najzad je tučen iznenadnom pojavom druge divizije koja je brzo pristigla na glas topova. Mjeroslavski se zatim preko Hajdelberga i Pinshajma povukao iza Murga, pošto je 6.000 ljudi ostavio u Raštatu. Posle uzaludnog otpora 29. i 30. juna, predao je komandu Zigelu nad trupama koje su već u neredu hitale prema švajcarskoj granici. Tvrđava Raštat se predala 23. jula. Prusi su izgubili 717 ljudi, od čega 135 mrtvih. Pruske trupe ostale su u zemlji do 1850. Ustanici su pretrpeli svakako veće gubitke kada se ima u vidu da kontra-revolucija nije poštovala zarobljenike. *Poraz malograđanske revolucije u Badenu i Falačkoj je poraz nemačkog malograđanstva uopšte.*¹⁶⁶

5. NEMAČKO-DANSKI RAT 1848—1850.

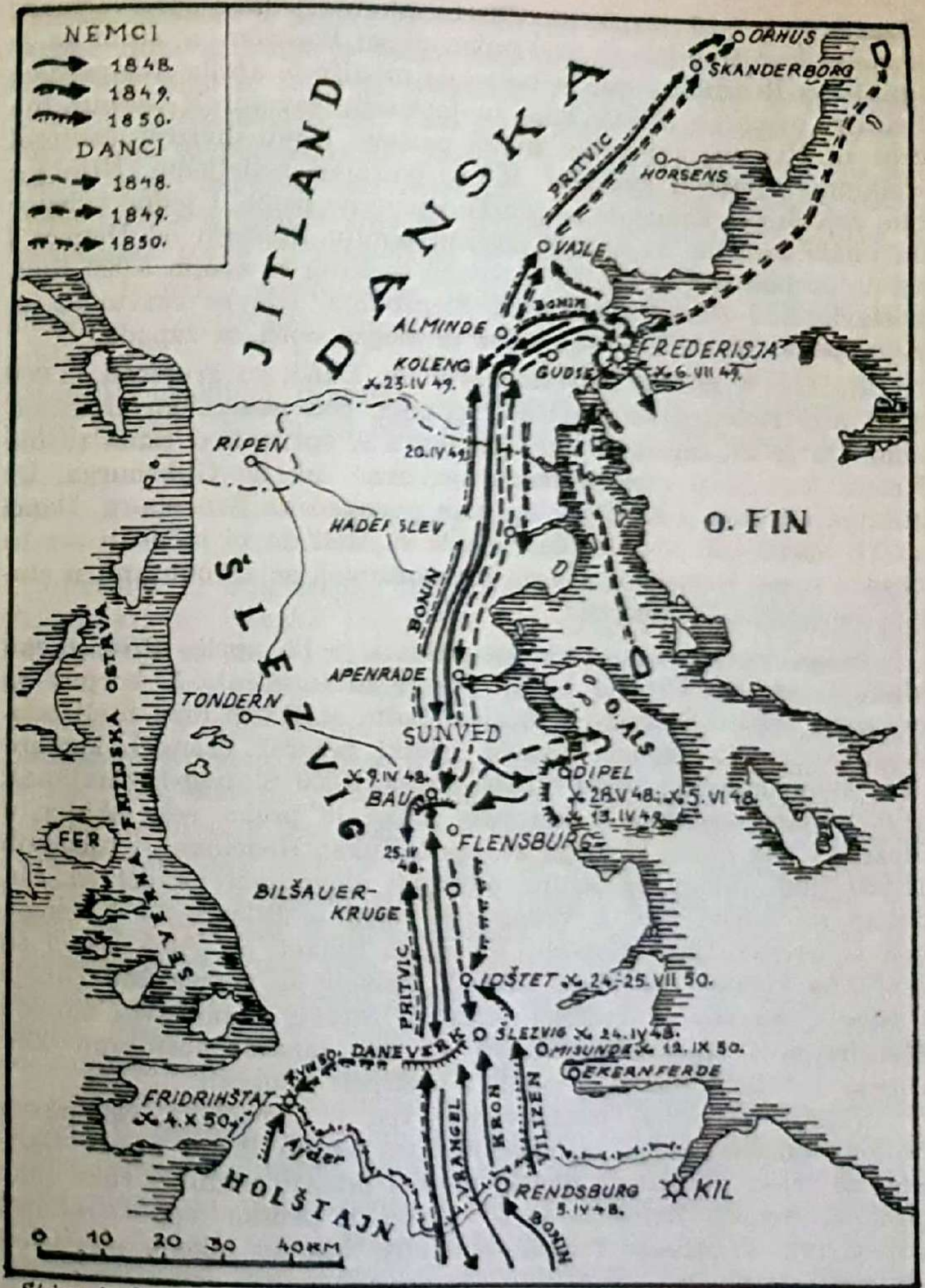
Vojvodstva Šlezvig i Holštajn, pretežno nemačke narodnosti osim severnog dela Šlezviga, po starom pravu nerazdvojiva, bila su u personalnoj uniji sa kraljem Danske, ali je Holštajn ipak pripadao Nemačkom savezu.

Na pritisak liberalne vlade koja je povodom februarske revolucije došla na vlast u Danskoj, kralj Fridrih VII je 22. marta 1848. anektirao Šlezvig Danskoj, a Holštajnu dao poseban ustav, na što je u Kihu 24. marta revolucionarnim putem formirana Privremena vlada vojvodstva sa ciljem da obe ove zemlje uvedu nerazdvojene u Nemački savez. Na njihov presto pozvala je princa od Augustenburga. Šlezvigholštajnske trupe pristale su uz Privremenu vladu, osim mnoštva oficira koji su se vratili u Dansku. Sa dobrovoljcima iz Nemačke, 3. aprila Privremena vlada je raspolagala sa 5.300 ljudi, a 2.000 drugih bilo je u formiranju.

OPERACIJE 1848.

Iz Rendsburga, tvrđave zauzete još 24. marta, šlezvigholštajnski general Kron krenuo je već 27. marta za Flensburg da bi zauzeo što više šlezviške teritorije, podigao moral stanovništvu i — na tom istaknutom položaju — provocirao pomoć nemačkih država.

¹⁶⁶ Mehring, *Isto*, str. 427.

Skica br.8

NEMAČKO - DANSKI RAT 1848-50.

Prusija je već 26. marta naredila formiranje jednog opservacionog korpusa kod Havelberga, pod pukovnikom Boninom, a zatim ga je uputila u Rendsburg gde je počeo da pristiže 5. aprila. Na predlog Prusije, nemačke države koje su formirale savezni X korpus (na čelu sa Hanoverom) rešile su da postave jednu diviziju (general Halket) i upute u Holštajn, što će potrajati nedeljama. Nije još bilo zajedničke komande za pruske i savezne trupe. I jedne i druge su imale zadatak da zaštite saveznu zemlju Holštajn od Danaca i da ne prelaze u Šlezvig. Za to vreme se Kron sa svojih 5.000 ljudi postavio kod Baua, severno od Flensburga, gde se razvukao na položaju od oko 4 km koji se uz to mogao obići sa zapada.

Na glas o kilskoj Privremenoj vladi, Danci su grupisali 11.000 ljudi kod Kolenga na šlezviškoj granici, pod generalom Hedemanom. On je 31. marta krenuo na jug, a 9. aprila kod Baua razbio Krona, koji se u međuvremenu razvukao čak do Gliksburga. Uz gubitak od blizu 1.000 ljudi Kron se povukao na Rendsburg. Danci su 11. aprila ušli u grad Šlezvig gde su stali da bi sačekali šta će uraditi trupe Nemačkog saveza i organizovali se za odbranu u starijim šančevima Daneverka.¹⁶⁷

Skupština Nemačkog saveza priznala je 12. aprila Privremenu vladu i ovlasila Prusiju i države koje su formirale X korpus da preuzmu zaštitu Šlezvig—Holštajna. Pošto se Danci nisu hteli odazvati pozivu da napuste Šlezvig, pruski general Vrangel, komandant svih nemačkih trupa (12.000 Prusa, 9.000 Šlezvig-Holštajnaca; 11.000 ljudi saveznog X korpusa), upao je preko reke Ajder u Šlezvig i kod grada Šlezviga 24. aprila tukao Hedemana i njegovih 11.000 ljudi. Danci su, zatim, odstupili glavninom na ostrvo Als, delom na ostrvo Fin, a Vrangel je upao u Jitland do Kolenga, dok se prema Alsu obezbedio divizijom Halket. Sa Alsa Danci su prešli na kopno i 28. maja odbacili Halketa sa visova kod Dipela i Nibela, na što se Vrangel vratio u Šlezvig i postavio između Flensburga i Apenradea. Nemci su taj danski mostobran kod Dipela i Nibela napali 5. juna i pretrpeli neuspeh.

Velika Britanija, nezadovoljna već i nemačkom carinskom unijom, posmatrala je sa negodovanjem akciju Prusa protiv Danske, ne želeći nikako da danski morski prolazi padnu u ruke jake vojničke države. Zatražila je 20. aprila da pruske trupe evakuišu vojvodstva. Francuske i ruske simpatije bile su takođe na strani

¹⁶⁷ Stari danski bedem prema Nemačkoj, dug 14 km, visok 10 do 13 m koji je izgradio danski kralj Gotfrid posle 800. godine.

Danske. Švedska je pretila da će podržati Dansku. Uz to nadmoćna danska flota nanosila je velike štete pomorskoj trgovini severnih nemačkih država, koje je blokirala. Prusiji je pretilo da bude uvučena u bezizgledan rat. Zato je pristala na sedmomesečno primirje koje je potpisano 26. avgusta u Malmeu, po kome su nemačke trupe napustile oba vojvodstva, Privremena vlada je zamenjena novom upravom koju su odredile vlade Prusije i Danske, a holštajnske trupe su razdvojene od šlezviških.

Sa trupama evakuisanim iz Šlezvig—Holštajna Vrangel je u novembru izvršio kontrarevolucionaran udar u Berlinu, o kome je ranije bilo reči. I to je jedan od razloga što je pruska vlada popustila uslovima primirja. U svakom slučaju kontrarevolucionarni interesi bili su joj bliži nego nemački u vojvodstvima.

OPERACIJE 1849.

Prusija je bila voljna da pristane na podelu Šlezviga i Holštajna, ali je Danska insistirala na nerazdvojjivost vojvodstava. Neprijateljstva su otpočela 3. aprila. U međuvremenu zajednička uprava je odstupila, a Nemački savez je odredio namesništvo.

Danci su ove godine angažovali 36.000 ljudi. Glavnina pod generalom Krogom, koji je ujedno bio i vrhovni komandant, bila je na Alsu, korpus generala Raja od 7.000 ljudi nalazio se na granici Šlezviga, a deo snaga bio je na ostrvu Finu i u severnom Jitlandu. Namera Danaca je bila da ovladaju spornim vojvodstvima. Raj je 3. aprila upao u Šlezvig i zauzeo Haderslev. Zajedno sa Krogovim trupama trebalo je najpre počesno tući šlezvigholštajnske trupe koje su se izložile kod Flensburga, ali zbog prisustva jačih nemačkih saveznih snaga Krog je otkazao operaciju. Prodor danske flote u zaliv Ekernferde 5. aprila završio se gubitkom jednog linijskog broda i jedne fregate.

Nemački savez angažovao je u svemu oko 65.000 ljudi zajedno sa 14.000 šlezvigholštajnskih buntovnika — kako su ih nazivali Danci. Prema odlukama frankfurtske vlade trebalo je da Prusija sama stavi na raspolaganje 40.000, a ostale države srazmerno. Prusija je dala samo 12.000 slabijih, dobrim delom landverskih trupa, čuvajući broj i kvalitet za kontrarevolucionarnu intervenciju u Nemačkoj. Austrija nije dala ništa, druge vrlo malo, najviše Saksonija i Bavarska. Formirane su u svemu tri divizije: Bo-

ninova, pruska i saksonsko-bavarska, a komanda nad svim trupama poverena je pruskom generalu Pritvicu.

Pritvic je bavarsko-saksonsku diviziju uputio na Sunved. Boninovu na sever, a za njom je uputio prusku diviziju kao svoju rezervu. Saksonci i Bavarci su 13. aprila zauzeli na juriš mostobran kod Dipela i odbacili Dance na Als. Bonin je 20. aprila prešao jitlandsku granicu, oteo Koleng od Rajevih predstraža i u bici kod Kolenga, 23. aprila odbio napad Danaca pod Bilovom, naslednik Krogov, pošto je prebacio na kopno dve brigade sa ostrva Fina. Raj je odstupio severno ka Vajleu, a Bilov sa glavninom istočno od Gudsea. Bonin se zadržao kod Kolenga da bi sačekao Pritvica sa pruskom divizijom, koji je, nastupajući vrlo sporo, tek 6. maja stigao na jitlandsku granicu. Bonin je zatim krenuo na Frederisju preko Gudsea, gde je ponovo odbacio Dance, a Pritvic sa Prusima pošao je na sever. Nastupajući vrlo sporo, Prusi su postepeno potiskivali Raja i krajem maja, preko Horsensa i Skanderborga, stigli kod Orhusa. Bio je to jedini mogući operacijski pravac, jer pojas duž zapadne obale Jitlanda, močvarne i šumovite, nije vodio nikakvim strategijskim objektima od interesa. Raj se vešto povlačio pred nadmoćnijim snagama ne prekidajući dodir, a dejstvujući vrlo aktivno zaštitničkim bojevima kod Donsa i Almindea 7. maja, kod Vajlea i Grojsa 8. maja i Orhusa 31. maja. Pokušaj Danaca da na zapadnom boku i u pozadini Prusa razviju mali rat izjalovio se, jer angažovane trupe nisu nalazile dovoljno oslonca u stanovništvu. Zauzvrat, oni su u Frederisji prikupili 24.000 ljudi i 6. jula udarili iznenađenog Bonina koji se neoprezno razvukao oko tvrđave. Izgubivši 3.000 ljudi (2.000 zarobljeno) i svu opsadnu artiljeriju, Bonin se povukao na Vajle, a Danci se vratili u Frederisju.

Ubrzo posle toga zaključeno je u Berlinu drugo primirje po kome će Holštajn ostati pod namesništvom, a Šlezvigom upravljati trijumvirat na čelu sa britanskim komesarom. Južni deo ovog vojvodstva okupirale su pruske trupe, severni švedske, a Danci su se zadržali na ostrvima.

Pritvičeva tromost, inercija prema danskim koncentričnim pokretima za bitku kod Frederisje (pred njim je Raj ostavio samo jedan bataljon) i brzo zaključenje primirja kao da se jedva dočekao povod, izazvali su veliku poviku na Prusiju — da je izdala Nemačku. Sigurno je da je reakcionarna pruska vlada posmatrala akciju Šlezvig—Holštajnaca protiv Danske kao revolucionarni akt podanika protiv suverena „po milosti Božjoj“. Tačno je i to da se

angažovala u tom ratu daleko ispod svojih mogućnosti i da se čuvala za kontrarevolucionarnu akciju u Nemačkoj gde je — videli smo — energično intervenisala. Na drugoj strani, mora se podvući da su strategijski uslovi za rat Nemačke protiv Danske bili vrlo nepovoljni. Ukoliko se dublje prodiralo prema severu utoliko se više izlagao desni bok prema nadmoćnoj danskoj floti i danskom arhipelagu odakle su mogla naići svakojaka iznenađenja, kao ono kod Frederisje. Da bi se dobio taj rat trebalo je upotrebiti znatno veće snage, kao što je bila i predviđala frankfurtska vlada, a to je moglo odvesti Nemačku u sukob sa glavnim evropskim silama koje su i dalje podržavale Dansku, posebno s Rusijom čiji je car, iz mržnje prema revoluciji u Šlezvig—Holštajnu i Nemačkoj uopšte, već bio mobilisao svoju baltičku flotu i uputio je u danske vode.

OPERACIJE 1850.

Prusija je 2. jula 1850, u Berlinu zaključila mir sa Danskom po kome je danskom kralju ostavljeno da umiri Šlezvig i Holštajn.

U međuvremenu se šlezvigholštajnsko namesništvo spremalo da nastavi rat na svoju ruku. Vojska je povećana na 30.000, dobrim delom neizvežbanim regrutima. Bonina je zamenio general Vilizen. On je formirao pet mešovitih brigada, jednu avangardnu i četiri redovne, rezervnu (glavninu) artiljeriju i rezervnu konjicu.

Neutralne trupe (pruske i švedske) napustile su Šlezvig 17. jula. Da bi preduhitrio Dance i po mogućstvu ih tukao počesno, Vilizen je sa 27.000 ljudi upao u to vojvodstvo 13. jula i 15. jula stigao u Idštet, znatno oslabljen zbog velikog broja zaostalih. Zaključivši da sa takvom trupom, nenaviknutom maršovanju, neće moći da vodi ofanzivu brzih poteza kako je nameravao, Vilizen je rešio da se postavi za odbranu kod Idšteta. To je omogućilo Krogu, sada ponovo na čelu danske vojske, da prikupi sve svoje snage kod Flensburga (36.000 ljudi sa 98 topova formiranih u 2 divizije po 2 brigade).

U dvodnevnoj bici kod Idšteta 24. i 25. jula Krog je tukao Vilizena. Danci su izgubili blizu 3.800 ljudi (preko 400 zarobljenika) a njihovi protivnici 2.800 ljudi (preko 1.000 zarobljenika). Zatim su se Danci zadržali kod (grada) Šlezviga i Misundea, a Vilizen se prikupio kod Rendsburga. Vreme je radilo za Dance. Utoliko više je namesništvo imalo razloga da traži vojne uspehe. Pod njegovim pritiskom Vilizen je 12. septembra napadao kod Misundea

bez bitnih rezultata, a 4. oktobra jurišao uzaludno na jako utvrđen grad Fridrihštät. Šlezvig—Holštajnci su tu izgubili 700 ljudi (145 mrtvih) a Danci 440 ljudi (64 mrtva). Usled razilaženja sa namesništvom Vilizen je 8. decembra podneo ostavku. Zamenio ga je general Horst. Tada je ratu već bio kraj. Na konferenciji u Olo-moucu (29. novembra) već je bila doneta odluka da se okonča rat na severu i time uguši poslednje žarište revolucije. Tim odlukama pokrajinska skupština vojvodstava pokorila se 11. januara 1851. Šlezvigholštajnska vojska je raspuštena, a namesništvo se uklonilo pred vladom koju su postavile Prusija i Austrija u sporazumu sa Danskom. Londonskim protokolom od 8. maja 1852. utvrđen je integritet danske monarhije, a vojvodstvima obećana nerazdvojnost i samostalnost.

Vilizenova teorijska gledišta upoznali smo ranije. Od interesa je kako se teoretičar snašao u praksi rata. Njegov zadatak — da odbrani Šlezvig i Holštajn — bio je neostvariv. Protiv njega zaverili su se vojni i politički vrhovi. Ipak je on, kako u bici kod Idšteta tako i kod Misundea, pokazao suviše kolebljivosti i nedovoljno agresivnosti. Dopustio je da Danci zauzmu Fridrihštät bez otpora (7. avgusta) da bi ih napao tek kada su se tamo jako utvrdili.

6. PRVI RAT ZA UJEDINJENJE ITALIJE

(1848—1849)

ITALIJANSKA REVOLUCIJA

Austrijska intervencija 1831. i 1832. nije presekla proces Risordimenta. Revidiraju se samo gledišta i programi, stupaju u akciju novi ljudi. Ideje karbonara o ustavnoj monarhiji i federaciji prestolâ potiskuje sada misao o jedinstvu italijanskog naroda koji je formulisao Đuzepe Macini, osnivač Mlade Italije. Kao republikanac on se oslanjao samo na gradove, liberalno plemstvo i obrazovano građanstvo, zanemarujući snagu i inerciju masa. U deceniji 1834—1844. propali su, doduše, svi oružani pokušaji zasnovani na macinizmu ali je ostala svest o jedinstvu koju je Macini probudio, uništene su iluzije o prosvećenom apsolutizmu, raščišćeno je i sa karbonarskim sektaštvom.

Dok su jedni — kao Balbo i D'Aceljo — suprotno agresivnom Maciniju, nastojali da nacionalnu ideju unaprede literalnim, naučnim i tehničkim manifestacijama, posebno na opšteitalijanskim

kongresima, drugi — po idejama Đobertija — upravljali su svoje poglede na papu, zamišljajući ga kao nosioca italijanskog jedinstva i šefa konfederacije italijanskih monarha. Grgur XVI, koji je odbijao sve novine, čak i železnice, svakako nije bio čovek koji će ujediniti Italiju na novim osnovama. Njegov naslednik, Pije IX, izabran juna 1846, na pritisak Rimljana dao je amnestiju političkim krivcima, što je izazvalo veliko oduševljenje u celoj Italiji i van nje. Poverovalo se jednog trenutka da se pojavio nacionalni reformator, što Pije IX takođe nije bio, a da je i hteo da se prihvati te uloge ne bi mogao savladati otpor crkvene hijerarhije koja je svim svojim pogledima i svom svojom moći bila na strani despotizma. Povodljiv i kolebljiv, on je dopustio da mu išćupaju neke reforme, braneći se uporedo od liberalne reputacije, u koju ga je javno mnjenje bilo zarobilo, i ograđujući se od Macinija i Đobertija. Da bi ga zaustavio na putu liberalizma, Meternih je zazvekao sabljom u Ferari avgusta 1847, što je svuda u Italiji izazvalo ogromno negodovanje: sardinski (pijemontski) kralj Karlo Alberto ponudio je papi svoju vojsku, a Italijani su svuda počeli prikupljati novac i oružje za rat protiv Austrije, žandarma Italije. Oslobodilački pokret je nužno morao poprimiti antiaustrijski karakter. Meternih je morao ustuknuti. Italija nije bila više samo geografski pojam, kako ju je on bio ranije definisao.

Sama činjenica da je papa učinio neke koncesije, više nego njihova sadržina, izazvala je u čitavoj Italiji buru narodnih zahteva. Ranije su liberali tražili slobodu štampe, građansku gardu, savet uz bok vladalaca; sada traže ustav sa narodnim predstavništvom. U Toskani veliki vojvoda je postepeno popuštao — prilikom narodnih manifestacija tu se prvi put pojavljuje trobojna zastava — vojvoda Parme znatno manje, a onaj u Modeni se sasvim oglušio o narodne težnje, nalazeći se u boljem strategijskom naslonu na Austrijance. U Lombardiji i Veneciji na narodni pokret feldmaršal Radecki, vojni guverner, odgovorio je prekim sudom. I Karlo Alberto je morao činiti ustupke narodu. U Napuljskoj Kraljevini (Kraljevini Dveju Sicilija) došlo je do oružanih ustanaka. Prve pobune u Ređu di Kalabrija i Mesini ugušene su krvlju, ali kada je Palermo ustao na oružje 12. januara 1848, za mesec dana je oslobođena čitava Sicilija. Napuljski kralj sačuvao je samo citadelu Mesine. U strahu da se revolucija sa ostrva ne prenese na kopno, Ferdinand II je 10. februara oktroisao ustav.

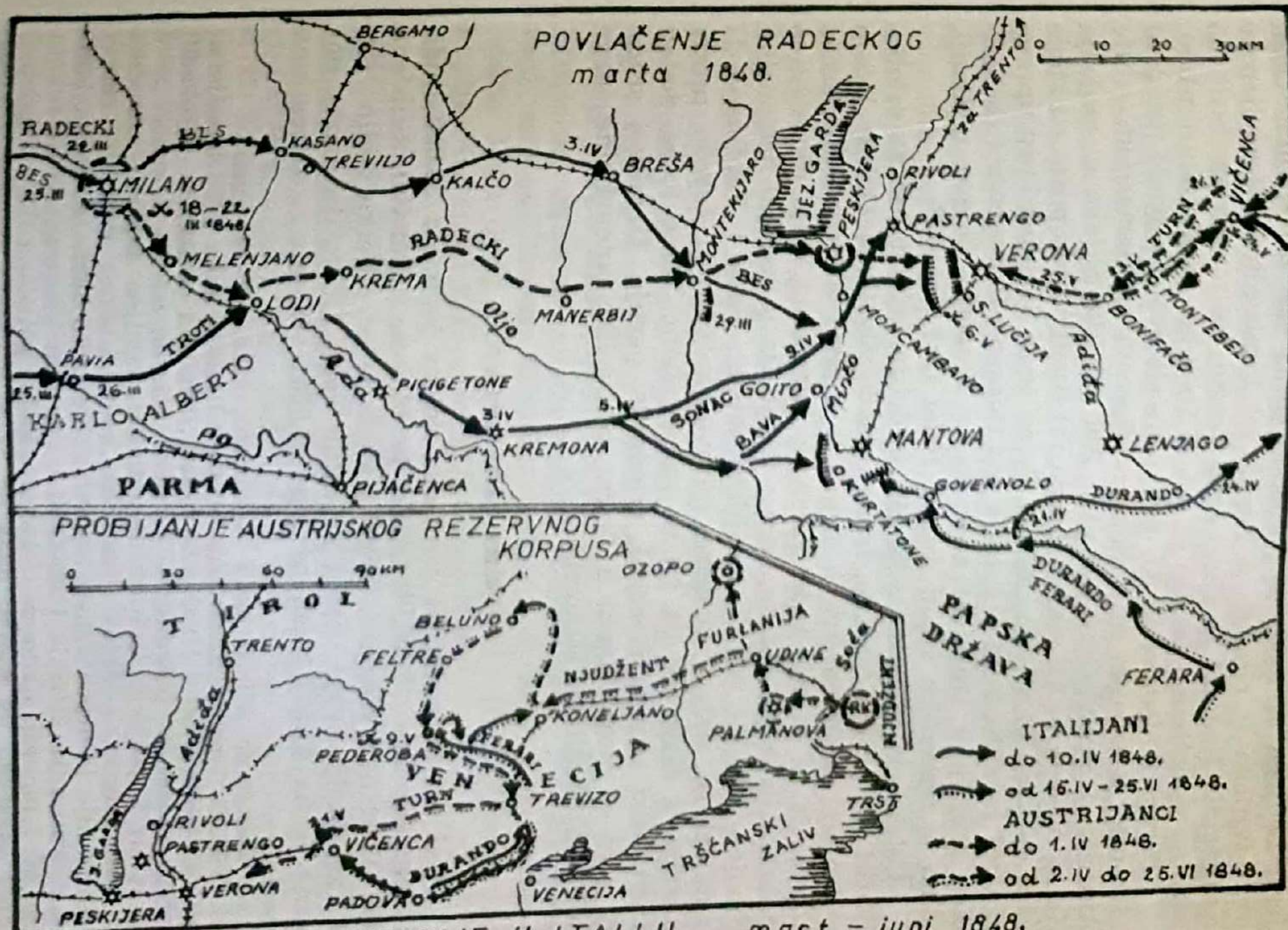
Dotle se Austrija pripremala za intervenciju. Meternih je zatražio od pape slobodan prolaz austrijskim trupama prikuplje-

nim na Soči, da bi mogle intervenisati u Napulju, kao četvrt veka ranije. Austrijske namere presekla je februarska revolucija. Vesti iz Pariza dale su novog maha slobodarskom pokretu, a glas o martovskoj revoluciji u Beču doveo do eksplozije. Milanezi su 18. marta ustali na oružje i za pet dana krvavih borbi prinudili Radeckog da 22. marta napusti grad.¹⁶⁸ Milanezi su imali preko 400 mrtvih i 600 ranjenih, Austrijanci 180 mrtvih, 235 ranjenih i 180 zarobljenih. *Pet slavnih milanskih dana* ušli su kao pojam u istoriju. Spontan revolt grada se postepeno organizovao akcijom energičnih pojedinaca kao što su bili Manara, Černuski, Anfosi, Negri. Pod predsedništvom gradonačelnika Kazatija obrazovana je Privizorna vlada Lombardije, a vođenje operacija uzeo je na sebe Ratni komitet, na čelu sa Kataneom. Stari Napoleonov general Lekki, samo je figurirao kao vojni komandant.

U isto vreme su Venecijanci pod Maninom i Tomazeom primorali na kapitulaciju austrijski garnizon i proklamovali Republiku Sv. Marka. Događaji u Milanu i Veneciji zapalili su svu provinciju. Mnogi garnizoni su se predali. Austrijski vojnici italijanske narodnosti prelazili su ustanicima. Početkom aprila Radecki je odstupio preko Melenjana na Lodi u nameri da iza Ade zauzme položaj, a kada je čuo za pad Venecije nastavio je povlačenje preko Kreme i Manerbija za Montekijaro, gde je stigao 29. marta. Na reci Kijeze ostavio je zaštitni zastor, a glavninu je povukao iza

¹⁶⁸ Austrijske trupe u Lombardiji i Veneciji pod Radeckim obrazovale su dva armijska korpusa: I korpus (gen. Vratislav, 35 bataljona, 20 eskadrona, 10 baterija, četa raketa), sa štabom u Milanu, gde je bila i glavnina, čuvao je granicu prema Pijemontu i držao garnizone u Lombardiji i Parmi; II korpus (D'Aspre, 26 bataljona, 16 eskadrona, 9 baterija, četa raketa), sa štabom u Padovi, davao je garnizone u (pokrajini) Veneciji, Modni i Furlaniji. Ukupne Radeckijeve snage iznosile su 70.000 ljudi (6.000 konjanika) i 108 topova.

Baš u to vreme Radecki je izdao svojoj armiji taktičko uputstvo za pešadiju, artiljeriju i konjicu, s obzirom na pokriveni teren poljoprivrednim kulturama koji se odlikuje gustinom rastinja i nepreglednošću. Pešadija je obrazovala prvi borbeni red u divizionim (polubataljonskim) kolonama, a drugi u bataljonskim kolonama. Strelci su napred, a odmah iza njih podrške streljačkog stroja. Kada čitava brigada napada bajonetom, strelci i podrška sačekuju prvi borbeni red da bi zajedno s njim krenuli na juriš. Brigadne baterije raspoređuju se redovno na krila. Konjica brigada postavlja se iza jednog ili oba krila da bi rojevima napadala iznenadno, naročito protivnikove bokove, izolovane baterije i sl. I rezervna konjica (glavnina) napada prvenstveno bokove, s tim da se trećina drži u rezervi (u koloni) za eventualno gonjenje.

Skica br. 9

Minča. U utvrđenom četvorougaoiku — Verona, Mantova, Peskijera, Lenjago — našlo se početkom aprila oko 50.000 ljudi. Osim ovih tvrđava (i citadele u Ferari) od Lombardijsko-Venecijanske Kraljevine, Radecki je držao samo Trento, što mu je obezbeđivalo vezu sa pozadinom, jer mu je put za Soču bio prekinut ustankom.

Parma i Modena su 21. marta oterale svoje vojvode. Leopold toskanski je izbegao tu sudbinu ratobornom proklamacijom protiv Austrije i priznanjem trobojke. Pod pritiskom javnog mnjenja Karlo Alberto je 23. marta objavio rat Austriji, tek pošto su stigle vesti da Radecki napušta Milano. Bojeći se za Savoju gde su upravo ugušeni republikanski pokreti, a pod uticajem Palmerstona, britanskog premijera koji nije želeo da se Francuzi pojave u Italiji, odbio je francusku vojnu pomoć: *Italia farà da sè*.¹⁶⁹

Celokupna javnost Italije bila je doista jednodušna za oslobodilački rat protiv Austrije, izuzev njenih vladalaca. Oni se laćaju oružja pod pritiskom svojih naroda iz bojazni od revolucije. Karlo Alberto je uz to više vodio računa o interesima svoje dinastije, o proširivanju svojih poseda, nego o Italiji. On je usvojio nacionalnu trobojnu zastavu, ali sa savojskim grbom. Papa i Ferdinand II napuljski su zauzeli dvolične stavove: krenuli su tobože protiv Austrije, a činili sve da joj ne nanesu štetu. Tome treba dodati surevnjivost između monarhâ, provincija, partija. U takvoj situaciji nisu se mogle staviti u službu rata velike potencijalne snage Italije od 24 miliona stanovnika.

OPERACIJE 1848.

Pred rat mirnodopska sardinska vojska je imala 36.000 ljudi, od čega na licu 27.000.¹⁷⁰ Ostalo je bilo na odsustvu. Suočena revolucionarnim vrenjem, torinska vlada je od početka godine počela da stavlja svoju vojsku na ratnu nogu. Do kraja marta povećana je na 67.000 ljudi, od čega 45.000 i 88 topova operativne

¹⁶⁹ *Italija će učiniti sama* — upravo osloboditi se sama.

¹⁷⁰ Devet pešadijskih brigada od po 2 linijska puka po 3 bataljona; gardijska brigada od 4 lovačka bataljona; bataljon bersaljera (strelaca); bataljon pomorske pešadije; 3 konjičke brigade od po 2 puka po 5 eskadrona; 8 poljskih (pokretnih) baterija; bataljon sapera; minerska četa; sve ovo na 4,400.000 stanovnika kontinentalnog dela, jer ostrvo Sardinija nije bilo podvrgnuto vojnoj obavezi. Do 1832. sardinska kadrovska armija je primala i obučavala regrutne kontingente sa rokom službe od 4 meseca. Zatim je obaveza u kadru povećana na dve godine, pa opet skraćena na godinu dana da bi se povećale obučene rezerve.

vojske¹⁷¹ spremnih da pređu granicu. Sardinska vojska bila je zadovoljavajuće organizovana i obučena. Njena konjica se mogla meriti sa renomiranom austrijskom konjicom, a artiljerija je bila čak i nadmoćna, bar u kalibrima. Ali među oficirskim sastavom je bilo jakih reakcionarnih elemenata koji nisu hteli ni da čuju o Italiji ujedinjenoj revolucionarnim putem.

Dobrovoljaca je bilo malo. Rat nije zahvatio u mase, niti je ko pokušao da ih pokrene. A ono što je došlo nije upotrebljeno u smislu njihovih mogućnosti. Inspirisan španskom gerilom, Macini je još 1832. ukazivao kako se ustanici treba da bore protiv jačeg i organizovanijeg protivnika: odredi (nazvani bande) jačine do čete uznemiravaće i zamarati neprijatelja dok ne stupi u akciju nacionalna vojska koja će se u međuvremenu organizovati upravo od takvih četa. Nije sasvim jasno kako su macinijevci zamišljali prelaz iz dobrovoljačkih odreda u redovnu vojsku — oni su mnogo polagali na stranu intervenciju — ali je očigledno da su u prvoj fazi imali da vode gerilski rat. Zbog otpora profesionalnih vojnika i dvorova protiv revolucionarnog rata, a pošto nije bilo vremena da se dobrovoljci obuče za uređene bojeve, oni su vrlo malo učinili u tom kratkom ratu. To se isto mora reći o bivšim austrijskim vojnicima koji nikako nisu ponovo hteli da prihvate vojnu stegu pod sardinskim oficirima.

Od svojih 50.000 ljudi Radecki je 12.000 zadržao na Minču, isto toliko činile su posade tvrđava, a 5.000 držao je u Pastrengu radi veze sa Tirolom. Glavnina je bila kod Verone. U Trento je poslao 3.000 ljudi, a na Soči pod generalom Njudžentom se prikupljao Rezervni korpus od 22.000 ljudi i 72 topa¹⁷².

¹⁷¹ Formirane u dva korpusa i jednu samostalnu diviziju. *Prvi korpus* (gen. Bava): 1. i 2. divizija svaka po 2 brigade od po 2 puka po 3 bataljona, puk konjice i 2 baterije; 1. divizija imala je uz to bataljon pomorske pešadije, bersaljersku i sapersku četvu; ukupno u I korpusu 18.000 ljudi i 32 topa. *Drugi korpus* (De Sonac): 3. i 4. divizija sličnog sastava samo je 3. divizija bila slabija u pešadiji; ukupno u II korpusu 16.000 ljudi i 32 topa. *Rezervna divizija* (vojvoda od Savoje) sa dve pešadijske, jednom konjičkom i jednom artiljerijskom brigadom; ukupno 9.000 ljudi i 24 topa. Rezervna divizija nazvana je tako što je obrazovala rezervu u rukama vrhovne komande, u čijem je sastavu bilo još nekoliko eskadrona, bersaljera, sapersa, pontonira i vozara. Vrhovni komandant je bio kralj, uz njega se nalazio ministar rata general Francini i načelnik štaba general Salasko.

¹⁷² Sastavljen od novih pukova iz unutrašnjosti, od marš-bataljona za popunu pukova u Italiji, i iz trupa II korpusa koje su se spasle iza Soče.

Sardinci nisu iskoristili krizu koja je nastupila na austrijskoj strani ustankom Lombardije i Venecije. Nije im se žurilo. Granicu su nameravali da pređu tek početkom aprila. Tek na insistiranje lombardijske Provizorne vlade, koja je strepila od protivudara Radeckog, Karlo Alberto je rešio da pohita. Odred generala Trotija (združena brigada iz I korpusa) i odred generala Besa (združena brigada iz II korpusa) krenuli su preko granice 25. marta, a idućeg dana su ušli u Paviju odnosno Milano. Direktive su obojici preporučivale opreznost. Ipak, na požurivanje Provizorne vlade, Bes je 27. marta nastavio iz Milana za Kasano i Treviljo, delom i železnicom, da bi podržao dobrovoljce koji su tamo upućeni radi ometanja austrijskog povlačenja, a 1. aprila je bio u Breši. Za Trotijevim odredom kretala se glavnina sardinske vojske. Od Pavije je produžila za Lodi ne bi li se dejstvom prema Breši prekinula odstupnica Radeckom. Kada se uvidelo da je kasno, 31. marta je odlučeno da se nastavi preko Picigetonea za Kremonu. Na ratnom savetu u Kremoni 4. aprila rešeno je opet da se na prepad zauzme Mantova, ali se od toga ubrzo odustalo. Bez talenta i karaktera, Karlo Alberto se često kolebao između protivrečnih predloga svojih savetnika. Reka Oljo pređena je 5. aprila. Na desnoj obali Minča došlo je do prvih borbi. Bavin korpus je 8. aprila oteo Goito od austrijskih zaštitnica i na levoj obali postavio mostobran. Sonacov korpus prešao je Minčo bez otpora kod Moncambana 11. aprila. Odred Besa došao je pod Peskijeru. Tako je sardinska vojska uz neznatan otpor ovladala Minčom, od Mantove do Peskijere, gde će ostati nedeljama. Radecki je odustao od namere da primi bitku na vododelnici Minča i Adide, pa se grupisao kod Verone. Nastupila je duža operativna pauza.

Kod Trevilja, krajem marta, skupilo se odasvud oko 6.500 dobrovoljaca (zajedno sa bivšim austrijskim vojnicima), 8 topova i 600 konjanika. To je bila u neku ruku vojska lombardijske Provizorne vlade, formirana u nekoliko nezavisnih odreda. Manara, koga je njegova okolina proglasila generalom, pokušao je da im nametne svoj autoritet ali bez velikog uspeha. U sporazumu sa Besom dobrovoljački odredi (sada nazvani kolone) preuzeli su ulogu njegove prethodnice. Dekretom od 1. aprila, Provizorna vlada je za komandanta svih dobrovoljaca postavila švajcarskog pukovnika Alemandija, poreklom Pijemonteza, koga je imenovala generalom, sa zadatkom da *sadejstvuje bočno regularnoj pijemontskoj*

vojsci kada bude napredovala tukući se u streljačkom stroju¹⁷³. Alemandi je podelio svoje snage u 4 odreda, a 6. aprila na skupu komandanata u Montekijaru rešeno je da se obema obalama jezera Garde preduzme operacija u Južni Tirol (Trentino) koji je administrativno pripadao Lombardijsko-Venecijanskoj Kraljevini, dakle, oslobođenoj Lombardiji. Situacija je bila povoljna. U Trentu je Cobel imao samo oko 3.000 ljudi. Samo, Alemandi nije bio čovek koji će taj zadatak energično sprovesti u delo. Sporom akcijom omogućio je generalu Velderu, komandantu Tirola, da prikupi svoje snage. Do 20. aprila dobrovoljci su svuda odbačeni. Nije uspeo ni pokušaj presecanja puta Verona—Trento. Alemandi je zatražio pomoć pijemontske vojske, a kada je odbijen uputio je dobrovoljce u Brešu i Bergamo pa dao ostavku. Njega je zamenio general Đakomo Durando kome je poverena zaštita tirolske granice zapadno od Garde. On je od dobrovoljaca formirao diviziju na regularnoj osnovi. Od gerile dignute su ruke. Na gerilske odrede gledalo se sa nipodaštavanjem.

Na Minču gotovo čitava vojska Karla Alberta štitila je opsadu Peskijere koju je vršio njen mali deo na krajnjem levom krilu. U pijemontskoj vrhovnoj komandi dugo će se zadržati iluzija da se tvrđave četvorougona mogu lako zauzeti, kao što su u ruke ustanika pale mnoge druge. Kada se pritisak od 13. aprila — bombardovanje i poziv na predaju — izjalovio, nije se mogla održati ni ta paradoksalna situacija da glavnina čuva akciju neznatnog dela. Trebalo je nešto učiniti.

U to vreme, oko 20. aprila, Pijemontezi su imali na Minču od Peskijere do Goita 53.000 ljudi sa 88 topova, uračunavši jedan bataljon Napuljaca i oko 1.200 ljudi iz Parme. Između Minca i Poa prema Mantovi bilo je oko 7.000 Toskanaca, pretežno redovnih trupa pod generalom D'Arkom Ferarijem. Kod Governola oko 1.000 ljudi iz Modene blokiralo je Mantovu sa istoka. Papska regularna divizija, oko 6.500 ljudi, kojom je komandovao Đovani Durando, bila je kod Ostilje. U Bolonji se grupisalo oko 8.000 do 9.000 građanske milicije i dobrovoljaca iz Papske Države, pod komandom Ferarija. Južnije, duž obale Jadrana, bio je na maršu ekspedicioni korpus napuljske vojske od oko 14.000 do 15.000 pod Guljelmom Pepeom, formiran u dve divizije i jednu konjičku brigadu. U Bolonju je mogao stići tek oko 20. maja. U (pokrajini) Veneciji

¹⁷³ C. Fabris, *Gli avvenimenti militari del 1848 e 1849*, 1/I, str. 331—332.

(Veneto) naoružani ljudi su se skupljali oko Vičence, Palmanove i Ozopa. Te trupe — oko 4.000 bivših austrijskih vojnika i 9.000 nacionalnih gardista — uređivao je Cuki, stari general iz Napoleonovog perioda koji je 17 godina proveo u austrijskom zatvoru, upravo u Palmanovi. Sa divizijom Đakoma Duranda bilo je u svemu oko 90.000 ljudi¹⁷⁴, ali gotovo svojom polovinom heterogene, neobučene, nedisciplinovane, slabo naoružane trupe, nesposobne za uređene sudare. Nepijemontske trupe bile su pod slabom kontrolom pijemontske vrhovne komande. Uz to, papa i Ferdinand II su sabotirali angažovanje svojih kontingenata protiv Austrije, najjačeg oslonca njihove protivrevolucionarne politike.

Da bi se nešto uradilo De Sonac i vojvoda od Savoje izvršili su 23. odnosno 25. aprila nasilno rekognosciranje preko Minča. Pošto nisu naišli ni na kakav otpor, Karlo Alberto je prešao reku 26. aprila sa 43.000 ljudi i 80 topova i zauzeo položaj na liniji Somakampanja — Sona — San Đustina di Palacol. Odavde je Sonac 30. aprila napao Pastrengo sa 20.000 ljudi i proterao austrijsku brigadu. Najzad, 6. maja, krenulo se na Veronu sa oko 35.000 ljudi, ne bi li se zauzela tvrđava pritiskom spolja i ustanikom građanstva iznutra. To je dovelo do bitke kod Santa Lučije. Radecki je sa oko 22.000 sačekao napad na položajima zapadnog ruba doline Adide. Ne angažovavši se suviše, neometan i nepritisnut, predveče je Karlo Alberto vratio trupe u svoje kantonmane. Austrijanci navode 500 mrtvih i ranjenih, a Pijemontezi 110 mrtvih i 776 ranjenih.

Austrijska protivofanziva

Još neprikupljen, na pritisak Radeckog, Njudžent je sa svojim Rezervnim korpusom krenuo preko Soče 17. aprila. Zauzevši Udine, cerniravši Ozopo i Palmanovu, početkom maja stigao je u Koneljano na Pijavi. U međuvremenu komandu nad venecijanskim dobrovoljcima preuzeo je pijemontski general Alberto La Marmora, zamenivši Cukija blokiranog u Palmanovi. Na njegovu molbu Đovani Durando mu je krenuo u pomoć stavivši papu pred gotovu činjenicu rata sa Austrijom, kome nije preostalo ništa drugo nego da ga javno dezavuiše, što je učinio enciklikom od 29. aprila, osudivši rat kao suprotan *jednakoj naklonosti* koju je bio dužan

¹⁷⁴ Isto, 2/I, str. 149.

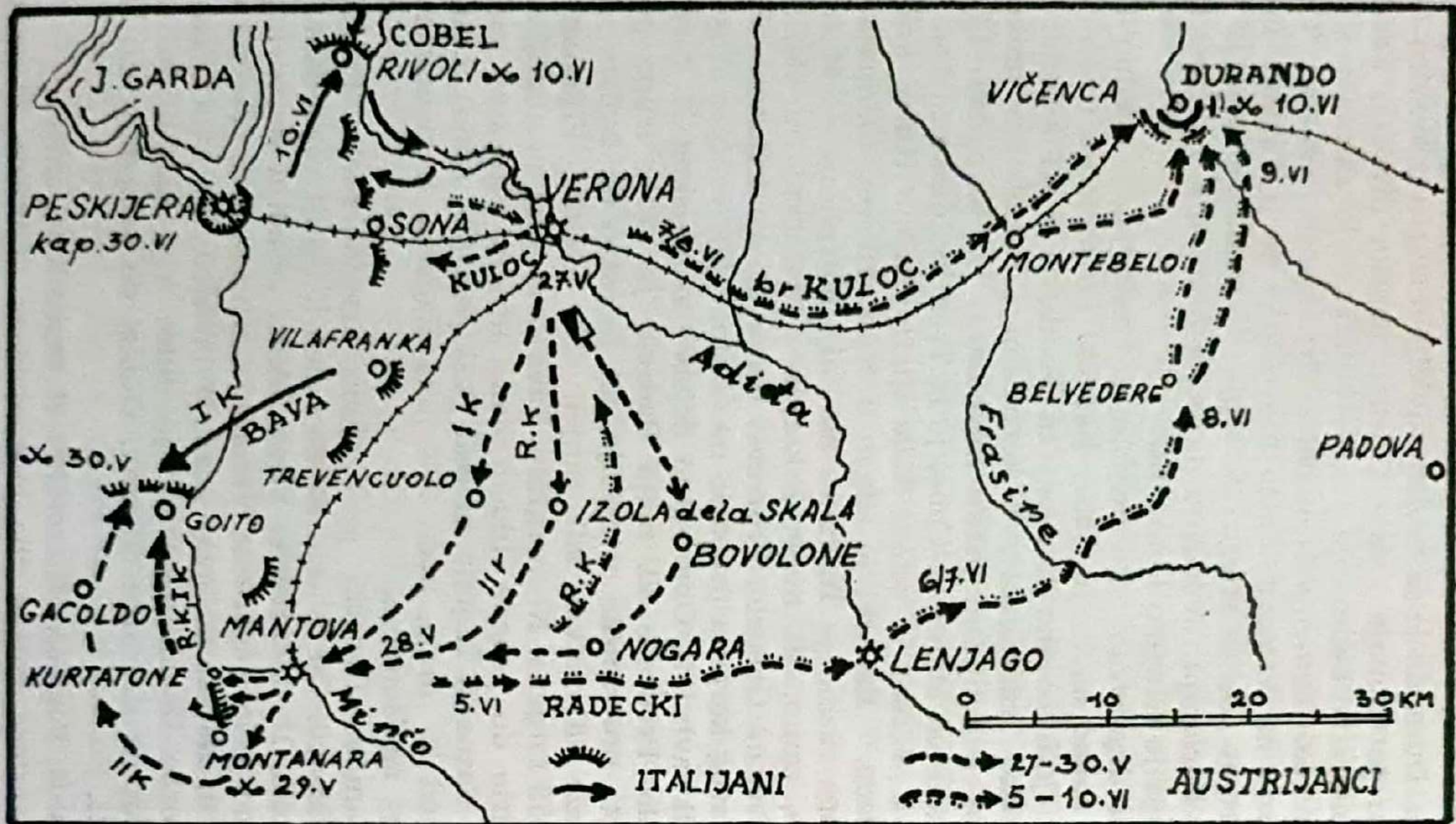
*svima narodima, rasama i nacijama.*¹⁷⁵ Ovim je papina popularnost naglo pala. Durando je sa svojom divizijom stigao u Trevizo 1. maja, a za njim je 6. maja naišla i druga papska divizija, Ferarijeva. Da bi obišao te nadmoćne snage, Njudžent je skrenuo na sever preko Feltrea. Zamenivši obolelog Njudženta, general Turn je krenuo sada na Vičencu. Pošto nije uspeo da je zauzme produžio je za Veronu gde je stigao 25. maja. U međuvremenu je Velder upućen u Furlaniju i Veneciju da tamo formira 2. rezervni korpus. U Tirolu ga je zamenio Lihnovski.

Da bi degažovao jako pritisnutu Peskijeru, a ujedno izbegao frontalni napad na liniju Sone, Radecki je 27. maja uveče krenuo sa 40.000 ljudi bojnim maršem za Mantovu u tri kolone: I korpusom preko Trevenuole, II korpusom i Rezervnim preko Izole dela Skala, a konjicom preko Bovolonea. Da bi pažnju Pijemonteza odvratio od Mantove, Cobel je iz Trentina demonstrirao prema Rivoliju. U Veroni je ostalo 5.000 ljudi brigade Kuloc kao *ofanzivna posada*.¹⁷⁶ Radecki je stigao u Mantovu već 28. maja uveče. Idućeg dana razbio je Toskance na liniji Kurtatone — Montanara. Uputio je, zatim, 30. maja, I korpus i Rezervni na Goito, a II korpus levo, na Gacoldo. Prozrevši manevar Austrijanaca, Bava je glavninu svog korpusa prebacio na Goito. Njegov otpor Austrijanci nisu mogli savladati. Obuhvatno dejstvo austrijskog II korpusa se nije osetilo. Predveče 30. maja Radecki je svoje trupe povukao van dometa protivničke artiljerije, ali je ostao na bojištu, Austrijanci beleže 68 mrtvih, 331 ranjen, 223 nestala, Pijemontezi 43 mrtva i 253 ranjena. Neenergičan Bava ovaj svoj nesumnjiv uspeh nije proširio do pobede. Idućih dana uporni pljuskovi omeli su operacije. Saznavši 2. juna za pad Peskijere (30. maja), i za bečke događaje od 26. maja, noću 3/4. juna Radecki se povukao preko Kurtatonea na Mantovu.

Iz Mantove Radecki je 5. juna krenuo preko Lenjaga da zauzme Vičencu. On se vrlo dobro umeo koristiti utvrđenim četverougaoikom. Da bi zavarao Pijemonteze, pešadiju Rezervnog korpusa poslao je iz Nogare za Veronu, a Kuloca je iz Verone uputio na Vičencu. Napad na ovaj grad je izveden 10. juna. Posle vrlo uporne borbe Đovani Durando je iduće noći kapitulirao sa oko 10.000 ljudi uz slobodan odlazak. Gubici do sada najveći: Austri-

¹⁷⁵ Ch.-H. Pouthas, *Démocraties et capitalisme*, str. 85.

¹⁷⁶ *Ofanzivna posada* bila je predviđena za ispade, za razliku od *minimalne posade* vezane za tvrđavske objekte.

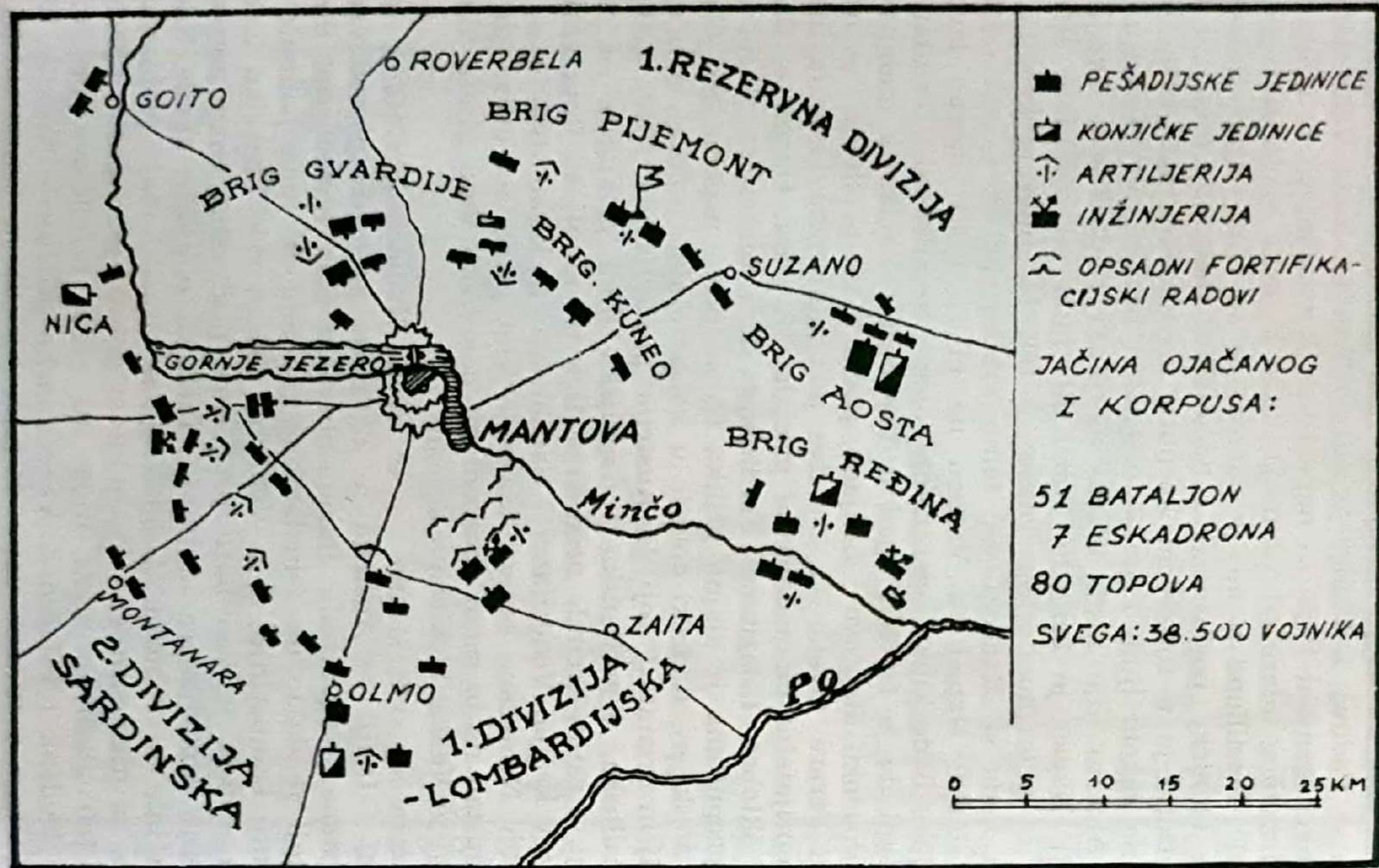

Skica br.10 AUSTRIJSKA PROTIVOFANZIVA 27.V - 10.VI 1848.

janci 822 (141 mrtav); Pijemontezi 1898 (293 mrtva). Posle Vičence predala se Padova, a Velder je zauzeo Trevizo. Nade Venecijanaca da će naići general Pepe sa napuljskim korpusom su se izjalovile. Posle državnog udara od 15. maja, kada je satro nacionalnu gardu i liberale, Ferdinand II mu je naredio da se vrati nazad. Rastrzan između vojničke poslušnosti i nacionalne dužnosti, Pepe se kolebao. Dotle je u njegovom korpusu preovladala tendencija vraćanja. Sa šakom ljudi Pepe je otišao da brani grad Veneciju. Ni Karlo Alberto nije ništa učinio da oteža Radeckijevu akciju u Veneciji. Napao je brigadu Cobel 10. juna na visoravni Rivoli gotovo sa polovinom svoje vojske, a tek 13. juna je krenuo na Veronu kada se Radecki već tamo vraćao, pa se i sam odmah vratio nazad. Napad na Veronu ne bi se inače mogao izvesti pored jake Radeckijeve operativne vojske. Neposredniji rezultati bi se postigli da je izvršen upad u Veneciju i Furlaniju manevrom preko Poa oko Mantove i Lenjaga, pošto bi se prethodno preotela citadela Ferare. Ovako su ove dve pokrajine ostavljene nadmoćnom neprijatelju Palmanova se predala 24. juna. Ozopo se držao do 13. oktobra. Izdajstvom Ferdinanda II i inercijom Karla Alberta propuštena je sjajna prilika da se posle uspeha kod Goita i pada Peskijere Radecki dovede u katastrofalan položaj, a u najkritičnijem trenutku koji je Austrija preživljavala 1848. godine.

Sardinska, venecijanska i napuljska flota prikupile su se u Veneciji, a zatim krenule pred Trst. Dok se napuljska flota vratila na zahtev kralja, Venecijanci i Sardinci su blokirali ovu luku, ali na zahtev Nemačkog saveza, kome je Trst pripadao, ubrzo su od toga odustali da bi samo obezbeđivali pomorsku vezu grada Venecije koji je Velder blokirao s kopna.

Načeta sa svih strana — U Beču, Nemačkoj, Češkoj, Mađarskoj i Italiji — Austrija je 22. maja zatražila posredovanje Palmerstona. Nadvojvoda Johan, liberalan član habsburške dinastije, koji je došao na čelo bečkog kabineta, 9. juna ponudio je Pijemontu Lombardiju, a za Veneciju obećao vrlo liberalan ustav. Torinska vlada je kao bazu pregovora prihvatila samo potpuno povlačenje Austrijanaca iz Italije. Tada su političke akcije Karla Alberta bile na vrhuncu. Lombardija se krajem maja plebiscitom izjasnila za ujedinjenje sa Pijemontom gotovo jednodušno (560.000 protiv 700 glasova), a za njom su pošle u sličnom procentu Parma, Modena i Pijačenca. Venecijanske provincije Trevizo, Padova, Vičenca i Rovigo su se 4. juna izjasnile u istom smislu, a najzad se 7. jula odlučila i Venecija, uprkos Maninovom otporu.

Skica br.11 OPSADA MANTOVE — situacija 22.VII 1848.

Karlo Alberto je preko Palmerstona pokušao da za svog drugog sina, vojvodu od Đenove, dobije i oslobođenu Siciliju koja je 13. aprila svrgla dinastiju Burbona, a 10. jula proglasila vojvodu za kralja. U dva maha, aprila i juna, odbio je Karlo Alberto papin predlog o obrazovanju lige italijanskih monarha. Nacionalni pohod na Austriju se tako pretvorio u dinastički poduhvat Pijemonta, mada sam za sebe nije imao snage da Austrijance istera iz Italije.

Prva bitka kod Kustoce

Radecki je odbio da zaključi primirje, naređeno iz Beča da bi se olakšali pregovori, a 1. jula od cara u Insbruku izdejstvovao je odobrenje da nastavi rat. Palmerstonov predlog da se granica povuče na Adidi, Karlo Alberto prihvatio je 10. jula. Posle gubitka Venecije i Furlanije on je smanjio svoje zahteve, upravo name-
ravao je da žrtvuje Venecijance uprkos svečanim izjavama. Za tu granicu se u principu saglasio i bečki kabinet 19. jula. Sve te diplomatske kombinacije preseći će Radeckijev nov ofanzivni udar.

Posle ofanzivnog pokušaja prema Veroni od 13. juna, u pije-
montskoj vrhovnoj komandi rešeno je da se pristupi opsadi Mantove. Uveče 22. jula tvrđavu je cernirao ojačani I korpus¹⁷⁷; II korpus¹⁷⁸ je bio razvučen na liniji Vilafranka — Somakampanja — San Đustina — Rivoli; 2. rezervna divizija¹⁷⁹ u drugoj liniji na Minču; trupe Đakoma Duranda (4.500) na gornjem toku Kijeze; trupe pukovnika D'Apičea (2.300) u Valkamoniki i Valtelini. Ukupno oko 76.000 ljudi i 143 topa. Od toga, od Rivolija do Mantove i oko nje, 70.000 ljudi na 80 km fronta. Očigledno, nedovoljne snage da bi se opsedala Mantova i održao front prema Radeckom. I ovde je moralo biti jasno da se jaka tvrđava ne može zauzeti pored jake operativne vojske protivnika.

¹⁷⁷ Sastava: 1. i 2. divizija, 1. rezervna divizija (ranije Rezervna divizija) i 3. rezervna divizija (Lombardijska). U svemu: 51 bataljon, 7 eskadrona, 80 topova, 38.500 ljudi. Lombardijska divizija tek što je formirana, pretežno od studenata univerziteta. Bila je slabe kohezije, slabo naoružana i opremljena, bez potrebnih kadrova.

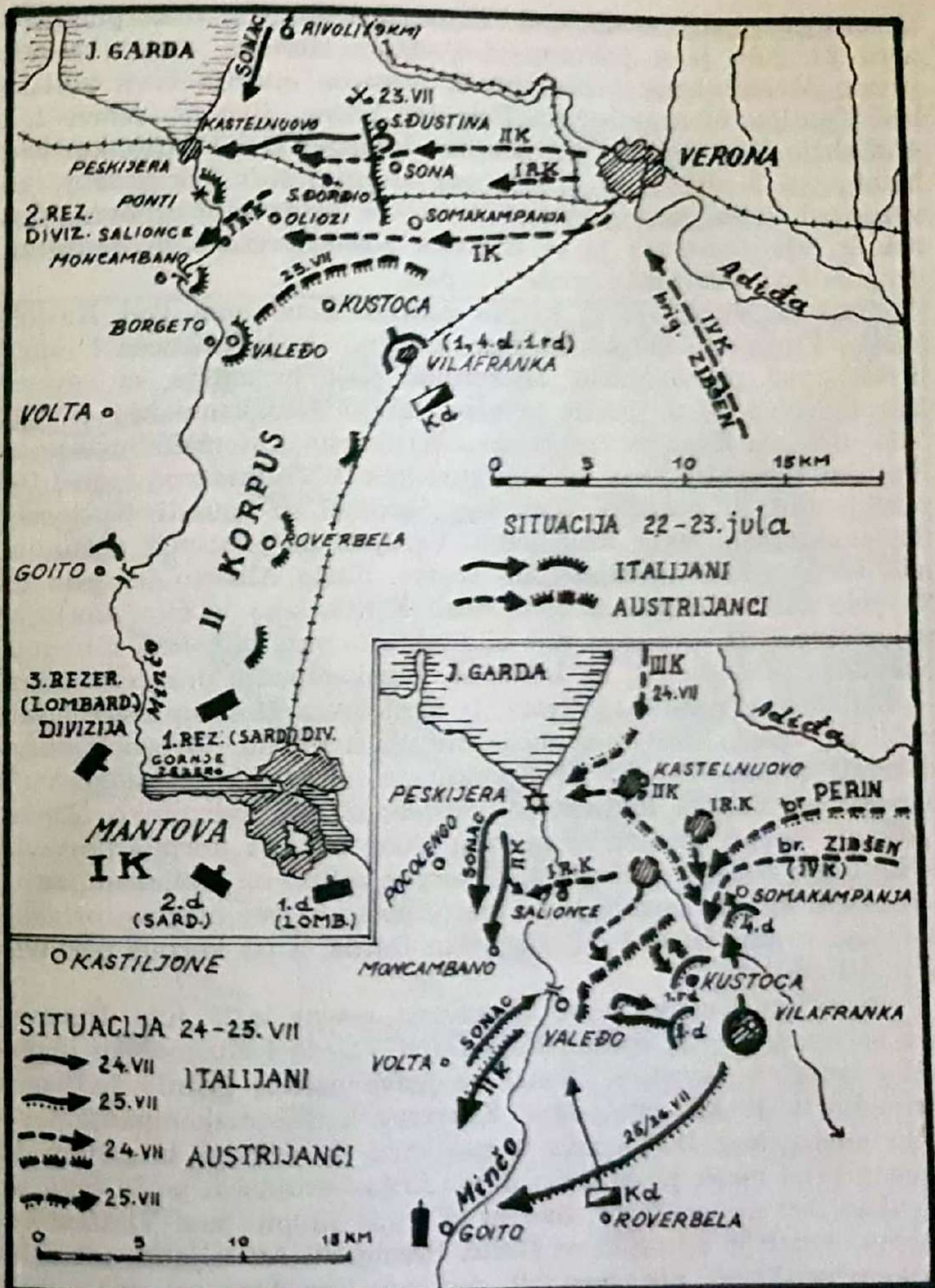
¹⁷⁸ Sastava: 3. i 4. divizija, Konjička rezerva (formirana od nekih postojećih konjičkih pukova). U svemu: 26 bataljona, 30 eskadrona, 63 topa, 21.650 ljudi.

¹⁷⁹ Formirana od dela novoformiranih četvrtih bataljona pešadijskih pukova. Imala je 16 bataljona i 9.000 ljudi. Slabog kvaliteta.

Pošto je privukao deo trupa II rezervnog korpusa, Radecki je svoju armiju podelio na pet korpusa¹⁸⁰, ukupno 95.000 ljudi, a od toga oko 60.000 operativne vojske.

Za razliku od znatnog dela pijemontske vojske, sve Radeckijeve snage bile su dugoslužbeće regularne i profesionalne trupe, izvanredne kohezije i discipline izgrađivane vekovima. Preotimanjem Furlanije i pokrajine Venecije Radecki je obezbedio svoju pozadinu, stvorio širu osnovu za snabdevanje i vanredne operativne mogućnosti. Nameravao je da ponovi manevar od kraja maja, no kada je saznao da su Pijemontezi cernirali Mantovu, rešio je da im probije front. Prethodno, 22. jula, III korpus je demonstrirao prema Rivoliju da bi tu privukao protivnikove snage, ali postignut je obrnuti rezultat: Sonac je napustio Rivoli i skratio front do Peskijere za nekih 20 km. Umesto da ga razvuče, demonstracija ga je prikupila. Idućeg dana, 23. jula, Radecki je krenuo II korpusom na Sonu i San Đustinu, a I korpusom na Somakampanju. Rezervni korpus kretao se iza sredine. Otpor je bio iznenađujuće slab. Vrlo brzo su Pijemontezi zbačeni sa visova i prebačeni na desnu obalu Minča, pošto su izgubili svega 298 ljudi, od čega dve trećine zarobljenika. Austrijanci znatno više, 596 ljudi računajući i nestale. Do večeri II korpus je dostigao Kastelnuovo, I korpus Oliozi, sa po jednom brigadom kod Kustoce i Valeđa, a Rezervni korpus došao je kod San Đorđa in Saliči. Radeckom se sada pružila prilika da razbije korpus Sonac na desnoj obali Minča uz rizik da sam bude jačim snagama napadnut na levom boku. Njegove dispozicije za 24. juli vode računa o obema mogućnostima: III korpus krenuće na Peskijeru, II korpus ostaće na levoj obali Minča u osmatranju Peskijere do dolaska III korpusa; I rezervni korpus primaknuće se Salionceu i preći na desnu obalu, dok će I korpus štititi operaciju na liniji Valeđo — Kustoca — Somakampanja kuda je upućena i brigada Zimbšen iz Lenjaga (IV korpus). Na drugoj strani je ten-

¹⁸⁰ Raspored 22. jula uveče: I korpus (15 bataljona, 8 eskadrona, 36 topova, 15.200 ljudi) kod Verone; II korpus (15 bataljona, 6 eskadrona, 42 topa, 13.400) kod Verone; III korpus (gen. Turn, 7 bataljona, 3 eskadrona, 18 topova, 7.000) delom kod Verone delom na granici Trentina; IV korpus (gen. Kuloc, 10 bataljona, 6 eskadrona, 32 topa, 10.000) trebalo je tek da formira brigada Zimbšen kod Lenjaga i ofanzivna posada Mantove; I rezervni korpus (Voher, 11 bataljona, 20 eskadrona, 76 topova, 12.000) kod Verone; II rez. korpus (17 bataljona, 6 eskadrona, 43 topa, 18.600) u (provinciji) Veneciji; posade Verone, Lenjaga, Mantove i Ferare, u svemu 21 bataljon, 5 eskadrona, 18 poljskih topova, 18.800 ljudi.

Skica 12 PRVA BITKA KOD KUSTOCE jula 1848.

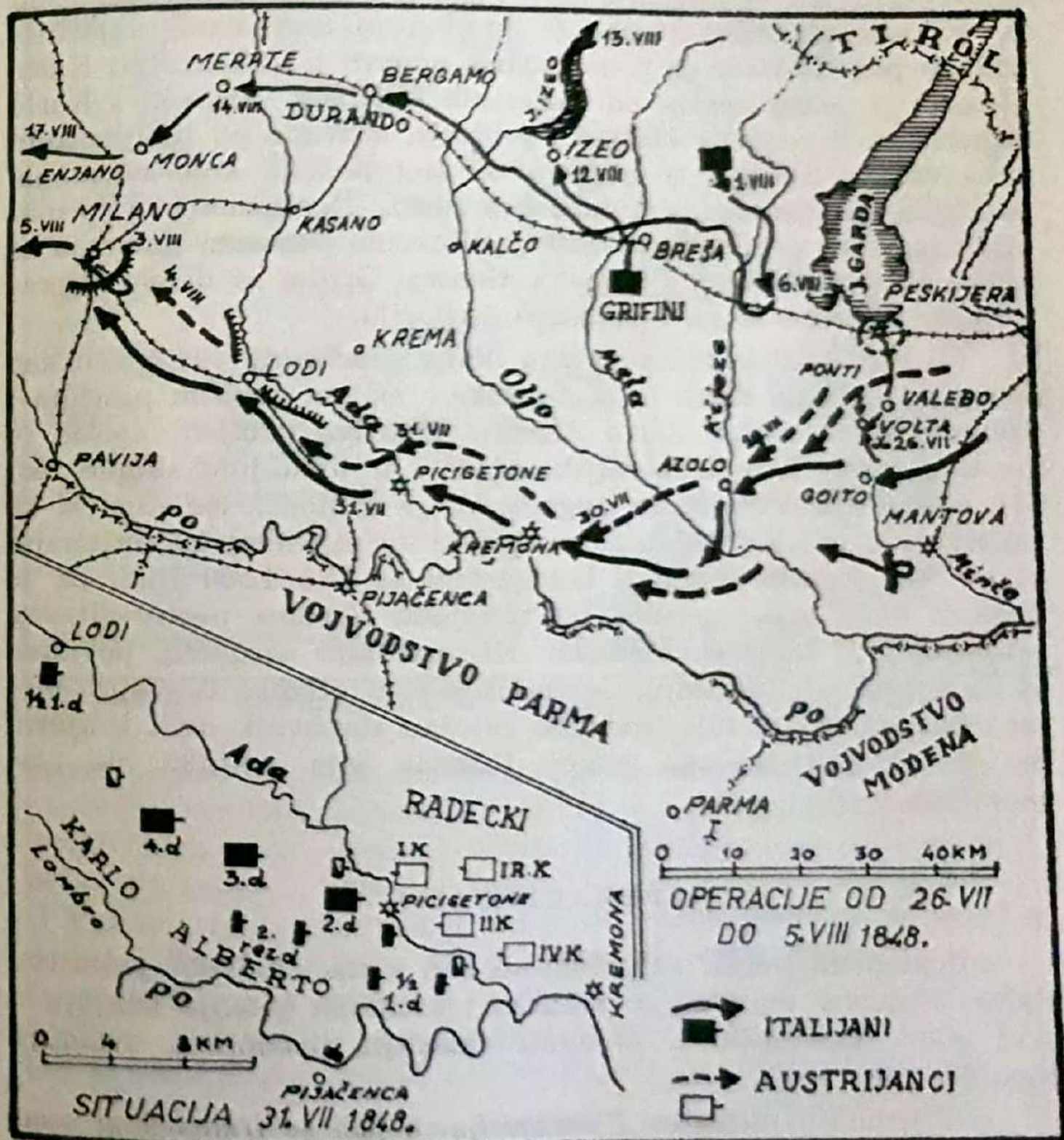
dencija grupisanja snaga kod Vilafranke i Borgeta: II korpus pred zoru 24. jula je u pokretu od Peskijere desnom obalom Minča prema Moncambanu i Borgetu; 2. rezervna divizija čuva prelaze kod Pontija, Moncambana i Borgeta; 1. rez. divizija, delovi 1. i 4. divizije (4 pešadijske i 2 konjičke brigade) kod Vilafranke; pod Mantovom 2. divizija i 3. rezervna divizija; jedna brigada je za vezu kod Goita, jedan puk kod Roverbele. Mada se u vrhovnoj komandi nije znalo šta je sa trupama Sonaca, rešeno je da se sa grupom kod Vilafranke pređe u napad.

Dok se austrijski II korpus zadržao glavninom kod Kastelnuova, I rezervni korpus forsirao je Minčo kod Salioncea i odbio protivnapad pijemontskog II korpusa koji je naišao sa severa. Korpus Bava (I) po podne je napao liniju Somakampanja — Valeđo. Brigada Zimbšen, iznenađena na maršu iz Somakampanje za Kustocu, odbačena je sa velikim gubicima (1.334 ljudi, od toga 1.160 zarobljenih). U pozadini Radeckog Sardinci su zauzeli Kustocu i Somakampanju. Dalje nisu gonili. Verujući da je uspeh postignut nad većim delom neprijateljske vojske, Karlo Alberto je rešio da 25. jula nastavi napad na levoj obali Minča, iako je bilo zabrinjavajuće što sa II korpusom nije bilo taktičke veze niti vesti o njemu. Naređeno je 4. diviziji da krene iz Somakampanje pravcem Oliozi — Salionce, 1. rezervnoj diviziji iz Kustoce za Moncambano, 1. diviziji na Valeđo, dok će konjička divizija u rejonu Roverbele obezbeđivati prema Valeđu; II korpusu je naređeno da sadejstvuje napadu na Valeđo. Radecki je odustao od ofanzive preko Minča, rešen da odbaci protivnike sa svog levog boka: I korpus postavio je na liniju Valeđo — Kustoca, II korpus uputio na Somakampanju, I rezervni korpus ostavio je na mestu pošto je dve njegove brigade povukao u rezervu kod Oljozia i San Đorđa, a III korpus postavio prema Peskijeri.

Bitka kod Kustoce, kako je nazvana, rešena je 25. jula. Upravo, ona se vezuje za taj datum. Bojevi kod Valeđa i Kustoce su u početku ostali u ravnoteži. Sonac se jedva osetio; primio je naređenje tek u 10 sati pre podne. Zauzvrat, kod Somakampanje levo krilo austrijskog II korpusa u sadejstvu sa jednom brigadom iz Verone pred mrak je odbacilo desno krilo Sardinaca, posle čega se povukao sav njihov front. Sve su se trupe skupile kod Vilafranke. Korpus Sonac je odstupio na Goito. Premoreni Austrijanci, iscrpeni velikom vrućinom, nisu nastavili gonjenje. Tog dana oni su izgubili 175 mrtvih, 723 ranjena i 422 zarobljena; Pijemontezi: 212 mrtvih, 657 ranjenih i 270 zarobljenih. Malo za rešavajuću bitku! Ona je

dobijena odnosno izgubljena u operativnoj sferi. Prema grupisanim Austrijancima, Sardinci su bili podeljeni.

Noću 25/26. jula odstupio je Karlo Alberto iz Vilafranke za Goito. Kod Volte, predveče 26. jula, došlo je do boja između 3. divizije, koja je iz Goita upućena tamo da štiti glavninu, i delova austrijskog II korpusa, koji je potrajao do kasno u noć. Ujutru 26. jula austrijski I korpus i I rezervni korpus odbacili su Sonacev korpus na Goito, u neredu.

Skica br. 13

POVLAČENJE PIJEMONTEZA 1848.

Posle bitke kod Kustoce za Pijemonteze je povlačenje bilo jedino rešenje. Oni su odstupili levom obalom Poa preko Kremone iza Ade, gde su 31. jula zauzeli položaj.

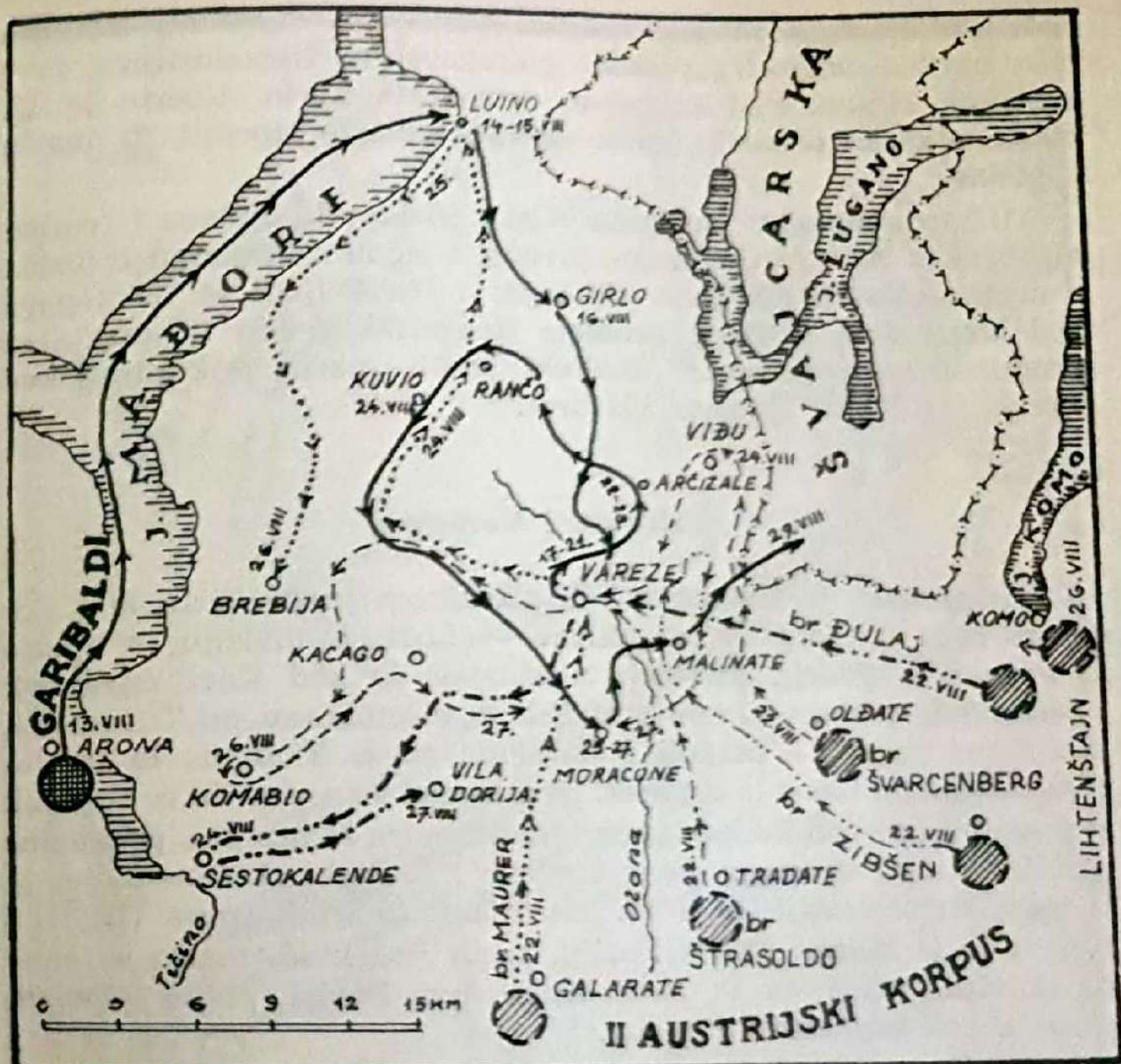
Austrijanci su forsirali reku 1. avgusta. Na to su Pijemontezi zauzeli položaj južno od Milana, da grad ne bi predali bez borbe. Radecki je krenuo za njima sa 4 korpusa samo je III korpus ostao pod Peskijerom — i odbacio ih 4. avgusta u grad. Konvencijom od 5. avgusta sardinska vojska je istog dana neometano napustila Milano pod uslovom da u dva marša napusti i Lombardiju. Karlo Alberto je jedva spasen od razjarenih Milaneza. Radecki i Karlo Alberto su 9. avgusta zaključili primirje, nazvano po italijanskom pregovaraču Salasku, u trajanju od šest nedelja koje se moglo produžiti ili otkazati na 8 dana pre isteka. Nepijemontske formacije rasule su se u toku povlačenja. Đakomo Durando povukao se preko Bergama, Monce i Lenjana. General Grifini sa delom dobrovoljaca povukao se na švajcarsku teritoriju.

Na glas o oslobodilačkom ratu Italije, Garibaldi, već čuven kao borac za slobodu, došao je iz Amerike s malom grupom patriota i ponudio svoje usluge Karlu Albertu. Prezrivo odbijen, naišao je na bolji odziv kod lombardijske vlade i u toku jula skupio oko 500 dobrovoljaca. Početkom avgusta bio je u Monci. Ne stigavši da učestvuje u odbrani Milana, povukao se na pijemontsku teritoriju, ali se 13. avgusta vratio u Lombardiju sa oko 1.500 ljudi pa je desetak dana vodio gerilski rat u rejonu Varezee protiv čitavog austrijskog II korpusa. Pritisnut desetstrukim snagama, povukao se na švajcarsku teritoriju. Garibaldi je sam priznao u svojim memoarima da mu se nije pridružio nijedan stanovnik ovih krajeva, da je čak teško nalazio vodiče. Ustanak nije politički bio pripremljen.

OPERACIJE 1849.

Pijemontski porazi rasplinuli su san o nacionalnom jedinstvu Italije. Posebna unutrašnja politička i socijalna pitanja izbijaju u prvi plan. Razočarani u savojsku dinastiju, patriotima ovlađuju republikanske ideje.

U Pijemontu plemstvo i buržoazija, bojeći se francuskog socijalizma, okreću leđa liberalnoj stvari, to čini i sveštenstvo pod uti-

Skica br. 14 GARIBALDIJEVE OPERACIJE 13-29. avgusta 1848.

cajem papine enciklike od 29. aprila. Za nastavak rata bili su samo napredni elementi. Lombardija je stenjala pod gvozdenom Radeckijevom diktaturom. Ipak je odbila da pošalje svoje predstavnike u bečki parlament. Venecija (grad) još je prkosila austrijskoj sili. U Toskani veliki vojvoda se oslonio na demokrate, po savetu Londona. U Rimu je i papa bio prinuđen da njima poveri vlast, pa je zatim pobjegao iz grada da se skloni u Gaetu, napuljsku graničnu tvrđavu. U Napulju je zavladao reakcija. Vojvoda od Đenove odbio je sicilijansku krunu, dok su napuljske snage preotele Mesinu.

Ruski car je podržavao austrijsku nepopustljivost u Italiji. Povukao je svog poslanika iz Torina zbog prisustva poljskih emigra-

nata u pijemontskoj vojsci. Podstiče Austriju da Pijemontu izdiktira mir uprkos anglo-francuskom posredovanju. Nepopustljiva je i suprotna strana. Pod pritiskom demokrata Karlo Alberto je 12. marta otkazao primirje, pa su operacije mogle otpočeti 20. marta u podne.

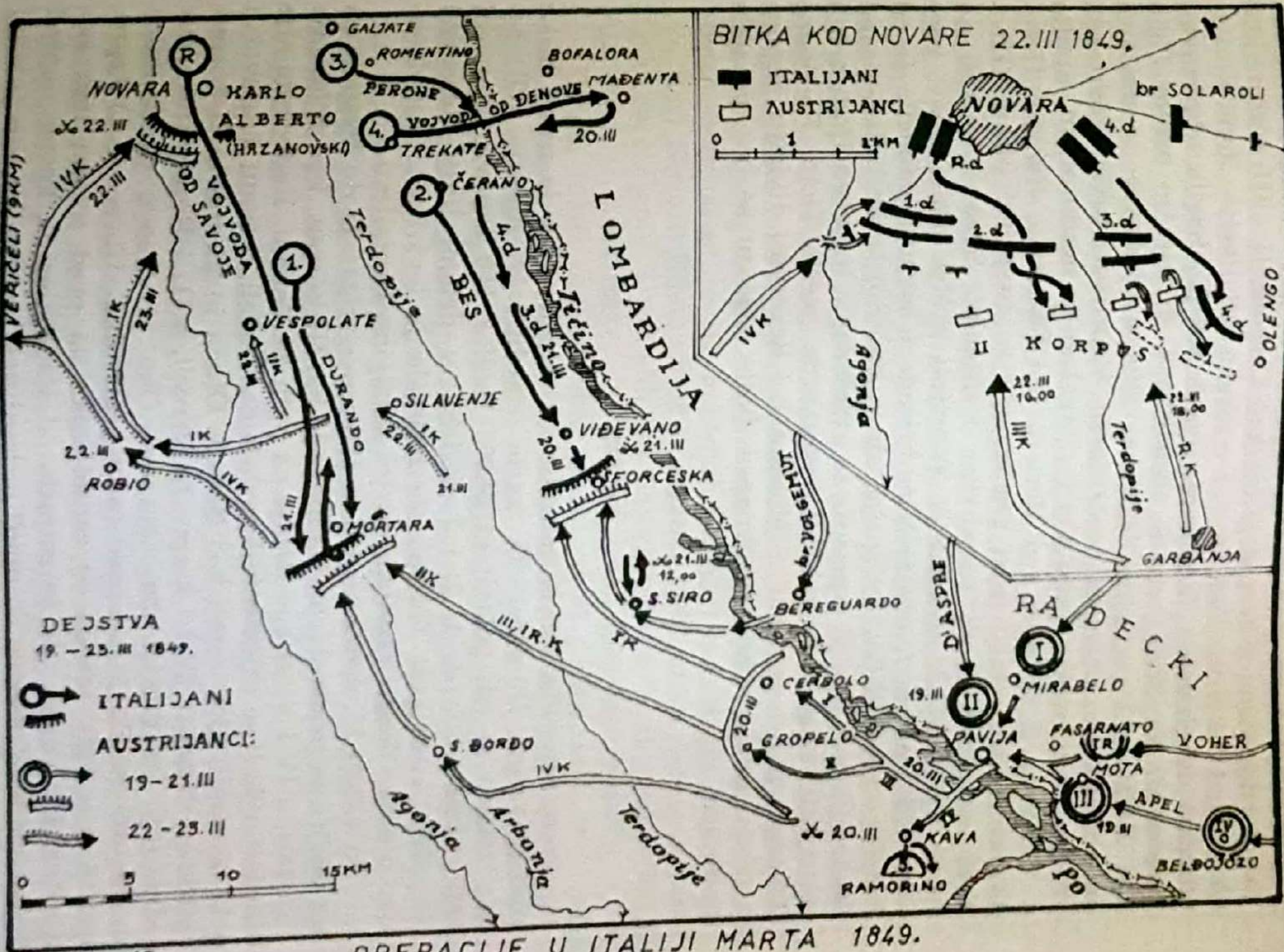
U međuvremenu sardinska vojska je donekle ojačana i reorganizovana u Avangardu, sedam divizija i jednu samostalnu brigadu, u svemu oko 100.000 ljudi. Od toga je 74.000 ljudi sa 156 topova pod komandom poljskog generala Hrzanovskog bilo 19. marta sa glavninom oko Novare.¹⁸¹ Radecki je 19. marta prikupljao kod Pavije oko 70.000 ljudi sa 182 topa.¹⁸²

Videvano i Mortara

Hrzanovski je nameravao da glavninom pređe Ticin kod Bofalore i da krene pravcem Milano — Lodi; 6. diviziju je uputio u Parmu, 5. diviziji je stavio u zadatak da kod Kave čuva bok operativnog poretka prema austrijskom mostobranu na Ticinu (Ticino) kod Pavije, a brigadi Solaroli da pređe Ticin da bi u planinskom kraju izazvala ustanak. Hrzanovski se nadao da će ustanak u pozadini naterati Radeckog da se povuče iza Minča kao prethodne godine. U tom uverenju ga je učvrstio i Radecki obmanom, jer je u toku koncentracije 16. i 17. marta uputio tri korpusa (II, III i Rezervni) iz Milana prema Lodiju, pa ih je tek 18. marta skrenuo na Paviju, rešen da iz mostobrana kod Pavije preko Mortare udari u bok sardinskoj glavnini.

¹⁸¹ Avangarda (Belvedere, 4602) kod San Đovanija u osmatranju Pijačence; 1. divizija (Đovani Durando, 13.637), Vespolate i Videvano; 2. divizija (Bes, 13.339), Čerano; 3. divizija (Perone, 12.027), Romentino i Galjate; 4. divizija (vojvoda od Đenove, 15.123), Trekate i Bofalora; 5. divizija (polj. gen. Ramorino, 8.357), Kava; 6. divizija (Alfonzo La Marmora, 8883), Sarcana na granici Toskane; Rezervna divizija (vojvoda od Savoje, 13.783) kod Novare na putu za Mortaru; Samostalna brigada (Solaroli, 5664) Oledo; Artiljerijska rezerva (1819). Vrhovni komandant je bio Karlo Alberto, a u stvari komandovao je načelnik štaba poljski general Hrzanovski.

¹⁸² Formiranih u 5 korpusa kao prethodne godine: I korpus (Vratislav), Mirabelo, na putu Milano—Pavija; II korpus (D'Aspre) Pavija; III korpus (Apel), Mota, na putu Picigetone—Pavija; IV korpus (Turn), Beldojozo, na istom putu; I rezervni korpus (Voher), Fosarmato, na putu Lodi—Pavija; jedna brigada bila je na gornjem Ticinu sa štabom kod Varese.

OPERACIJE U ITALIJI MARTA 1849.

Skica br. 15

Austrijanci su granicu kod Pavije prešli 20. marta u 12 časova. Uveče istog dana I korpus je bio kod Cerbola, II i III korpus kod Gropela, IV korpus kod Kave, I rezervni kod Pavije. Ramorino je odbačen od glavnine. Niti će njegova 5. niti 6. divizija učestvovati u rešenju. Na drugoj strani, austrijska 4. divizija je prešla Ticin kod Bofalore i prednjim delovima izbila u Mađentu ne naišavši na neprijatelja. Saznavši uveče da su Austrijanci prešli Ticin kod Pavije, Hrzanovski je ovu diviziju povukao na desnu obalu, uputio u Viđevano 2. diviziju, a u Mortaru 1. i Rezervnu diviziju. Hrzanovski obrazuje tako front prema jugu da tu primi bitku. Odrekavši se ofanzive, on se odrekao i ustanka. Sveo je sukob na sudar dveju vojski u kome će austrijski profesionalci imati veće šanse. Oko podne 21. marta čelna brigada I korpusa odbacila je od San Sira prethodnicu 2. divizije, ali je kod Sforceske odbačena od Besove glavnine pa je uspela da se zadrži samo intervencijom nekih austrijskih snaga koje su kod Beregvarda prešle Ticin. Po podne II korpus napao je južno od Mortare 1. i Rezervnu diviziju, prodro u grad i odbio njihov protivnapad, posle čega su se one povukle ka Novari.

Novara

Posle neuspeha kod Mortare Hrzanovski je rešio da primi bitku pred Novarom. Do večeri 22. marta između reka Agonje i Terdopija zauzeo je jak položaj sa 54.000 ljudi i 110 topova. U prvoj liniji zdesna bile su 1, 2. i 3. divizija; u drugoj liniji Rezervna i 4. divizija; brigada Solaroli obezbeđivala je levi bok. Pred frontom prema Olengu razvijena su tri bataljona bersaljera.

Do večeri 22. marta austrijski II korpus stigao je do Vespoletea bez dodira sa protivnikom. Iza njega je bio III korpus, kod Silavenje I korpus, a IV korpus kod Robija na putu za Verčeli. Radeckom nije bilo jasno da li se Pijemontezi povlače na Verčeli, o čemu su govorili neki izveštaji, ili će ostati kod Novare. Otuda je 23. marta II korpus uputio na Novaru, IV i I korpus na Verčeli, a III i Rezervni korpus zadržao je na dostignutim tačkama. Oko 11 časova prethodnica II korpusa naišla je na predstražu protivnika. Ubrzo je D'Aspre, njen komandant, saznao od zarobljenika da pred sobom ima svu pijemontsku vojsku, pa je zatražio od Radeckog da krene napred III korpus a IV korpus da uputi u desni bok protivnika, što je ovaj odmah i naredio; IV korpus je i bez naređenja krenuo za Novaru

na zvuk topova. Ipak se II korpus pet časova morao nositi sam sa višestruko nadmoćnim protivnikom. Radeckijeva suzdržljivost pružila je Hrzanovskom lepu priliku da tuče izolovan II korpus. On ju je propustio, psihički pripremljen samo na defanzivnu bitku. Bilo je, svakako, ofanzivnih ispada koji su doveli D'Aspreove trupe u teške situacije, protivnapade su vršile i divizije druge linije (4. i Rezervna) kojima su Austrijanci odbačeni unazad za kilometar i po. Ali, sve su to bile pojedinačne akcije, spontane, bez određenog plana koji bi ih slio u veći pothvat.

Tek oko 16 časova naišao je III korpus. Za prvi mah morao je smeniti iscrpljene D'Aspreove bataljone. Tek njegovom pojavom bitka je dospela u ravnotežu. Oko 18 časova na front je naišao Rezervni korpus, a na pijemontskom desnom boku razvio se IV korpus, prešavši bez otpora Agonju. Tada je Radecki duž drumu uputio u proboj masirane grenadirske bataljone Rezervnog korpusa a s njima je krenuo napred i sav borbeni poredak. Popustila je najpre 3. divizija na levom pijemontskom krilu čiji je komandant poginuo. Odbačena je u neredu na Novaru. Ugrožen i na desnom krilu, Hrzanovski odustaje od napadnih akcija i organizuje povlačenje.

Kod Novare Pijemontezi su izgubili 2.483 mrtva i ranjena i oko 2.000 zarobljenih i nestalih; 12 topova palo je u austrijske ruke. Austrijanci: 2.495 mrtvih i ranjenih i oko 1.000 zarobljenih.

Smela ofanziva Radeckog, starca od 83 godine, koja se bezobzirno nameće protivniku i ne vodi računa o sopstvenim komunikacijama, rešila je rat za 4 dana, a zajedno s njim i sudbinu Italije za narednu deceniju. Očigledno, Hrzanovski nije mnogo polagao u taktičke mogućnosti pijemontske vojske — da se ona može nositi na bojištu sa austrijskim trupama — pa je utoliko čudnije da taj revolucionarni general odustaje tako lako od upada u Lombardiju gde bi sigurno izazvao ustanak širih razmera. Ovaj paradoks se objašnjava nenaklonjenošću pijemontskih zvaničnih krugova prema revoluciji.

Noću 23/24. marta Karlo Alberto je zatražio primirje. Smatrajući da su austrijski uslovi preteški, abdicirao je u korist svoga sina Viktora Emanuela II s kojim je Radecki, i na intervenciju francuskog poslanika, 24. marta zaključio primirje. Glavne odredbe: debomilisanje sardinske vojske, okupacija prostora između Ticina, Poa i Sezije do zaključenog mira, kookupacija tvrđave Alesandrije, povlačenje sardinske vojske iz vojvodstava Parme i Modene i velikog vojvodstva Toskane, a flote iz Jadranskog mora. U međuvremenu su Austrijanci zauzeli i mostobran na Pou

kod Kazalea. Nezadovoljni ugovorenim primirjem, Denovljani su se digli na oružje 29. marta. Ustanak je ugušila pijemontska 6. divizija do 10. aprila. Austrijanci su ušli iz Modene u Toskanu 5. aprila na poziv velikog vojvode, 11. maja na juriš zauzeli Livorno, jedini grad koji je dao otpora, opljačkali ga i streljali 62 liberala. Sicilija, koju je nevešto branio Mjeroslavski sa slabim efektivima, savladana je do 11. maja padom Palerma gde se Nacionalna garda hrabro, ali uzaludno borila.

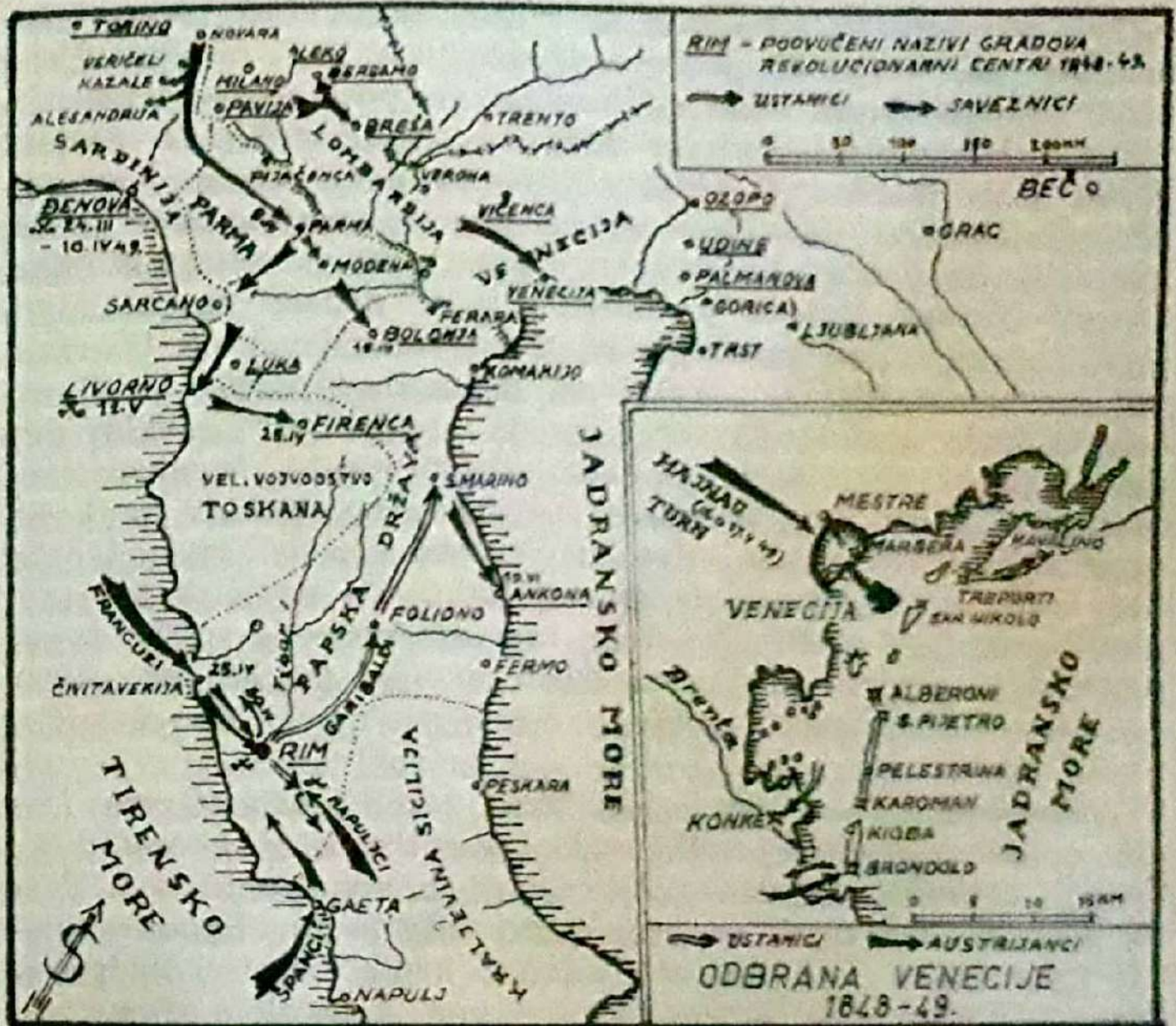
Lombardija se odazvala pozivu pijemontske vlade. Komo, Leko, Bergamo i Breša ustali su na oružje 21. marta. Najupornije se branila Breša. Hajnau ju je krvavo savladao 1. aprila, posle izvanredne odbrane. Austrijanci su izgubili 2.113 mrtvih i ranjenih, među njima i jednog generala. Sveteći se herojskom gradu, Hajnau ga je predao pljački, a stotinu najistaknutijih građana je streljao, pošto ih je prethodno isprebijao.

Između Austrije i Pijemonta mir je zaključen 6. avgusta. Za umerene uslove — 27 miliona ratne odštete i teritorijalni *status quo* — Pijemont je mogao zahvaliti anglo-francuskom posredovanju.

Odbrana Rima i Venecije

Posle bekstva u Gaetu papa Pije IX je zatražio pomoć Evrope, dok su Rimljani 9. februara 1849. proglasili republiku na čije je čelo stao trijumvirat: Macini, Armelini i Safi. Odazvavši se papinom apelu, Luj Bonaparte je uputio u Rim ekspedicioni korpus od 8.000 ljudi, koji se pod maršalom Udinoom 25. aprila iskrcao kod Civitavekije. Odavde je krenuo na Rim odakle ga je 30. aprila odbacila posada grada, jačine oko 9.000 ljudi.

Garibaldi, koji je u međuvremenu dojurio i primio se komande nad jednom od četiri brigade koje su Rimljani postavili, predlagao je da se Francuzi bace u more dok se nisu pojačali, ali je umereni Macini — stvaran regent Rima — to odbio da se ne bi prešla „legitimna odbrana“! Ubrzo zatim su Austrijanci zauzeli Bolognju, a Ankonu posle mesec dana opsade. Oni su papsku državu okupirali do demarkacione linije koju su ugovorili sa Francuzima. Napuljce, koji su stigli do Albana sa 11.000 ljudi, odbacili su Rimljani kod Palestrine i Veletrija zahvaljujući najviše Garibaldijevoj ofanzivnosti. Španci su se iskricali u Gaeti 26. maja i zaposeli južne delove papske države. Ojačavši se na 36.000 ljudi i 76 topova, Fran-

Skica br. 16 Gušenje revolucionarnog pokreta u Italiji mart - avgust 1849.

cuzi su 3. juna ponovo krenuli na Rim. Grad je branilo oko 15.000 ljudi. Garibaldijev smeo protivnapad sa 4.000 ljudi nije imao uspeha. Posle 15 dana opsade Francuzi su probili prvu liniju odbrane, 30. juna zauzeli Trastevere (desna obala Tibra), a 3. jula i ostali deo grada. Garibaldi se izvukao sa 3.000 pristalica, ali ih je morao raspustiti u San Marinu. Francuzi su izgubili 1.000 ljudi, Rimljani 2.000. Marks je kritikovao Macinijevce što zemlju nisu podelili seljacima, ukazujući da se prvi korak za nezavisnost Italije sastoji u punom oslobađanju seljaka i u pretvaranju sistema arende u slobodnu buržoasku sopstvenost.

U Veneciju, pred Njudžentom i Velderom, sklonili su se venecijanski dobrovoljci, ostaci tučene papske vojske, begunci iz austrijske vojske, politički emigranti. U gradu su bila i tri re-

zervna pijemontska bataljona. U svemu oko 17.000 boraca. Komandant svih snaga bio je Pepe. U toku leta 1848. na ponovljene apele Ferdinanda II otišli su Napuljci, a posle Salaskovog primirja i Pijemontezi. Ipak je grad na laguni rešio da nastavi borbu. Pepe je 23. i 27. oktobra vršio ispade u pravcu Kavalina odnosno Mestrea. Kada je Pijemont ponovo zaratio, Pepe je 24. marta napao Konke, bez uspeha. Venecijanci su nastavili otpor i posle Novare. Hajnau je sasredio svoje napore na for Margeru, koji se uporno branio do 26. maja. Austrijanci, od 17. maja pod komandom Turna, pokušali su zatim da zauzmu for Bron-dolo, a kada nisu uspeali počeli su da bombarduju zapadni deo grada. Za 24 dana bacili su tamo 23.000 bombi. Bombardovali su grad i iz vazduha slobodnim balonima bez posade sa kojih su se bombe otkačinjale — ne sasvim bez uspeha. Venecijanska flota izašla je 6. avgusta da potraži bitku, ali su je Austrijanci izbegli. Iscrpljeni glađu i kolerom, branioći Venecije su 23. avgusta potpisali predaju u Mestreu. Austrijanci su izgubili oko 3.000, no samo 676 ubijeno i ranjeno, ostalo je umrlo od malarije.

Izuzev Pijemonta, gde se ustavni režim održao, celu Italiju je sada pritiskivala teška ruka despotizma. U Lombardiji i Veneciji zavladao su ponovo Austrijanci, a stvarno još i u Parmi, Modeni, Toskani i u Legacijama (Romanji). Svuda okrutan vojni režim. Van dohvata teške i krute pesnice Radeckog ostao je (južni) deo papske države pod kontrolom Francuza, čije je prisustvo ublažavalo osvetničke strasti. U Napulju je takođe ponovo zavladao kratkovidna apsolutistička politika Burbona u gorem izdanju nego pre revolucije. Nigde u Evropi reakcija nije toliko divljala. Britanski državnik Gledston je aprila 1851. cenio da u Napuljskoj Kraljevini ima 15.000 političkih zatvorenika.

7. MADŽARSKA REVOLUCIJA

CARSKO-MADŽARSKO-HRVATSKI ODNOSI

Autokratski austrijski car je kao madžarski kralj morao poštovati tradicionalna prava koja su garantovala autonomiju zemalja krune Svetog Stefana, gde je vladala svemoćna aristokracija. Madžarskom je stvarno dominiralo nekoliko stotina velikaša (magnata), sopstvenika ogromnih poseda od više hiljada hektara.

Srednje plemstvo, oko 30.000 porodica, živelo je udobno na svojim imanjima i od javnih službi, a sitno plemstvo, oko 160.000 porodica, siromašno i buntovno, u mnogim slučajevima se razlikovalo od seljaka samo po tome što je imalo politička prava i bilo oslobođeno poreza. Seljaštvo su u ogromnoj većini činili kmetovi opterećeni feudalnim obavezama i direktnim porezom u korist kralja. Slobodnog seljaštva je bilo malo, a buržoazije gotovo nikako.

Pred revolucijom 1848, mađarski feudalizam nije bio više neosporan. Francuska revolucija i ratovi kojima se ona nastavila nisu prohujali bez traga. Mađarska skupština od 1825. odbija umerene predloge grofa Ištvana Sečenjija, bogatog i obrazovanog aristokrate, o socijalnim i ekonomskim reformama, ali u Skupštini od 1832. Sečenjijeve ideje proširuje i revolucionarno zaoštrava Lajoš Košut, pripadnik sitnog plemstva, talentovan govornik i novinar. Svoje smele stavove platio je trogodišnjim zatvorom, što mu je stvorilo veliku popularnost pogotovo među inteligencijom. Pod njegovim vodstvom liberalna opozicija sve više jača. Ipak do 1848. donose se uglavnom samo zakoni o zameni arhaičkog latinskog jezika mađarskim u zakonodavstvu i upravi, što je značilo nametati ga i nemađarskim naredima zemalja krune Svetog Stefana, mađa su Mađari bili u manjini.¹⁸⁹ Mađarski liberalni pokret dobija nacionalistički pravac u samom svom početku.

Pod uticajem februarske revolucije i bečkih događaja, u Pešti je napredna omladina 15. marta obrazovala Komitet sigurnosti, formirala Nacionalnu gardu, formulisala nacionalne slobode u 12 tačaka kojima dominira zahtev za odgovornim mađarskim ministarstvom. Takva vlada formirana je na požunjskoj (bratislavskoj) Skupštini 23. marta na čelu sa Lajošem Bačanijem, u kojoj je Košut, ministar finansija, imao nesrazmerno veliki uticaj. Pritešnjen sa svih strana, bečki dvor popušta. Na poslednjoj sednici poslednje požunjske Skupštine, 11. aprila, austrijski car i mađarski kralj Ferdinand V je lično predao dužnost kraljevskog namesnika (palatina) nadvojvodi Stefanu i sankcionisao niz grozničavo donesenih zakona kojima se od Mađarske, tačnije od zemalja krune Sv. Stefana, stvarala jedinstvena parlamentarna

¹⁸⁹ Mađarska (bez Hrvatske i Slavonije) 1840. je imala 11.274.676 stanovnika: Mađara 4.807.608, Rumuna 2.202.542, Slovaka 1.683.698, Nemaca 1.200.451, Ukrajinaca 442.903, Srba 324.186, Hrvata 108.199, ostalih 445.089 (D. Popović, *Srbi u Vojvodini*, III, 200).

država kojoj su izričito pripojene Hrvatska, Transilvanija i Vojna krajina. Liberalni zakoni su izazvali velike simpatije za Mađare u celoj naprednoj Evropi, ali i nezadovoljstvo potčinjenih naroda kojima je uskraćena nacionalna ravnopravnost. Po Košutovim rečima u Mađarskoj je postojala samo jedna politička nacija — mađarska — a ostale je trebalo s njom da združi mađarski jezik, koji je kao zvaničan uveden u sva nadležstva. Samo je u Hrvatskoj u lokalnoj administraciji dozvoljen hrvatski jezik. Opoziciju obespravljenih naroda potajno podržava i produbljuje carski dvor koji se nije pomirio sa razvojem događaja u Mađarskoj, ma koliko ih zvanično prihvatao. U Hrvatskoj car je 23. marta postavio za bana krajiškog pukovnika barona Josipa Jelačića Bužimskog, koga je u roku od osam dana unapredio u general-majora i podmaršala (general-potpukovnika) i imenovao vojnim komandantom Hrvatske i Vojne krajine. Izabrao je čoveka kome nisu bile sasvim strane narodne težnje, koji je uživao izvestan ugled u nacionalnim krugovima, a bio mu je uz to bezuslovno odan. U Zagrebu, 25. marta, Velika narodna skupština, izabravši Jelačića za bana i ne znajući još za carev izbor, usvojila je *Narodna zahtijevanja* koja su se svodila na celokupnost i nezavisnost Hrvatske pod neposrednim habsburškim skiptrom, no ne isključujući sporazum sa Mađarima. Osim nejasne tačke o ukidanju kmetstva, u Zahtevima nema ničeg od liberalnog programa koji je revolucija pronosila Evropom. Mađarska vlada ih je odbacila. Oni nisu zadovoljili ni hrvatski narod, jer je u svim županijama napredovala anarhija, zbog čega je Jelačić 27. aprila proglasio preki sud. Zaključci hrvatskog Sabora od 9. juna ne priznaju mađarsku vladu. Traže zasebnu hrvatsku vladu (bansko veće), užu političku vezu ne samo sa srpskom Vojvodinom i Dalmacijom, već i sa susednim slovenskim pokrajinama. Bilo je to u vreme kada je u Pragu još zasedavao Slovenski kongres, neposredno pre no što će ga Vindišgrec rasturiti. Značajan je bio i zahtev da se vojska iz Hrvatske ne šalje više na italijansko ratište. Na zaprepašćenje hrvatske javnosti, car je 10. juna potvrdio integritet zemalja mađarske krune da bi od mađarske vlade dobio novac i vojnike za rat u Italiji, Jelačića skinuo sa svih funkcija, a vlast nad civilnom i vojnom Hrvatskom poverio Mađaru, generalu Janošu Hrabovskom, doskorašnjem komandantu Slavonske krajine. Dvor se, dakle, bar na izgled, orijentiše u pravcu austro-mađarskog dualizma, ali se ubrzo vraća na politiku *divide et impera*, uplašen sve većim zahtevima Mađara.

Ban se ne pokorava carskoj odluci pa ga peštanska vlada proglašava „buntovnikom“, a Košut zahteva od dvora da se „buna“ u Hrvatskoj uguši pre one u Italiji. Sa zaključcima Sabora od 9. juna Jelačić odlazi 12. juna caru u Innsbruk, gde, iako svrgnut, bude trijumfalno dočekan. Odavde poziva hrvatske vojnike u Italiji da se bore za Austriju, što nije bilo sasvim u duhu saborskih zaključaka. Vrativši se u Zagreb sa punim Ferdinandovim poverenjem, on kroz Sabor sprovodi rezoluciju o jedinstvu habsburške carevine, a ovaj će mu zatim dati diktatorsku vlast pre no što će se razići. U Beču, 29. jula, na sastanku između Jelačića i Bačanija, koji je organizovala austrijska (bečka) vlada, ne dolazi do sporazuma. Prvi traži da Hrvatska uđe neposredno u okvir habsburške carevine, drugi ističe pravo Mađarske da vlada Hrvatskom, koja je vezuje s morem i svetom. Za mađarsku vladu Jelačić ostaje buntovnik.

Posle Radeckijeve pobede nad Sardinijom austrijski dvor je smeliji. Proglašava 1. septembra nerazrušivo jedinstvo carevine, a 4. septembra car vraća Jelačića u njegove ranije funkcije, poništivši svoj dekret od 10. juna. Na tu odluku, pod Košutovim impulsom, mađarski Parlament — izabran 23. juna — reaguje revolucionarnim merama ne tražeći više kraljevu sankciju. Podstican od bečkog dvora i ministra rata Latura, Jelačić 7. septembra objavljuje rat Mađarskoj, a 11. septembra prelazi Dravu. Kao što je Vindišgrec ugušio pokret Čeha mimo bečke vlade, a Radecki Italijana, u dvorskoj dvoiličnoj igri Jelačić treba da pokori Mađare. Bačani je dao ostavku, a 22. septembra povukao se i palatin, nadvojvoda Stefan. Za izvanrednog kraljevskog komesara car određuje generala Lamberga koji ima zadatak da vrati Mađarsku u predrevolucionarne odnose prema Austriji. Lamberga ubija narod u Pešti 23. septembra, na što, 3. oktobra, car raspušta Parlament, stavlja Mađarsku u opsadno stanje, a Jelačića određuje za komandanta svih trupa u Mađarskoj sa vlašću izvanrednog komesara. Pešta reaguje stavljanjem Jelačića van zakona i obrazovanjem Odbora sigurnosti, na čije čelo staje Košut. Prekid Mađarske s dvorom je sada potpun.

Za rat s Austrijom Mađari su dotle preduzeli izvesne mere. Još u maju carske (linijske) trupe u Mađarskoj — u svemu 11 pešadijskih, 10 husarskih i jedan artiljerijski puk — položile su zakletvu vernosti mađarskoj vladi. Zahtev da se mađarske trupe van Mađarske vrate u zemlju Ferdinand je odbio — neke manje jedinice iz Galicije i Češke su to svojevolejno učinile — ali su i

Madžari odbili carev zahtev da se madžarski regruti šalju u Italiju. Pristupilo se zatim formiranju domobranstva (honved). Rešeno je 11. jula da se honved ojača na 200.000 ljudi — odluka koja nije nikad dobila kraljevu sankciju. Do septembra podignuto je samo 10 honvedskih bataljona. Ministar rata Mesaroš, stari austrijski oficir, nije bio čovek zamašnih revolucionarnih mera. Nacionalne garde, slabo naoružane, opremljene i komandovane, bile su upotrebljive samo u užem radijusu svog zavičaja, na smenu od najviše nedelju dana. Uočivši taj nedostatak, a pošto je razvoj linijske vojske i honveda slabo napredovao, rešeno je da se formira Mobilna nacionalna garda, upravo četiri frajkora, koji do početka septembra nisu dostigli propisanu jačinu od po 8.000 ljudi. Pučki ustanak (landšturm) bio je slabiji i nepokretljiviji od Nacionalne garde, delom naoružan i kosama. Odred *Hunjadi* od 1.200 pešaka i 800 konjanika trebalo je da predstavlja elitnu jedinicu. Kada je Jelačić 4. septembra vraćen u svoje dostojanstvo, Parlament je doneo odluku da se formira Nacionalna armija. Njen će nosilac biti honved.

MADŽARSKO-SRPSKI SUKOB

U srpskom narodu u Madžarskoj nije se bila ugasila misao o Vojvodini u kojoj bi sačuvao svoje nacionalno biće. Događaji u Beču i Pešti 1848, u očima dobrog dela srpskog naroda, pre svega školovane omladine, stvorili su situaciju koja je omogućavala ostvarenje onoga što je Srbima pripadalo još od Velike seobe (1690) — da na sopstvenoj teritoriji izgradi svoju crkvenu i svetovnu autonomiju. Ta ideja je morala doći u sukob sa shvatanjima madžarskih revolucionara o jedinstvenoj, centralističkoj madžarskoj državi.

Na narodnom zboru u Novom Sadu 27. marta iznete su želje srpskog naroda u 16 tačaka kojima se u biti traži da se Srbima zakonom prizna njihova narodnost i jezik, u crkvi i školi. Novosadske zaključke Košut je odlučno odbio, što je izazvalo živo previranje među Srbima, niz lokalnih pokreta gde su uz nacionalne jasno razabiru i socijalni motivi. Madžarska vlada je 16. aprila proglasila preki sud u nekim srpskim krajevima. Na Narodnoj skupštini u Sremskim Karlovcima 13. maja mitropolit Josif Rajačić je izabran za srpskog patrijarha, a za vojvodu krajiški pukovnik Stefan Šupljikac koji se tada nalazio u Italiji na čelu Ogu-

linskog puka. Dva dana kasnije Skupština je donela odluku da se Srem sa Vojnom granicom, Baranja, Bačka i Banat sa Granicom i kikindskim okrugom proglase za srpsko vojvodstvo. Glavni odbor, obrazovan još 3. maja, upravljaće narodnim poslovima preko mesnih odbora. Na čelu mu je Rajačić, a zatim Đorđe Stratimirović. Madžarska vlada je proglasila Skupštinu nezakonitom, a učesnike veleizdajnicima.

Srbi i Hrvati našli su se na istoj liniji protiv istog protivnika. Između njih bilo je pitanje Srema i, uopšte, položaj Srba u Hrvatskoj, ali za prvi mah njihova pažnja je bila upravljena na Madžare koji su ugrožavali oba naroda. Patrijarh Rajačić je ustoličio Jelačića za bana 5. juna, a zatim krenuo takođe za Insbruk. Car je tamo zvanično odbio zaključke karlovačke Skupštine, ali, kao i Jelačić, patrijarh je u dvorskim krugovima mogao uočiti jasne znakove ohrabrenja. U borbi sa Madžarima dvor je nameravao da se koristi i Srbima.

Vrlo rano vođama srpskog naroda bilo je jasno da je oružani sukob sa Madžarima neminovan. Glavni odbor pozvao je srpski narod na oružje 23. maja. Poziv od 27. maja govori o opasnosti koja ugrožava cara i narod. Srbi su se prikupljali u logore. Bilo ih je ubrzo oko 15.000 sa 40 topova. Komandu je primio Đorđe Stratimirović. Carska odluka od 7. maja da se Vojna granica (van Hrvatske i Slovenije) preda u nadležnost madžarskoj vladi unela je veliko nezadovoljstvo među graničare koji počinju prelaziti narodnoj vojsci. Sličan efekat je imala i odluka od 8. juna da se sva carska vojska na teritoriji zemalja madžarske krune (za Hrvatsku i Slavoniju 10. juna) potčini madžarskom ministarstvu rata. Zauzvrat, bilo je istaknutih Srba, naročito iz redova plemstva, koji su prišli Madžarima.

Vrlo brzo počeli su pristizati i dobrovoljci iz Srbije. Posle izvesnog kolebanja, uz odobrenje „pokroviteljstvujućih dvorova“ (Rusije i Turske) srpska vlada je počela da snažno pomaže pokret prečanskih Srba — oružjem, municijom, novcem, ljudima. Stevan Knićanin sa nekoliko hiljada dobrovoljaca prešao je u Banat 6. avgusta kod Kovina. Među motivima koji su na takvu politiku pokretali kneževsku srpsku vladu bila je i briga da se među Srbima „s preka“ ne učvrsti uticaj obrenovićevaca, upravo svrgnutog kneza Miloša. Do zvaničnog prekida sa Madžarima austrijski dvor je mlako protestovao, forme radi, a posle toga je pomoć Srbije podsticao.

Madžari su počeli da skupljaju svoje snage u Pečuju, Baji i Segedinu, a u drugoj polovini jula svoju operacijsku osnovicu pomerili su na liniju Francovog (Velikog) kanala od Sombora preko Vrbasa na Stari Bečej — izuzev Sentomaša (Srbobrana) koji je ostao u rukama Srba. Na levoj obali Tise Madžari su držali Novi Bečej i Begejski kanal od Velikog Bečkereka (Zrenjanin) do Tenišvara. Do kraja jula madžarska vlada je u Bačkoj i Banatu prikupila oko 30.000 ljudi sa 50—60 topova.

Na osnovu carske odluke od 8. juna i naređenja madžarske vlade da rastera srpski logor u Karlovcima, general Hrabovski je 12. juna izvršio samo demonstraciju iz Petrovaradina. Dvoličan stav dvora prema srpsko-madžarskim odnosima nije ga mogao oduševiti za ozbiljnu akciju. Borba je prekinuta dok se patrijarh ne vrati iz Insbruka. Između madžarskog komesara Petra Čarnojevića, Hrabovskog i Stratimirovića (u ime Glavnog odbora) potpisano je 24. juna desetodnevno primirje.

Patrijarhov povratak (11. jula) nije razbistrio dvosmislenu situaciju stvorenu igrom carskog dvora. Ubrzo po isteku primirja otpočele su borbe. U osnovi Srbi su u defanzivi — oni se brane od Madžara koji hoće da ih pokore — ali je vode vrlo aktivno nastojeći da prošire svoju vlast nad celom teritorijom Vojvodstva. Iz Alibunara su 11. jula Naum Kojić i Dimitrije Stanimirović krenuli na Vršac sa 3.000 ljudi, ali su tučeni, zarobljeni i pogubljeni kao buntovnici. Istog dana Srbi su odbili napad Madžara na Sentomaš. Otada borbe gotovo ne prestaju. Do većih sukoba dolazi sredinom jula na utoku Velikog kanala u Tisu. Srbi odbijaju 19. avgusta veliki napad Madžara sa oko 20.000 ljudi, ali 2. septembra budu odbačeni iz Perleza na Titel, sa gubitkom od 12 topova i mnogo ratnog materijala. Odavde Srbi prodiru 10. septembra preko Perleza na Ečku da budu ponovo potisnuti na Titel. Idućeg dana jedan srpski odred prešao je Tisu kod Mošorina i krenuo u pravcu Velikog Bečkereka odakle je odbačen sa znatnim gubicima.

Šupljikac, sada carski general-major, iz Italije je stigao u Karlovce 6. oktobra i od Stratimirovića primio komandu nad srpskim taborima (logorima) koje je nazvao Carsko-kraljevski austrijsko-srpski kor. Tada je u svemu bilo 24.180 vojnika sa 106 topova.¹⁸⁴

¹⁸⁴ Na Karašu je bio Petar Bobalić sa 2.427 ljudi i 8 topova; kod Straže (u Banatu) natporučnik Vića Besarabić (1196, 8); kod Alibunara kapetan Mihailo Jovanović (4000, 8); kod Tomaševca Knićanin (4082, 12);

U to vreme Srbi su bili carevi saveznici, a Madžari buntovnici. Narodna skupština je 9. oktobra pozdravila postavljanje Jelačića za komesara u Madžarskoj. Patrijarh Rajačić je 1. novembra organizovao narodnu vlast u *Vojvodstvu Srbiji*, a 13. decembra novi car Franjo Josip potvrdio je zaključke Majske skupštine.

U više mahova, naročito posle konačnog prekida s Austrijom, Madžari su pokušali mirenje sa Srbima, ali nikad nisu prihvatili odluku Majske skupštine. Dopuštali su najviše srpski jezik u lokalnoj administraciji.

JELAČIĆEV UPAD U MADZARSKU

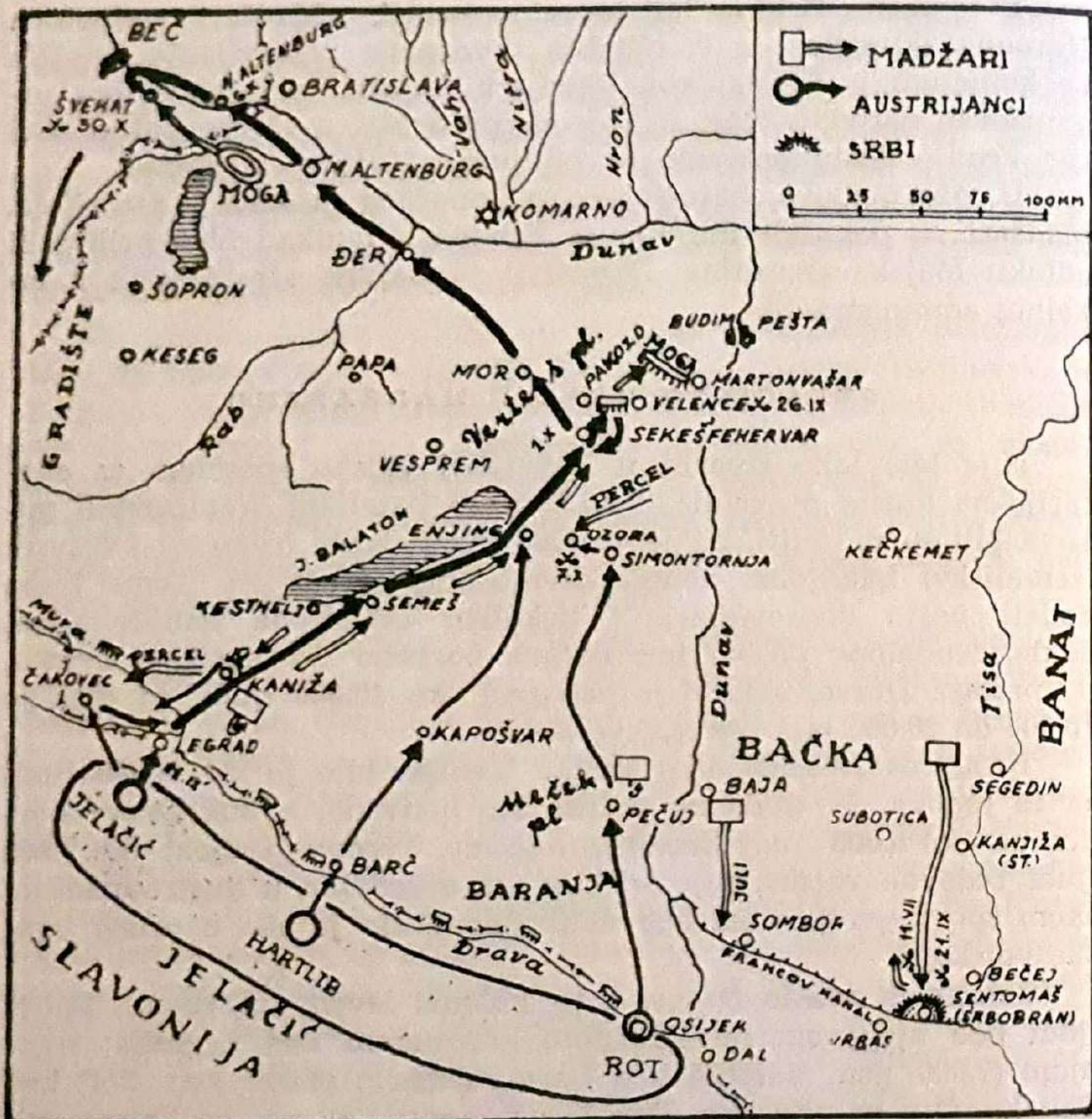
Nije bilo lako stvoriti u Hrvatskoj vojsku sposobnu za operacije na dužim pravcima. Prvi i drugi bataljoni graničarskih pukova bili su u Italiji, pa je trebalo dizati treće (rezerve) i četvrte (zemaljske) bataljone, neuporedivo slabije vrednosti. Tome treba dodati nešto dobrovoljaca i nekoliko eskadrona banderijalaca, dakle, feudalnog poziva bez ikakve borbene vrednosti. U svemu, do prelaza Drave, Jelačić je prikupio oko 40.000 ljudi, od čega je 15.000 do 20.000 bilo bez ikakve obuke.

Nasuprot Jelačiću, oko Velike Kaniže, bilo je oko 6.000 ljudi sa 16 topova, što redovne vojske što honveda, a duž Drave kordon od oko 8.000 ljudi Nacionalne garde. Tvrđava Osijek, oko 2.500 ljudi redovne vojske, nije se bila još opredelila u austro-madžarskom sporu, pa je smatrana neutralnom, što je išlo u prilog banske vojske.

Jelačić je prešao Dravu u tri kolone: levom (glavnom), 25.000 ljudi pod njegovom neposrednom komandom kod Legrada; srednjom (7.000, gen. Hartlib) kod Barča; desnom (8.000, gen. Rot) kod Osijeka. Otpora nije bilo. Ban je nameravao da sve tri kolone prikupi kod Sekešfehervara a odavde da krene na Budim i Peštu.

U Čakovcu je Jelačić proglasio prisajedinjenje Medumurja banskoj Hrvatskoj. Preko Velike Kaniže, Kesthelja i Semeša stigao

kod Sentomaša, Turije i Siriga bio je Petar Biga (5784, 24); na Jarku Dimitrije Stejin (1788, 15); u Titelu poručnik Đorđe Vulić (156, 6); kod Karlovaca, Bukovca i Kamenice kapetan Joca Milekić (1892, 6); kod Dalja major Čorić (1492, 7); kod Karlovaca na Dunavu kapetan Davidovac (173 šajkaša, 12). Naoružanje je bilo sasvim nezadovoljavajuće: lovačke puške imao je 901 čovek, koplja i kose 2.419, a bez oružja bilo je 1.057 ljudi. Među borcima bilo je vojnika redovne vojske raznih pukova, šajkaša, građanskih gardista, dobrovoljaca iz Vojvodine i oko 2.000 dobrovoljaca iz Srbije (D. Popović, *Srbi u Vojvodini*, III/280—283).

Skica br. 17 JELAČIĆEV UPAD U MADŽARSKU I SEPTEMBRA 1848.

je 26. septembra u Sekešfehervar, samo uz neznatno čarkanje sa odstupajućim Madžarima. U madžarskoj vojsci, upravo među linijskim trupama, proces polarizacije za i protiv cara nije bio još završen. Visoka aristokratija kočila je revolucionarni elan. Grofa Telekija, koji je pred Jelačićem komandovao madžarskim trupama, zamenio je pouzdaniji Janoš Moga koji se, ojačan na 16.000 ljudi, postavio kod Pakozda i Velencea radi zatvaranja pravca za Budim i Peštu. Tu je 29. septembra odbio napad samouverenog Jelačića, koji je suviše polagao koliko na svoju nadmoćnost toliko i na

prestíž carskog generala kome se „buntovnici“ dotle nisu smeli odupreti. Povukavši se istog dana u Sekešfehervar, sada sasvim obeshrabreni Jelačić, ugovorio je trodnevno primirje s Mogom koji se 30. septembra takođe povukao na bolji položaj kod Martonvašara. Kod Pakozda i Velencea legendarno hrabri graničari slabo su se tukli protiv mađarske revolucionarne vojske. U pozadini, na banovim komunikacijama, mađarski husari kidali su vezu sa Zagrebom, a u Zagorju bunili su se kmetovi. Rotova (desna) kolona nije stizala. Pod tim utiscima Jelačić je 1. oktobra otpočeo povlačenje, upravo skretanje na Beč. Preko Đera stigao je 6. oktobra na Altenburg, na austrijsku teritoriju. Odavde je preko Štajerske vratio kući neredovne i nesposobne trupe. Ostalo mu je svega 14.000 do 15.000 ljudi.

Protiv Rota Mađari su bacili Solnočki frajkor Artura Gergeja i odred *Hunjadi*, u svemu nešto preko 3000 ljudi sa 8 topova, pod komandom Mora Percela. Rotova prethodnica od 1000 ljudi kapitulirala je 5. oktobra kod Baranda, a glavčina dva dana kasnije kod Ozore bez borbe. Ovog puta graničari su odbili da se bore. Jelačićev odred od 3000 ljudi koji mu je kod Velike Kaniže osiguravao komunikacijsku liniju, potisli su u Hrvatsku mađarski nacionalni gardisti. Percel je zatim upao u Međumurje.

Odluka dvora da Jelačića ojača carskim trupama izazvala je bečke događaje od 6. oktobra. Na glas o tom novom revolucionarnom talasu krenuo je Jelačić za Beč gde je učestvovao u cerniranju pobunjenog grada. U međuvremenu je Moga pošao napred. Sredinom oktobra imao je na Lajti oko 16.000 ljudi. Pojačan sa još 12.000, na Košutovo navaljivanje krenuo je preko Lajte da deblokira Beč. Kod Švehata, 30. oktobra, Jelačić, ojačan austrijskom konjicom, odbio je napad Mađara koji su uzalud očekivali ispad Bečlija. Bitku je zapravo odlučila austrijska artiljerija koju je Vindišgrec masirao prema centru i desnom mađarskom krilu, na što Mađari nisu imali čime da odgovore. Obostrani gubici bili su neznatni. Mađarska vojska se zatim povukla na granicu.

ZIMSKE OPERACIJE

Po padu Beča, feldmaršal Vindišgrec — komandant svih austrijskih trupa osim onih pod Radeckim u Italiji — upotrebio je šest nedelja da bi se pripremio za napad na Mađarsku. U me-

đuvremenu je program od 27. novembra proklamovao jednakost nacionalnosti poništivši sva ranija prava Madžarske, a prilikom intronizacije Franje Josipa I nije vođeno računa o ritualu koji je pripadao kruni Svetog Stefana. Štaviše, carskom odlukom od 8. decembra Hrvatska, Dalmacija i Rijeka spojene su u jedno političko telo, a Transilvanija je odvojena od Madžarske. Najzad, 13. decembra — videli smo ranije — osnovano je Vojvodstvo sa vojvodom i patrijarhom. Sa novim carem poništena su sva obećanja koja je Ferdinand V dao Madžarima. Madžarska se našla sama suočena sa celokupnom carskom silom koju je ruski car Nikola I nedvosmisleno podržavao, a okružena neprijateljstvom potlačenih naroda kojima je ona vekovima vladala a u ovom odlučnom trenutku otuđila šovinističkim stavom svojih vođa.

Dok je na Lajti oružje mirovalo, aktivnosti je bilo na drugim frontovima. Percel je iz Čakovca upao u Štajersku, ali se brzo vratio. U Slovačkoj Madžari su na Vahu kod Budetina 4. decembra razbili slovački ustanički odred pod Hurbanom i potisli ga preko Jablunkovskog prelaza. U Bačkoj i Banatu Srbi nisu krenuli u ofanzivu zajedno sa Jelačićem kako je bilo zamišljeno. Njihovi tabori nisu bili osposobljeni za operacije na dužim pravcima, a pukovnik Majerhofer, austrijski konzul u Beogradu, upravo se razmahao da narodnu vojsku pretvori u carsku trupu. Behtold, dotadašnji madžarski komandant u Bačkoj i Banatu, prešao je caru, za njegovim primerom pošli su mnogi viši oficiri, a i komandanti tvrđave u Temišvaru i Aradu opredelili su se takođe za carevu stvar. Ministar Mesaroš, koji je zamenio Behtolda, 21. septembra uzalud je napadao Sentomaš. No i napad Srba na Stari i Novi Bečej, ne bi li Madžarima presekli vezu između Bačke i Banata, takođe je pretrpeo neuspeh 13. oktobra. Sredinom novembra krenuli su Madžari u koncentričnu ofanzivu na Banat s namerom da Srbe potisnu na Pančevo i tu zgnječe. Borbe su sa prekidima vođene mesec dana. Srbi su se branili vrlo aktivno. Sredinom decembra Madžari su se povukli na polazne položaje, ugroženi i aktivnošću tvrđave Temišvar. Madžari su opseli Arad koji su deblokirale trupe iz Temišvara.

U Pančevu, 15. decembra iznenadno je preminuo Šupljikac dočekujući 3.000 Srbijanaca pod Milutinom Petrovićem, bratom Hajduk-Veljka. Funkciju komandanta preuzeo je general Kuzman Teodorović. Niko nije biran za novog vojvodu.

U Transilvaniji, na skupštini u Blažu, Rumuni su 15. maja zatražili liberalne reforme i odbacili uniju sa Madžarskom. Pokret se širio u toku leta. Potajno ga je pomagao general Puhner, vojni komandant Transilvanije, u smislu dvolične dvorske igre. U oktobru Rumuni su ustali na oružje, a Puhner se otvoreno izjasnio protiv peštanske vlade. Uz pomoć Rumuna i Sasa, koji su takođe stali na austrijsku stranu, krajem oktobra razbio je Seklere koji su se tek počeli da organizuju da bi stali na stranu Madžara, zauzeo njihov centar Targu—Mureš, a 17. novembra i Kluž, odbacivši madžarske snage koje su se tu prikupile. Tada je nastupila operativna pauza od mesec dana.

Sredinom decembra Vindišgrecova glavna bila je prikupljena kod Beča — oko 45.000 ljudi podeljenih u tri korpusa: I korpus (Jelačić), II korpus (Vrbna) i Rezervni korpus (Serbeloni). U Beču, pod Auerspergom, bilo je 19.000 ljudi kojima se Vindišgrec popunjao u toku operacija. Svud oko Madžarske bilo je odreda različite jačine,¹⁸⁵ u svemu oko 150.000 ljudi regularne vojske, osim Austro-srpskog korpusa gde je većinu činila narodna vojska.

Glavna Madžara bila je prema Vindišgrecu između Đera i austrijske granice, oko 30.000 ljudi pod Gergejom. Svuda naokolo prema austrijskim odredima bile su odgovarajuće madžarske snage¹⁸⁶. U svemu oko 116.000 ljudi. Od toga broja oko 10.000 bilo je konjanika, nekoliko hiljada artiljeraca (honvedska artiljerija razvijena iz jedinog zatečenog linijskog puka), 16.000 regularnih pešaka, 35.000 honveda (35 bataljona), oko 2000 poljskih i bečkih legionara, 12.000 dobrovoljaca. Ostalo su bili nacionalni gardisti i pučke ustaše, od kojih se 15.000 do 20.000 moglo upotrebiti u operacijama. U formiranju je bilo 25 bataljona honveda.

¹⁸⁵ Kod Hodonina bio je gen. Šimunić sa 5.000; na Jablunkovskom prelazu — Gec (4.000); na Duklijevskom prelazu — Slik (9.000); u Transilvaniji — Puhner (17.000); u Vojvodini — Šupljikac, kasnije Teodorović (30.000). U Štajerskoj Njudžent (7.000); kod Viner Nojštata — Horvat (1.500). Tvrđava Temišvar (Rukavina — 8.000) i Arad (Berger — 5.000).

¹⁸⁶ Na Jablunkovskom prelazu — Jesenak i Benicki (3.000); kod Košica — Pulski (8.000); u Marmarošu 3.000; na granici Transilvanije kod Oradea Mare — poljski general Bem (9.000); u Bačkoj i Banatu — Esterhazi, Kiš, Marjaši (25.000); na donjoj Dravi — Feldvari, Kazimir Baćani (4.000); na Muri i prema granici Štajerske — Percel (6.000). U tvrđavama Leopoldov, Komarno, Mukačevo, Petrovaradin i Osijek oko 25.000

Vindišgrecova ofanziva

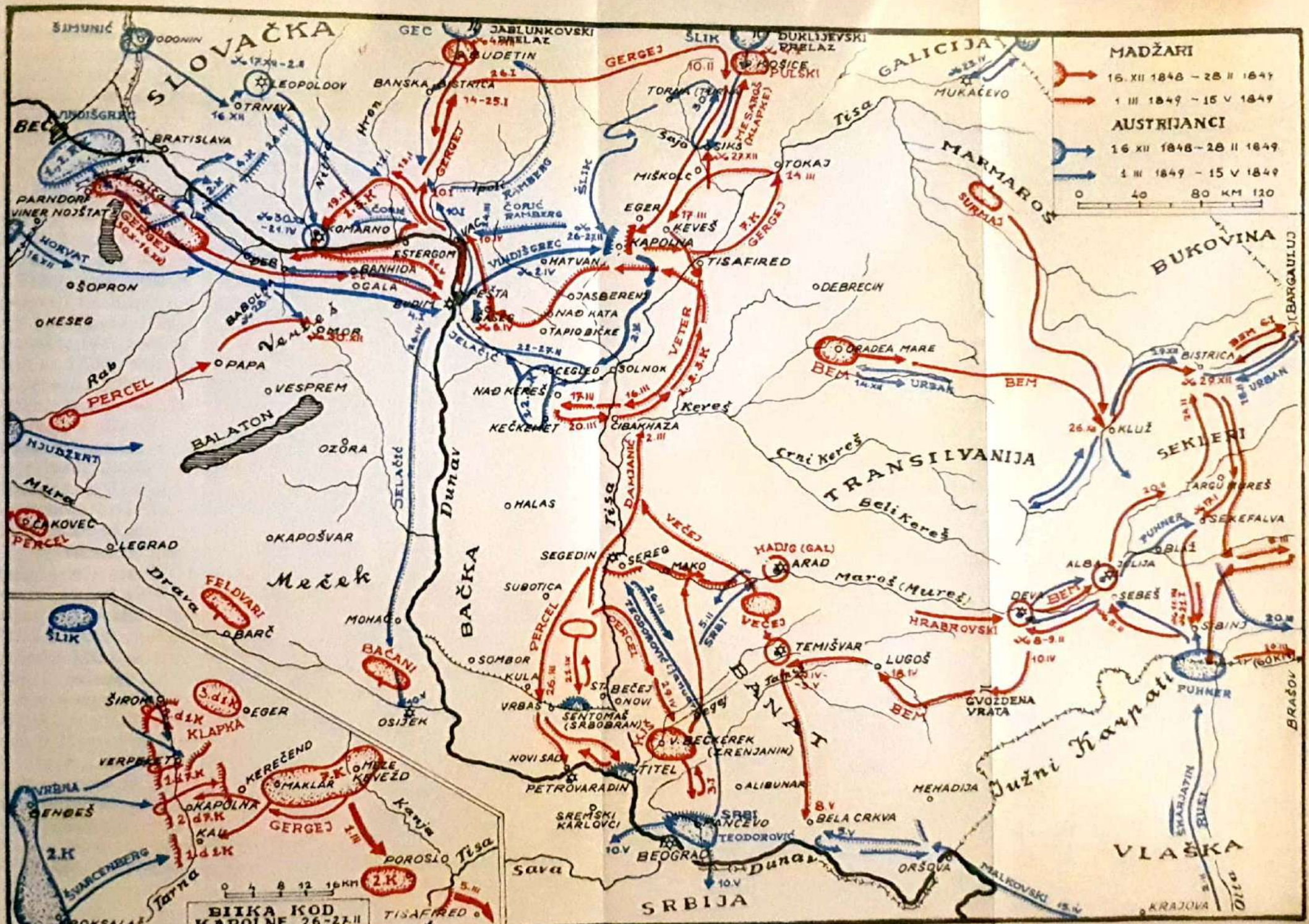
Vindišgrec je rešio da koncentrično krene ka Budimu i Pešti, poput ogromne policijske hajke koja neće naići na značajan otpor.

Sa glavninom prešao je Lajtu 16. decembra, pošto je dan ranije Šimunić zauzeo malu tvrđavu Trnavu. Gergej je odstupio na Đer uz neznatne bojeve kod Parndorfa i Nojzidela (u graničnom pojasu), a odavde pod pritiskom, 27. decembra, na Verteš-planinu, kod Banhida i Gale. U toku povlačenja, 28. decembra, njegovu zaštitnicu razbio je Jelačić kod Babolne. Percel se povukao u sastav glavnine kod Mora, gde ga je 30. decembra razbio Jelačićev korpus posle čega se Gergej povukao na Budim. Na ratnom savetu, 2. januara, rešeno je da se prestonica napusti. Pošto je ostavio deo snaga radi osmatranja Komarna, Vindišgrec je ušao u Budim 4. januara, a idućeg dana u Peštu, bez otpora. Verovao je dotle da će se rat završiti u mađarskoj prestonici, ali je ubrzo uvideo da je tek počeo.

Za to vreme Šimunić je cernirao Leopoldov, Gec je prešao preko Jablunkovskog prelaza, u pravcu Banske Ditrice, Šlik je već 11. decembra zauzeo Košice pošto je potisnuo Pulskijeve trupe. Odavde je 26. decembra krenuo na Miškolc, 28. decembra potisnuo Mesaroša (zamenio je Pulskog) od Siksa, ali se 30. decembra vratio u Košice. Tu je odbio napad Mesaroša 4. januara 1849. i naneo mu velike gubitke. U Transilvaniji Puhner je krenuo na Oradea Mare, odakle je odbačen. Zatim je Bem krenuo napred, zauzeo Kluž 16. decembra, tukao Austrijance kod Bistrice, zauzeo Targu Mureš i prevoj Bergauluj. Puhner se povukao sa glavninom na Sibinj. U Banatu Kišov napad na Pančevo, 3. januara, Srbi su odbili zahvaljujući najviše Knićaninu.

Na ratnom savetu od 2. januara rešeno je takođe da Gergej sa 16.000 ljudi najboljih trupa krene u Slovačku da bi deblokirao Leopoldov i naterao Vindišgreca da obustavi ofanzivu u pravcu Tise. Percelu je naređeno da kod Solnoka zatvori pravac za Debrecin, gde je prenela svoje sedište mađarska vlada.

Gergej je stigao u Vac 6. januara. Čim je došao u dodir sa Šimunićevim trupama odustao je od zadatka i rasporedio se za odbranu u slovačkim rudarskim gradovima oko Banske Bistrice, a zatim je po naređenju krenuo na gornju Tisu da se spoji sa Klapkom koji je sada tamo komandovao umesto Mesaroša. Gergej i Klapka sjedinili su se kod Košica 10. februara, dok je Šlik odstupio zapadno na Tornu. Austrijanci su zauzeli Košice 21. fe-

BIKA KOD KAPOLNE 26-27. II

bruara, pošto su se Madžari povukli. Za sve to vreme u Slovačkoj Gergej je vodio neznatne borbe sa trupama Čorića, Šimunića, Geca. Leopoldov je pao 2. februara, a zatim je Šimunić cernirao Komarno, da bi sprečio ispade garnizona na komunikacije.

Kapolna

U januaru za komandanta svih madžarskih trupa na Tisi postavljen je poljski general Dembinjski. On je rešio da udari na Peštu. Trupe Gergeja i Klapke grupisao je između Miškolca i Egera, dok su kod Solnoka trebalo da demonstriraju divizije Damjanić i Večej, privučene sa srpskog fronta koji je povučen na Maroš (Mureš), na liniju Segedin — Mako — Arad. Saznavši za grupisanje kod Egera, Vindišgrec je ostavio Jelačića sa 10.000 ljudi kod Solnoka, sam krenuo sa 14.000 preko Hatvana na Đendeš, dok je Šlik sa 13.000 trebalo da udari sa severa. Dembinjski nije pokušao da izbegne bitku. Postavio je 26. februara 1. korpus (Klapka, 3 divizije, 12.000) sa dve divizije i divizijom Peltenberg 7. korpusa (Gergej, 4 divizije, 16.000) na reku Tarnu od Široka preko Verpeleta i Kapolne do Kala. Jedna divizija 1. korpusa štitila je Eger sa severa. Ostale tri divizije 7. korpusa bile su u Mezekeveždu i Maklaru, a 2. korpus (Repaši, 2 divizije, 8.000) držao je Poroslo i mostobran kod Tisafireda. U svemu 36.000 ljudi sa 13 topova (37 bataljona i 44 eskadrona).

Iz Đendeša (Vrbna, 10.000) i Aroksalaša (Edmund Švarcenberg, 4.000) krenuli su Austrijanci na Tarnu 26. februara. Oko 14 časova napali su Kapolnu i Kal. Prvi nalet je odbijen. Koncentracijom artiljerije Vindišgrec je zatim potisnuo madžarski centar bliže Kapolni. Konjički napad su husari krvavo odbili. Levo madžarsko krilo se lako održalo. Noć je prekinula borbu. Do mraka Šlik je ovladao tesnacem kod Široka i razvio se prema Verpeletu, bočno prema madžarskom bitačnom rasporedu. U toku noći Dembinjski je uputio jednu diviziju druge linije iz Maklara na Kal, a dve iz Mezekevežda na Kapolnu.

Idućeg dana u 7 časova nastavio je Vindišgrec napad na Kapolnu i brzo je zauzeo, zahvaljujući nadmoćnoj artiljeriji. Uzalud je Dembinjski hrabro poveo dva bataljona da preotme selo. Odbijen, povukao je svoj centar na položaje kod Kerečenda. Položaj je bio dobar, ali pod bočnim Šlikovim pritiskom desno madžarsko krilo kod Verpeleta je popustilo. Dembinjski se 28. februara po-

vukao na Mezekevežd, a 1. marta zauzeo kantonmane na desnoj obali Tise u rejonu Porosloa. Tu je nameravao da sačeka rezultat demonstracije kod Solnoka protiv Jelačića, ali na pritisak Austrijanaca Klapka i Gergej su bez naređenja odstupili na levu obalu i izdejsstvovali smenjivanje Dembinjskog. Vrhovnu komandu preuzeo je general Feter. Damjanić je tek 4. i 5. marta bio u mogućnosti da demonstrira prema Cegledu.

Za 26. i 27. februar Austrijanci navode da su izgubili 320 ljudi, (61 mrtav) a Klapka¹⁸⁷ za svaku stranu po 1.200, uz to za Mađare 500—600 zarobljenih. U svakom slučaju bitka kod Kapolne nije bila krvava. Austrijanci su utrošili 6.000 topovskih metaka — mnogo za ono vreme — što dobrim delom objašnjava njihov uspeh.

Mađarska protivofanziva

U Vindišgrecovom štabu nije bilo saglasnosti šta da se preduzme posle Kapolne. Jelačić je predlagao ofanzivu u pravcu Segedina, da bi se došlo u vezu sa Srbima. U međuvremenu je naišla mađarska protivofanziva.

Mađari su sada rešili da postupe obratno onom što je činio Dembinjski, da udare na Peštu s juga, a na severu da demonstriraju. Gergej (7. korpus) prešao je Tisu kod Tokaja 14. marta, a 19. marta izbio pred Keveš, gde se nalazilo levo austrijsko krilo (samostalna divizija Ramberg). Sa glavninom (1, 2, 3. korpus, Klapka, Aulih i Damjanić, oko 40.000) prešao je Feter Tisu kod Cibakhaze 17. i 18. marta i krenuo ka Nađ-Kerešu, ali na glas da se pred njim nalazi austrijska glavnina, povukao se 20. marta ponovo na levu obalu sa namerom da krene za Gergejem, upravo vratio se na Dembinjskijev plan.

Austrijska glavnina bila je na liniji Kečkemet — Cegled. Kada je čuo za Gergejev pokret, Vindišgrec je počeo da se grupiše ulevo i nazad; 24. marta Ramberg je bio kod Vaca, Vrbna (II korpusa) kod Hatvana, Šlik (III) kod Jasberenja, Jelačić (I) kod Cegleda.

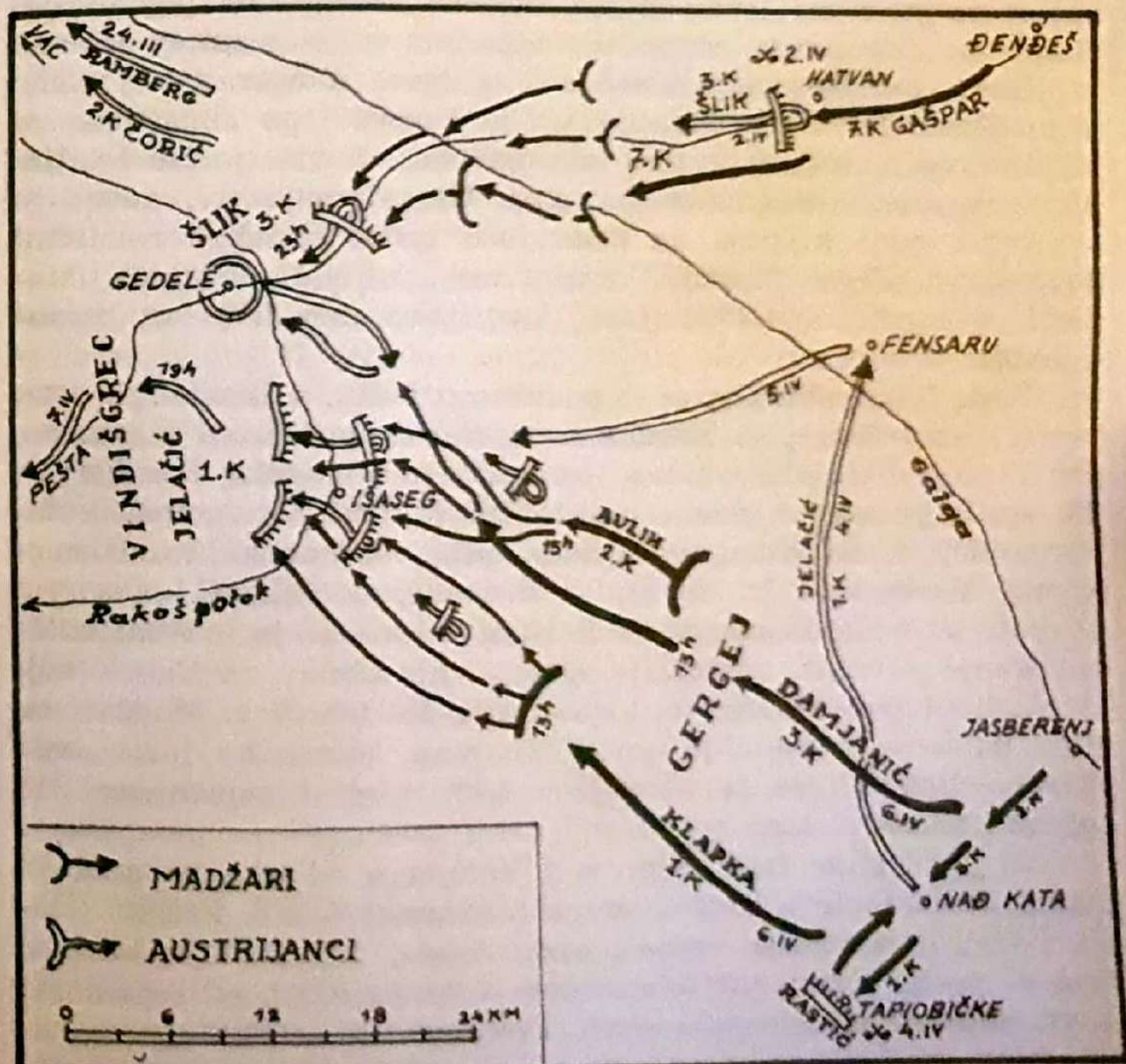
Gergej, zamenivši obolelog Fetera, privukao je 1, 2. i 3. korpus kod Kapolne. Odavde ih je pod komandom Klapke krenuo u široki obuhvat desnog austrijskog krila. Dok je 7. korpus (Gašpar) odbacio Šlika bojem kod Hatvana 2. aprila, kod Tapio Bičkea na-

¹⁸⁷ Klapka, *Der Nationalkrieg*, I/258.

pao je mađarski 1. korpus dve Jelačićeve brigade (Rastić) koje su ga odbacile u neredu u pravcu Nađ Kate. Tek kada je naišao Damjanić, Rastić se povukao.

Išaseg

Saznavši za događaje kod Bičke, Vindišgrec je uputio Šlika (III) na Gedele, Jelačić (I) na Išaseg — radi odbrane iza Rakoš-potoka — a Čorića (II) na Vac, gde se već nalazila divizija Ramberg, da bi zaprečio pravac za Komarno.

Skica br. 19

BITKA KOD IŞASEGA 6. IV 1849.

Šlik se 6. aprila razvio za borbu kod Gedelea, a Jelačić je u to vreme stigao u Išaseg sa premorenim trupama, praćen u stopu mađžarskim (Damjančevim) 3. korpusom koji se zatim razvio prema banovom levom krilu. Klapka (1. korpus), naišavši za Damjanićem, napao je odmah Išaseg, ali ga je Jelačić odbio. Ipak, levo Klapkino krilo je napredovalo ne nailazeći na otpor, a i Damjanić je krenuo napred. Osetivši se ugroženim na oba krila, Jelačić je napustio levu obalu potoka da bi se postavio iza Išasega. Mlako nadiranje Gašparovog 7. korpusa na Gedele omogućilo je Vindišgrecu da jednu diviziju Šlikovog korpusa pošalje u pomoć banu. Ova divizija je zadržala Damjanićev korpus udarivši ga u bok. Oko 15 časova Gergej je bacio 2. korpus (Aulih) na Išaseg koji je zauzet na juriš, što je do mraka nateralo Jelačića na povlačenje. Gašpar je propustio da energičnim napadom uveća rezultat pobeđe.

Bitku kod Išasega izgubio je Vindišgrec u operativnoj sferi. U kritičnom trenutku operacije, on je korpus i po angažovao za zaštitu komunikacija koje nisu bile ugrožene. Suvviše je bio osetljiv prema opasnosti deblokade Komarna. Gergej, naprotiv, doveo je sva četiri svoja korpusa na rešavajuću tačku i stekao relativnu nadmoćnost (37.000 25.000). Taktički bitka nije ni dovršena. Mađžari su izgubili 800—900 ljudi, Austrijanci oko 2.000 sa zarobljenima.

Posle Išasega Vindišgrec se povukao u Peštu, a Ramberga ostavio u Vacu. Gergej je krenuo da deblokira pritisnuto Komarno. Od Vaca je 10. aprila odbacio Geca (zamenio obolelog Ramberga), 18. aprila prešao na desnu obalu Dunava kod Estergoma, a 21. aprila deblokirao Komarno. Velder, primivši komandu od smenjenog Vindišgreca 21. aprila, sa Šimunićem, Šlikom i Čorićem povukao se mimo Komarna na Bratislavu. Jelačić je u Pešti štitić povlačenje glavnine, a zatim je odstupio niz Dunav na Osijek koji je Njudžent bio prinudio na kapitulaciju 13. februara. Mađžari su stigli do Đera, a zatim je Gergej 21. maja zauzeo na juriš slabo utvrđen Budim, gde je zarobljeno 4.000 ljudi i zaplenjeno 248 topova i mnoštvo municije.

Na jugu, posle Damjanićevog i Večejevog odlaska na srednju Tisu i Hrabovskog u Transilvaniju, mađžarski 4. i 6. korpus (Hadik i Gal) ograničili su se na opsadu Arada, držeći liniju Maroša. Srbi su prešli u napad 5. februara, deblokirali Arad, ali segedinski utvrđeni logor nisu mogli zauzeti. Preuzevši tu komandu nad mađžarskim trupama početkom marta, Percel je 22. marta odbacio Srbe kod Serega, prešao Veliki kanal kod Kule i Vrbasa, ušao

u Novi Sad i deblokirao Petrovaradin koji je opsedao Njudžent. Vrativši se na Kanal, Percel je 3. aprila zauzeo Sentomaš, no nije mogao savladati titelski šajkaški logor koji je branio Knićanin sa 2.000 ljudi i 30 topova. Zadovoljio se Starim Bečejem koji je takođe omogućavao dobru vezu sa Banatom.

U to vreme je srpski pokret bio već sasvim malaksao. Nesposobnost Teodorovića koji je većito manevrovao unazad — *Srbske novine* su mu se rugale *Marschall von Rückwärts* — i koga će ubrzo zameniti pukovnik Pufer, autokratske tendencije patrijarhove koji nastoji da svu vlast, crkvenu, svetovnu i vojnu sasredi u svoje ruke, zatim njegova svađa sa Đorđem Stratimirovićem, najzad i pritisak austrijskog dvora naročito posle ulaska Vindiš-grecovog u Budimpeštu, kada je izgledalo da je mađarska revolucija ugušena, nisu mogle oduševiti srpski narod za borbu. Na zahtev Beča, srpska vlada je povukla Knićanina, ali se na poziv patrijarhov 7. aprila ponovo vratio u borbu. U međuvremenu iz Srbije ostali su „preko“ samo bečari i strani podanici, pod Milojem Petrovićem Blaznavcem. Svi srpski odredi zajedno nisu prelazili 5.000 ljudi i 35 topova.

U Transilvaniji Bem je bio vrlo aktivan i uspešan. Tukao je Austrijance pod Puhnerom kod Sekefalve 17. januara, ali u napadu na Sibinj 21. januara pretrpeo je osetan neuspeh. U nekoliko mahova sudarao se zatim sa Puhnerovim trupama, a Urbana, koji je provalio iz Bukovine odbacio nazad. U međuvremenu na Puhnerov poziv slabe ruske trupe su posele Sibinj i Brašov, a na osnovu naređenja koje je Nikola I dao svojim generalima da po potrebi pomognu Austrijance u Galiciji i Transilvaniji. Dobivši pojačanja, Bem je od Rusa oteo Sibinj 11. marta, zatim 19. marta bez otpora zauzeo i Brašov, a 25. i 26. marta odbacio Ruse sa graničnih prevoja. I Puhner je odstupio u Vlašku. Tako je Bem zagospodario svom Transilvanijom, izuzev tvrđava Albe Julije i Deve, koja je kapitulirala 27. maja.

Posle tih izvanrednih uspeha Bem je upućen da zauzme Banat u sadejstvu sa Percelom. Pred Temišvar stigao je krajem aprila. Percel je 23. aprila prešao na levu obalu Tise, od Velikog Bečke-reka odbacio Teodorovića 29. aprila, zauzeo Tomaševac 6. maja, Pančevo 10. maja, a u isto vreme je Bem izbacio austrijski korpus Malkovskog (Puhnerov naslednik) iz Bele Crkve preko Oršave u Vlašku. Srpska vlada nije dozvolila Malkovskom da se koristi srpskom teritorijom. Ustav, koji je Švarcenbergova vlada oktroisala 4. marta 1849. kada je austrijsko oružje trijumfovalo i u Mađar-

skoj, zbrisao je krunu Svetog Stefana, što je učutkalo umerene elemente u mađarskom Komitetu odbrane (vladi) i Parlamentu. U Debrecinu, 14. aprila, Parlament je jednodušno svrgao *krivokletnu vladajuću kuću Habsburg-Lotarinšhu*. Mađarska je proglašena nezavisnom državom, a Košut izabran za predsednika.

LETNJE OPERACIJE 1849.

Na molbu austrijskog cara, Nikola I je početkom maja rešio da masovno interveniše u Mađarskoj.

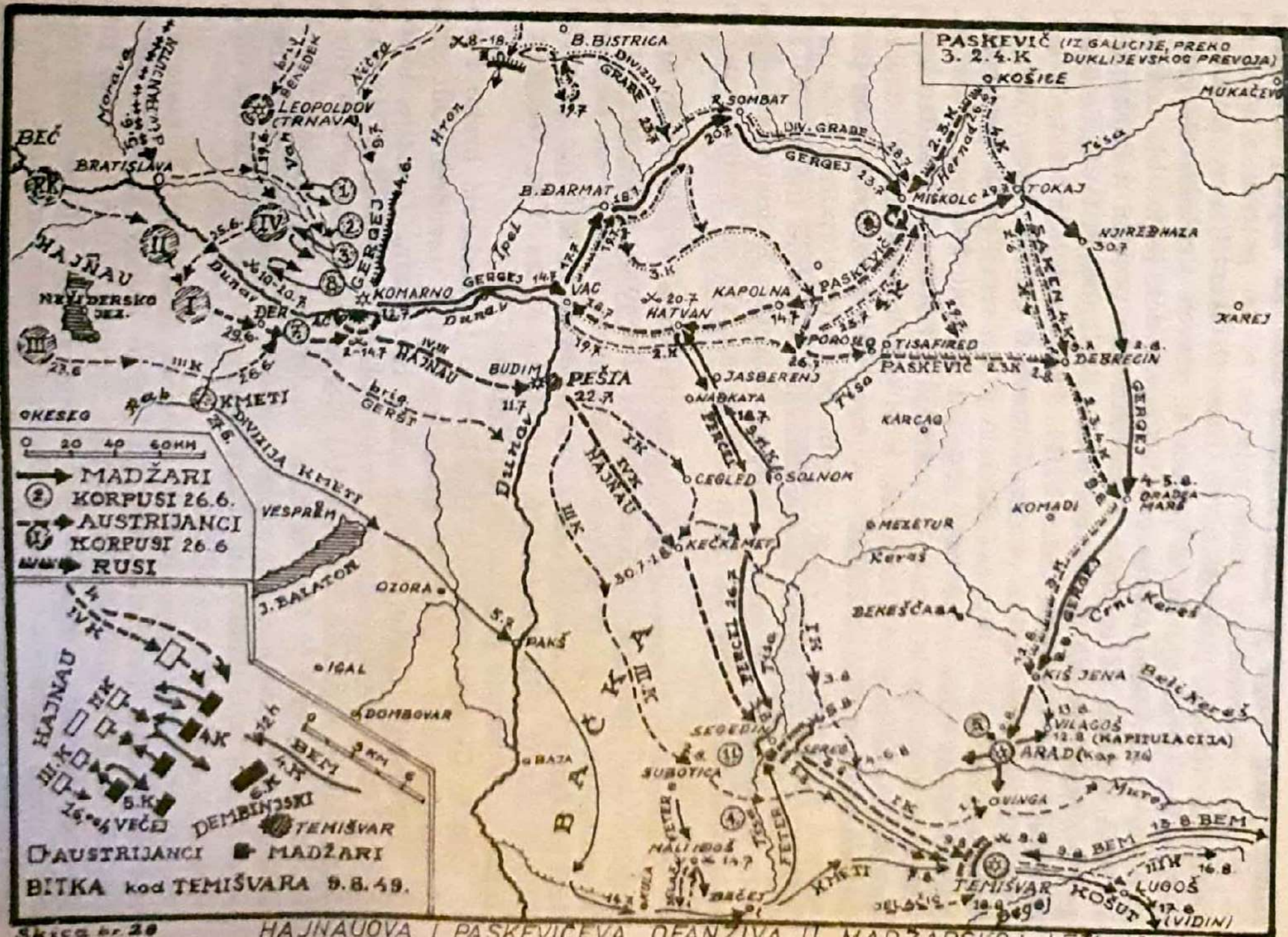
Do početka juna novi austrijski komandant Hajnau, *krvnik Breše*, prikupio je oko 80.000 ljudi (I, II, III i IV korpus) u širem rejonu Bratislave. U njegovom sastavu bila je i jedna ruska divizija, dovedena železnicom od Krakova do Hradiša. Južna armija (Jelačić) oko 40.000 grupisala se do sredine maja kod Osijeka. Transilvanski korpus pod Klamom, oko 12.000, bio je kod Krajove u Vlaškoj. Kod Beča i Ptuja u formiranju su bili po jedan rezervni korpus. U svemu Hajnau je raspolagao sa oko 150.000 ljudi. Paskevič je u Galiciji grupisao II, III i IV korpus u svemu 163.000 ljudi. Osim toga, za upad u Transilvaniju ruski general Lidars je imao kod Ploestija i Černovica 28.000.

Prema toj uništavajućoj nadmoćnosti, brojnoj i kvalitativnoj, Mađari su postavili oko 140.000 ljudi, dobrim delom nove trupe slabo naoružane i opremljene, nedovoljne kohezije. U novembru 1848. raspolagali su sa 63 honvedska bataljona, a otada su formirali još 83. Bilo je i mnoštvo nacionalnih gardista i sličnih improvizovanih formacija. Glavna snaga pod Gergejom (1, 2, 3, 7. i 8. korpus, oko 70.000 sa posadom tvrđave) bila je kod Komarna; 9. korpus kod Košica i Mukačeva; 12. korpus na gornjoj Tisi; 6. i 10. korpus u Transilvaniji; 4. i 5. korpus u Bačkoj i Banatu; Petrovaradin se držao; Večeje je opsedao Arad, a posle njegove predaje (27. juna) opseo je Temišvar; 11. korpus je formiran u toku operacija.

Hajnauova i Paskevičeva ofanziva

Ruska i austrijska glavnina krenule su koncentrično na Budimpeštu.

Hajnau je pošao 23. juna, a 28. juna zauzeo napušten grad Đer. Košut je nameravao da na srednjoj Tisi — možda po idejama

HAJNAUOVA I PASKEVIČEVA OFANZIVA U MADŽARSKOJ LETI 1849.

Dembinjskog, koga je posle Kapolne uzeo za vojnog savetnika — formira manevarsku masu koja će se po potrebi sručiti na jednog ili drugog protivnika, na Ruse ili Austrijance. Suprotno Košutovom naredenju da se povuče u pravcu Cegleda, Gergej je nastojao da Hajnauu nanese odlučan poraz dok je još bio odvojen od Rusa, a zatim da se preko Sekešfehervara prebaci u Bačku, ako ga Rusi budu sprečili da odstupi preko Budimpešte. Posle neuspešnih borbi kod Komarna, noću 13/14. jula Gergej je sa 1, 3. i 7. korpusom odstupio levom obalom Dunava u pravcu Vaca. Kada se kod Vaca sudario sa Rusima skrenuo je na sever pa je preko Balša Đermata i Rima Sombata stigao u Miškolc 23. jula. U međuvremenu Košut ga je smenio sa položaja vrhovnog komandanta, na njegovo mesto postavio Mesaroša, a za načelnika štaba dodelio mu je Dembinjskog. Sukob Košut — Gergej koji se sa političkog polja prenosi i na vojno — Gergej nije bio pristalica potpunog kidanja sa Austrijom — umnogome će paralizovati poslednje mađžarske napore. U Komarnu je ostao 2. korpus (Klapka). Hajnauova konjica ušla je u Budim već 11. jula, gde se sastala sa jednim ruskim štrajfkorom.

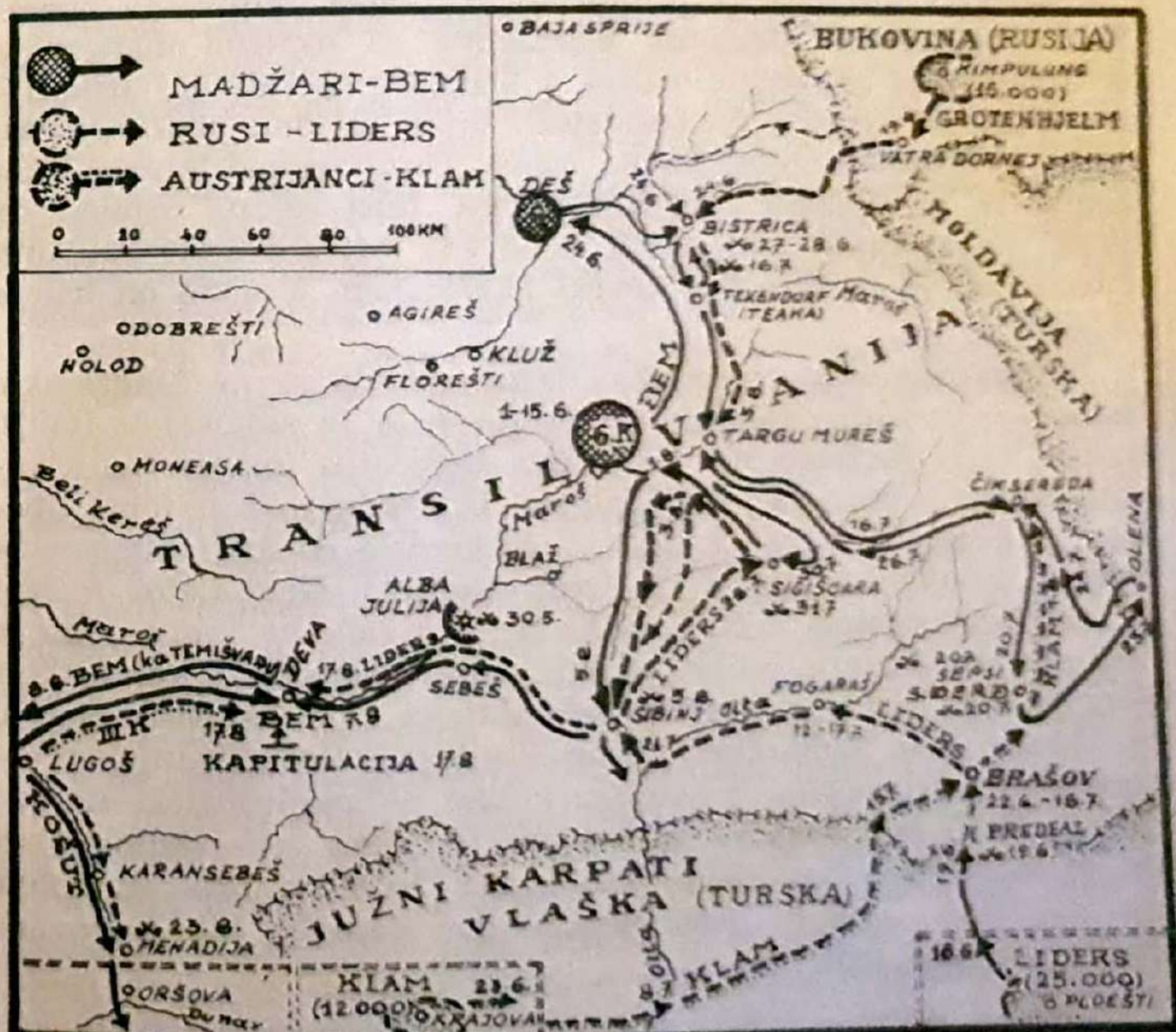
Paskevič je krenuo preko granice 16. juna, s glavninom preko Duklijevskog prevoja. U Košicama je 26. juna prikupio sva tri korpusa. Odavde je IV korpus uputio preko Tokaja na Debrecin koji je zauzet 3. jula, a sa ostala dva nastavio za Miškolc i Hatvan. Odavde su II i III korpus 16. jula upućeni na Vac, Gergeju u susret, a IV korpus je privučen do Kapolne.

Da bi Gergeju preprečio put krenuo je Paskevič preko Porosla na Tisafired odakle je nastavio Tisom uzvodno. Odbacivši 28. jula diviziju Grabe, koja je naišla iz zapadne Galicije, idućeg dana je Gergej nastavio marš preko Debrecina i Oradea Marea za Arad, gde je stigao 10. avgusta. Od Komarna je prešao 520 km za 28 dana. Paskevič je išao za njim do Oradea Marea, samo je III korpus isturio do Kiš Jene, gde je stigao 12. avgusta. Iz Galicije je privukao odred Saken u oblast Tokaja. Po svom običaju on je operaciju vodio vrlo metodično.

Sa novoformiranom Južnom armijom Jelačić je 18. maja krenuo iz Osijeka za Slankamen, tu prešao Dunav 4. juna, razbio Percela 7. juna pred Novim Sadom, cernirao grad i do 25. juna potisnuo Mađžare preko Tise kod Starog Bečeja. Tu je dugo čekao da se oseti Hajnauovo dejstvo. Peter, Percelov naslednik, zadržao se južno od Subotice. Jelačić ga je napao 14. jula kod Malog Idoša. Potpuno razbijen, Jelačić se preko Titela vratio u Srem.

Temišvar i Vilagoš

Hajnau je 22. jula pošao iz Pešte širokim frontom preko Ceglada, Kečkemeta i Subotice na Segedin, gde se sklonila mađzarska vlada, da bi ujedno deblokirao i Temišvar. Percel se povukao na Segedin, gde je privukao iz Bačke 4. i 5. korpus pod Peterom Dembinjski, koji je primio komandu nad tom grupom, nastojao je da izbegne bitku do Gergejevog dolaska, ali ga je Hajnau primorao na borbu kod Serega 5. avgusta, posle čega se povukao na Temišvar, gde je stigao 8. avgusta, privukao opsadni korpus (Večeji, 10.000) i postavio se na položaj desetak kilometara zapadno od grada u nadi da će naići Gergej. Već 9. avgusta naišao je Hajnau i istog dana odbacio Dembinjskog u neredu na Lugoš, zajedno sa Bemovim snagama koji je baš bio stigao pošto su ga Rusi (Liders)

Skica br. 21 OPERACIJE U TRANSILVANIJI LETI 1849.

i Austrijanci (Urban) potisli iz Transilvanije gde su bili prodrli iz Bukovine. Bitka kod Temišvara bila je u suštini samo artiljerijski dvoboj, protkan konjičkim akcijama. Austrijanci su u svemu izgubili 208 ljudi, od čega 36 mrtvih. Dembinjskijeve i Bemove trupe raspale su se u Lugošu odnosno u Devi.

Gergej je 10. avgusta krenuo iz Arada prema Vingi, odakle ga je odbio austrijski I korpus. Na sastanku mađarskih vođa u Aradu 11. avgusta, Košut je odstupio a Gergej je preuzeo diktatorsku vlast, pa se 13. avgusta kod Vilagoša sa 30.000 ljudi i 144 topa predao generalu Ridigeru, komandantu ruskog III korpusa. Damjanić se predao u Aradu 15. avgusta takode Rusima sa oko 4.000 ljudi. Petrovaradin je pao 7. septembra, a Komarno tek 3. oktobra, posle vrlo aktivne Klapkine odbrane protiv 50.000 Hajnauovih ljudi.

Ogromna nadmoćnost protivnikâ i njihova obuhvatna operativna osnovica nisu dopustili Mađarima da uspešno manevruju po unutrašnjim pravcima. Vazda u kritičnoj operativnoj situaciji, nisu mogli da prinude na rešavajuću bitku nijednu neprijateljsku grupu sa izvesnim izgledima na uspeh. Letnji pohod Austro-Rusa odigrao se bez velikih taktičkih sudara. Rusi su, na primer, od 191.587 angažovanih ljudi imali samo 543 mrtva i 1.670 ranjenih u borbi, ali je od bolesti umrlo 11.028 ljudi, a samo od kolere 7.819.¹⁸⁸

Habsburška teška osvetnička ruka spustila se na Mađarsku. Hajnau je opravdao žalosnu reputaciju koju je zaslužio u Italiji. Bezbroj ljudi je zatvoreno i izgnano, bezbrojna imanja konfiskovana. Mnoštvo patriota je pogubljeno. U Aradu je 6. oktobra obešeno 10 generala, a trojici, koja su se predala Austrijancima a ne Rusima, učinjena je milost da budu streljani. Grof Lajoš Baćani je istog dana streljan u Pešti, pošto se zbog rane na vratu, koju je sam sebi naneo, nije mogao obesiti. Košut, Gergej, Dembinjski i Bem sklonili su se u inostranstvo. Lišena svih ustavnih prava, Mađarska (bez Vojvodine, Vojne krajine i Transilvanije) pretvorena je u austrijsku provinciju kojom se apsolutistički upravljalo iz Beča. Istu sudbinu su doživele Hrvatska i Vojvodina. Ono što je Mađarima nametnuto kao kazna, Hrvati i Srbi su dobili kao nagradu... da bi posle nepune dve decenije bili žrtvovani mađarskoj džentriji.

¹⁸⁸ H. v. R., *Bericht über Kriegs-Operationen der russischen Truppen gegen die ungarischen Rebellen in Jahre 1849.*

Glava šesta

KRIMSKI RAT (1853—1856)

I. BOLESNIK NA BOSFORU

Posle Londonskog mira od 1841. u Turskoj nije bilo više odmetnutih namesnika ili velikih vazala koji bi cepali državu. Krajevi koji se više ne mogu integrisati — Srbija, Vlaška i Moldavija, Egipat i Tunis — postepeno će se osamostaljivati, ali je Osmansko Carstvo sada jače centralizovano nego pre. Provincijama poslušao upravljaju sultanovi činovnici. Ipak, u tom složenom nacionalnom i društvenom konglomeratu ostalo je mnogo antidržavnih komponenata i centrifugalnih tendencija.

Tutori Turske, velike evropske sile — izuzev Rusije koja je ponovo zauzela svoj tradicionalni antagonistički stav prema svom južnom susedu — nastoje da putem reformi ojačaju bolesnika na Bosforu, upravo kao branu ekspanziji Rusije na Balkan i Sredozemno more. Hatišerif od 3. novembra 1839, proglašen u kiosku Gilhane u carigradskom Saraju, nastojao je u prvom redu da obezbedi redovan priliv dažbina oporezovanjem svih podanika bez razlika na veru, što je u toku sprovođenja naišlo u mnogim krajevima na veliki otpor privilegovanog muslimanskog stanovništva, posebno sitnih feudalaca. U Bosni gilhanske reforme 1840—41. dižu na oružje sarajevske, a 1843. krajiške begove. Do novih oružanih pokreta dolazi u Bosni 1846. i 1849. Poslednji guši Latas Omer-paša 1851. poredama kod Jezera i Krupe, čime je konačno slomljena moć bosanske aristokratije. Ustanak Albanaca 1843—44. ugušio je takođe Omer-paša, tukavši ih na gornjem Vardaru i zauzevši Prištinu, središte pokreta. Na nekim mestima dolazi do oružanih sukoba između muslimana i hrišćana. Bune se i potčinjeni narodi, na Kritu prilikom restauracije turske vlasti, u Hercegovini

1840—42. u današnjoj jugoistočnoj Srbiji 1841. gde ustanici prekidaju jedno vreme put Carigrad—Beograd, u Epiru i Tesaliji 1841. i 1847, u severozapadnoj Bugarskoj 1851.

Bilo je u tom periodu i nekoliko spoljnih kriza. Iranci su 1842. upadali na tursku teritoriju, u Irak i u oblast Vana. Odnosi su normalizovani tek 1846. Februarska revolucija dovela je do zajedničke rusko-turske okupacije dunavskih kneževina, što je potrajalo do 1851. Povodom proglašenja Crne Gore naslednom svetovnom kneževinom došlo je 1852. do crnogorsko-turskog rata. Januara 1853. Omer-paša je upao u Crnu Goru sa 25.000 ljudi. Sa svojih 9.000 boraca Crnogorci su se žilavo branili. Celokupno evropsko javno mnjenje bilo je na njihovoj strani. U kritičnom trenutku na ultimativan zahtev Austrije, koja je ovom energičnom intervencijom povelala računa o raspoloženju svojih slovenskih podanika a ujedno rešavala i neke svoje odnose sa Turskom, Omer-paša je krajem februara napustio Crnu Goru. Tom prilikom Beč je podsetio Portu na ferman od 1799. po kome crnogorski knez nije bio sultanov vazal.

Mnogo ozbiljniji bio je sukob s Rusijom. Začeo se povodom svade katolika i pravoslavnih oko tzv. *svetih mesta* u Palestini, tada u sastavu turskog carstva. Nikola I je zaoštavao sukob. Januara 1853. mobilisao je armijske korpuse Besarabije, Podolije i Volinije. Ruska vlada je tada rešila da zada Turskoj konačan udarac, uverena da bi *raspadanje Otomanskog Carstva postalo neizbežno već pri prvom ozbiljnom sukobu s našim (ruskim) oružjem.*¹⁸⁰ Izvanrednom ambasadoru, knezu Menšikovu, upućenom u Carigrad februara 1853, rečeno je da se car neće naljutiti ako bude izazvao i rat. Nastupivši bahato i uvredljivo, Menšikov je od uplašene Porte postigao sve što se ticalo svetih mesta, ali nije uspeo da joj nametne ugovor kojim bi se ruskom caru obezbedilo pravo zaštite sultanovih pravoslavnih podanika, jer bi to za nju praktično značilo odreći se suverenih prava nad deset do dvanaest miliona svojih građana. Po tom pitanju Porta je imala podršku Francuske i Britanije, rešene da se zajedno suprotstave Rusiji. Menšikov je 21. maja napustio Carigrad, prekinuvši diplomatske odnose. Francuska i Britanija uputile su svoje flote na egejski ulaz Dardanela, gde su stigle 13. i 14. juna, a ruske trupe su 3. jula prešle Prut da bi okupirale dunavske kneževine, ne kao ratni akt — kako je objašnjavao carev manifest — već kao zaloga

¹⁸⁰ Potemkin, *Historija diplomacije*, I, str. 390.

da bi Turci ispunili predašnje ugovorne obaveze prema Rusiji. Oba ova prenatgljena koraka obeju strana opasno su približila njihove oružane snage jedne drugima, zaoštrile njihove odnose i ograničile slobodu diplomatske akcije, iako su obe nastojale da izbegnu međusobni rat. Osećajući podršku zapadnih sila, a pod pritiskom fanatizovanog javnog mnjenja. Porta popušta sve manje. Sultan je 4. oktobra objavio rat Rusiji, a 15. oktobra Turci su otpočeli neprijateljstva. Anglo-francuska flota ulazi tada u Mramorno more da bi zaštitila Carigrad.

Dok je evropska diplomatija radila na tome da zaustavi tek započeti rat, ruski admiral Nahimov prodro je 30. novembra u Sinopski zaliv i uništio tamošnju tursku eskadru¹⁹⁰. To je izazvalo veliko ogorčenje u Carigradu, Parizu i Londonu, gde se već zaboravilo da su neprijateljstva otpočeli Turci. Početkom januara 1854. francuska i engleska flota uplovile su u Crno more. Obe su se strane već suviše angažovale da bi mogle nazad. Francuska i Britanija objavile su rat Rusiji 27. marta. Prusija i Austrija su ostale neutralne. Prva nije želela da oslabi Rusiju da time ne bi ojačala Austriju, svoju suparnicu u Nemačkoj; druga se kolebala između želje da potisne Ruse iz dunavskih kneževina i straha od Prusije, kojoj bi morala ostaviti slobodne ruke u Nemačkoj, kao i od Francuske koja bi mogla podržati Pijemont u borbi za Lombardiju i Veneciju.

Bolesnik na Bosforu nije bio na samrti kako se pretpostavljalo u Rusiji. Bitan deo gilhanskih reformi odnosio se na popunu i izdržavanje vojske u smislu Moltkeovih preporuka, koje su se najuspešnije i sprovedene, mada evropska organizacija u sredini tuđih običaja i mentaliteta nije mogla dati optimalne rezultate. Ipak, ojačala je oružanu silu. Pruski uticaj vidi se iz dužine roka službe u kadru i rezervi koji je — u odnosu pet godina prema sedam — za stvaranje obučениh rezervi bio povoljniji nego u nekim evropskim vojskama onog vremena. Regruti su uzimani žrebom samo među muslimanima. Regularna vojska bila je raščlanjena na aktivne (nizam) i rezervne (redif) korpuse¹⁹¹. Trebalo je da bude

¹⁹⁰ Kod Sinopa, na spoljnjem sidrištu, ruska eskadra od 6 linijskih brodova iznenadila je tursku eskadru admirala Osman-paše od 7 fregata i 3 korvete. U četvoročasovnoj borbi, Rusi su uništili gotovo sve turske brodove, a izgubili jedan. Bitka kod Sinopa je poslednja bitka na jedra.

¹⁹¹ Svaki korpus imao je po 1 pešadijsku diviziju od 6 pukova, 1 konjičku diviziju od 4 puka i 1 artiljerijski puk. Pešadijski puk delio se na 4 bataljona (jedan streljački), bataljon na 8 četa od po 104 čoveka.

redifskih trupa isto toliko koliko i nizamskih, što nigde nije postignuto, a kod nekih korpusa (u Arabiji i Iraku) organizacija redifa nije ni započeta. Aktivna vojska je bila dobro naoružana: streljački bataljoni su imali izolučene puške, ostali perkusione, a redifi kremenjače koje su u toku rata zamenjivane perkusionim puškama. U aktivnim konjičkim pukovima neki (flankirni, krilni) eskadroni bili su naoružani skraćenim puškama, ostali kopljima. Artiljerija je bila najbolji rod vojske. U celoj vojsci se osećao veliki nedostatak u obrazovanim oficirima. Osim regularnih, Turska je vodila u rat mnogo neredovnih trupa (bašibozuk) bez ikakve obuke. To su bili više pljačkaši nego borci. Pozadinska organizacija je bila vrlo manjkava. Turska vojska je mogla operisati samo u krajevima gde se moglo živeti sa terena.

2. OPERACIJE NA BALKANU

Za okupaciju dunavskih kneževina Rusija je odredila IV korpus, delove V korpusa i 3 kozačka puka, u svemu oko 88.000 ljudi¹⁹², pod komandom kneza Mihaila Gorčakova. Prešavši granicu na Prutu 3. jula 1853, već 15. jula Rusi su bili u Bukureštu. Glavnina se grupisala južno od grada. Na dugačkoj liniji od Vidina do ušća Dunava ruska vojska se prilično razvukla.

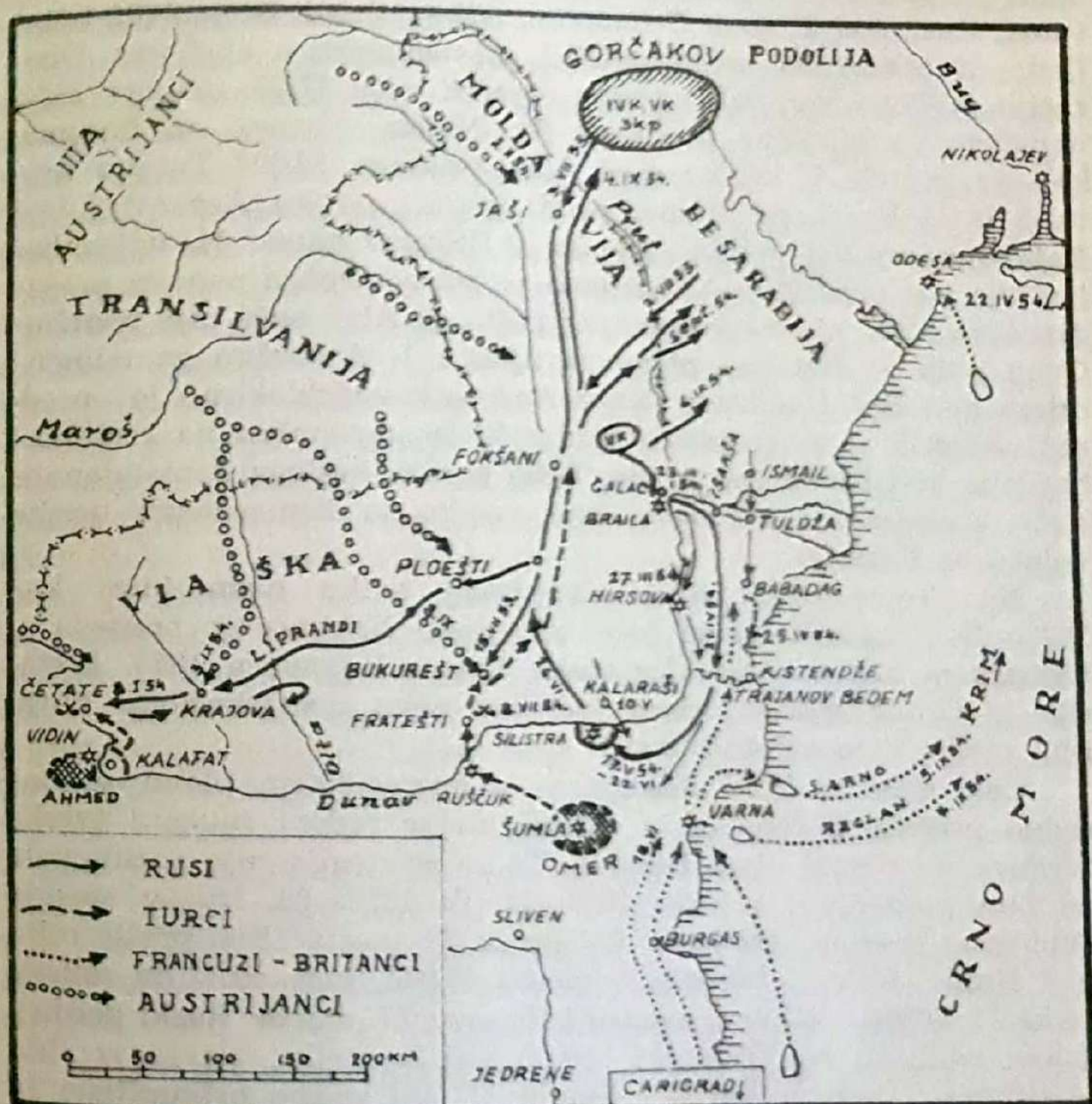
Do sredine oktobra pod komandom Latas Omer-paše Turci su grupisali u Bugarskoj oko 145.000 ljudi, sa težištem u trouglu Ruščuk — Silistra — Šumla.¹⁹³ Bilo bi logično da je Omer-paša

Konjički puk (985 ljudi) imao je 6 eskadrona, a artiljerijski puk (1300 ljudi) 12 baterija, od kojih 4 vozeće od 8 funti, 2 pešačke od 12 funti, 2 baterije haubica od 7 funti, 1 baterija brdskih haubica, 2 konjičke baterije od 4 funte i 1 konjičku bateriju haubica od 12 funti.

¹⁹² *Četvrti korpus*: 4. laka konjička divizija, 10, 11. i 12. pešadijska divizija, 4. artiljerijska divizija, 4. kozačka brigada, 4. streljački bataljon, 4. saperski (pionirski) bataljon, pontonirska četa sa mosnim trenom, 9. donska baterija, žandarmerijski vod, poljska bolnica — svega 62.837 ljudi (3899 neboraca). *Peti korpus*: 5. laka konjička divizija, 15. pešadijska divizija, 5. konjička artiljerijska brigada, 15. poljska artiljerijska brigada, streljačka četa, pontonirska četa, poljska bolnica — svega 24.102 (1823 neborca). *Kozački pukovi*, 25, 34. i 37 — svega 1397 konjanika.

¹⁹³ Kod Šumle 30.000, Isakše 10.000, Černavode 14.000, Svištova 10.000, kod Hirsove 8.000, Ruščuka 15.000, Silistre 5.000, Nikopolja 4.000, kod Tutrakana, Plevne, Mačina, Tuldže i Varne zajedno 16.000, kod Vidina 20.000, u manjim grupama 5.000.

pokušao da otera Ruse iz dunavskih kneževina kada je Porta, ultimatumom koji je prethodio objavi rata, tražila da ih napuste za 15 dana. On se, ipak, zadovoljio da drži liniju Dunava, a na levoj obali da obrazuje po koji mostobran. Mestimično je dolazilo

Skica br. 22 KRIMSKI RAT — OPERACIJE NA BALKANU 1853-54.

do manjih borbi. Iz kalafatskog mostobrana (kod Vidina) Turci su 6. januara 1854. ispali čitavom divizijom (15.000 pešaka, 2.000 do 3.000 konjanika, 24 topa) što je dovelo 8. januara do krvavog i besciljnog boja kod Četatea. Nastupila je zatim duža operativna pauza, prekidana beznačajnim borbama.

Na Kavkazu Turci su prešli odmah u ofanzivu, iako su za to imali manje razloga nego na Balkanu. Zavaravali su se da će im se pridružiti buntovni Čerkezi pod Šamilom i drugi kavkaski narodi i da će to strategijski odjeknuti na Balkanu. Na tom ratištu imali su 30.000 do 40.000 ljudi pod Abdi-pašom, seraskerom Erzeruma. Rusi, pod knezom Bebutovim, bili su slabiji brojno (32 bataljona, 10 eskadrona, nešto milicije), ali nadmoćni u kvalitetu. Operacije su Turci pod Selim-pašom otpočeli noću 27/28. oktobra 1853. napadom na granično utvrđenje Sv. Nikola, severno od Batuma, koji su zauzeli. U centru, pod Ahmed-pašom, 12.000 Turaka krenulo je iz Karsa na Gumri, prešli graničnu reku Arpačaj i kod Bajandura zauzeli položaj, gde ih je Bebutov napao 14. novembra i vratio na tursko tle. Ahmet-paša je 26. novembra ponovo prešao graničnu reku, ali se ubrzo vratio pošto ga Abdi-paša nije podržao. Ovog puta je Bebutov pošao za njim i 1. decembra ga odlučno tukao kod Baš Kadiklara. Knez Andronikov deblokirao je opsednuti Akalcik, a zatim tukao Riza-pašu 26. novembra na reci Poshovčaju, kod istoimenog grada. Teški porazi, nesloga komandanata, slabo snabdevanje i surova zima sasvim su demoralisali tursku vojsku na Kavkazu.

Na Crnom moru Rusi nisu imali toliku nadmoćnost kao 1828—29. Naglasili su je jače tek posle Nahimovog prepada u Sinopskom zalivu. Anglo-francuska flota od januara 1854. krstarila je Crnim morem, obrazujući kao neku demarkacionu liniju radi zaštite turske flote i obale.

Cele zime su Rusi diskutovali o operacijskom planu za naredno proleće. Rešeno je, u suštini, da se redom zauzmu turske tvrđave na desnoj obali Dunava. Ta se strategija nije razlikovala od one primenjene u ratu 1807—12. ili 1828—29, izuzev smelog Dibičevog prodora. Tri ruske kolone su 23. marta 1854. prešle reku kod Braile, Galca i Ismaila, u svemu 45.000 ljudi. Rusi su zauzeli Isakšu i Tuldžu, a Turci napustili Hirsovu 27. marta. Ruski prednji delovi izbili su na Trajanski bedem već 2. aprila, odakle su slali štrajfkore u pravcu Varne i Šumle. U isto vreme prikupljeno je kod Kalaraša, preko puta Silistre, 30.000 vojnika sa znatnim opsadnim parkom. U međuvremenu (5. marta) za glavnog komandanta na zapadnoj i južnoj granici postavljen je feldmaršal Paskevič. Primio je komandu 14. aprila u Jašiju. Njegovim dolaskom operacije su zastale da bi se — kako je on to činio uvek — brižljivo pripremile. Svoje desno krilo Paskevič je povukao čak na Olt, radi bolje koncentracije. Dunav je forsiran kod Silistre 10.

maja, dok je 25.000 ljudi krenulo na zapad sa Trajanovog bedema. Sredinom maja tvrđava Silistra sa posadom od 16.000 ljudi opsednuta je od 65.000 Rusa. Omer-paša je prikupio 45.000 u Šumli, a ostale snage ostavio na Dunavu, čak i onih 20.000 kod Vidina, gde su bili savršeno nepotrebni. Omer-paša se smatrao slabim da bi pokušao deblokadu Silistre.

Francuske i britanske trupe počele su da stižu već krajem marta. Bile su namenjene odbrani Carigrada pod pretpostavkom da će Rusi prodreti energično u pravcu turske prestonice, kao 1829. Francuzi, pod Sent Arnoom, iskricali su se na poluostrvo Galipoli, a Britanci, preko puta Carigrada na azijsku obalu. Krajem maja bilo je na okupu 30.000 Francuza i 25.000 Britanaca. Omer-paša je vrlo brzo zatražio njihovu pomoć. Do 18. juna suvim i morem saveznici su prebacili oko 40.000 ljudi kod Varne. Dotle su Rusi opsedali Silistru, koja se izvanredno branila ukopanim rovovima, čak i odbila nekoliko juriša. Na „preporuku“ Austrije — koja je svoju 3. armiju grupisala u Transilvaniji i Bukovini, a 4. armiju u Galiciji — i na savet Prusije, Rusi su 22. juna digli opsadu Silistre i do 4. septembra napustili Vlašku i Moldaviju i to sporo kako bi evakuacija dobila karakter dobrovoljnosti. Omer-paša je pokušao da ih goni. Njegova prethodnica, prešavši na levu obalu kod Ruščuka, napala je rusku zaštitnicu kod Frateštija, no čim se vratila ruska glavčina, Turci su postali oprezniji. Saveznici su prodrli u Dobrudžu. Nisu se sudarili sa Rusima, ali su se vratili sa epidemijom kolere koja im je u logoru na Varni, na Galipolju i u Pireju odnela 5.000 ljudi.

Na Kavkazu, leti 1854, Turci su zabeležili niz novih poraza: 8. juna kod Nigoeštija, 16. juna na reci Čolok, 29. jula kod Čingilskih visova posle čega su Rusi zauzeli i Bajazid; najzad, kod sela Kuruk-dere, 5. avgusta, Bebutov je sa 18.000 naneo odlučan poraz velikoj turskoj vojsci od nekih 60.000 ljudi i odbacio je na tvrđavu Kars. Turci su izgubili 10.000, Rusi 3.000 ljudi.¹⁹⁴

Na Crnom moru saveznici su imali apsolutnu prevlast. Anglo-francuska flota bombardovala je Odesu. Ruska Crnomorska flota se ograničavala na oprezne krstaške akcije. U proleće 1854. saveznici su prodrli u Baltičko more čitavom armadom od 30 linijskih brodova i 50 fregata. Znatno slabija ruska flota sklonila se pod zidine Kronštata. Za odbranu ove luke Rusi su upotrebili novo oružje — torpeda i mine. Jedan francuski desantni korpus pod

¹⁹⁴ М. И. Богданович, *Восточная война*, II, str. 182—186.

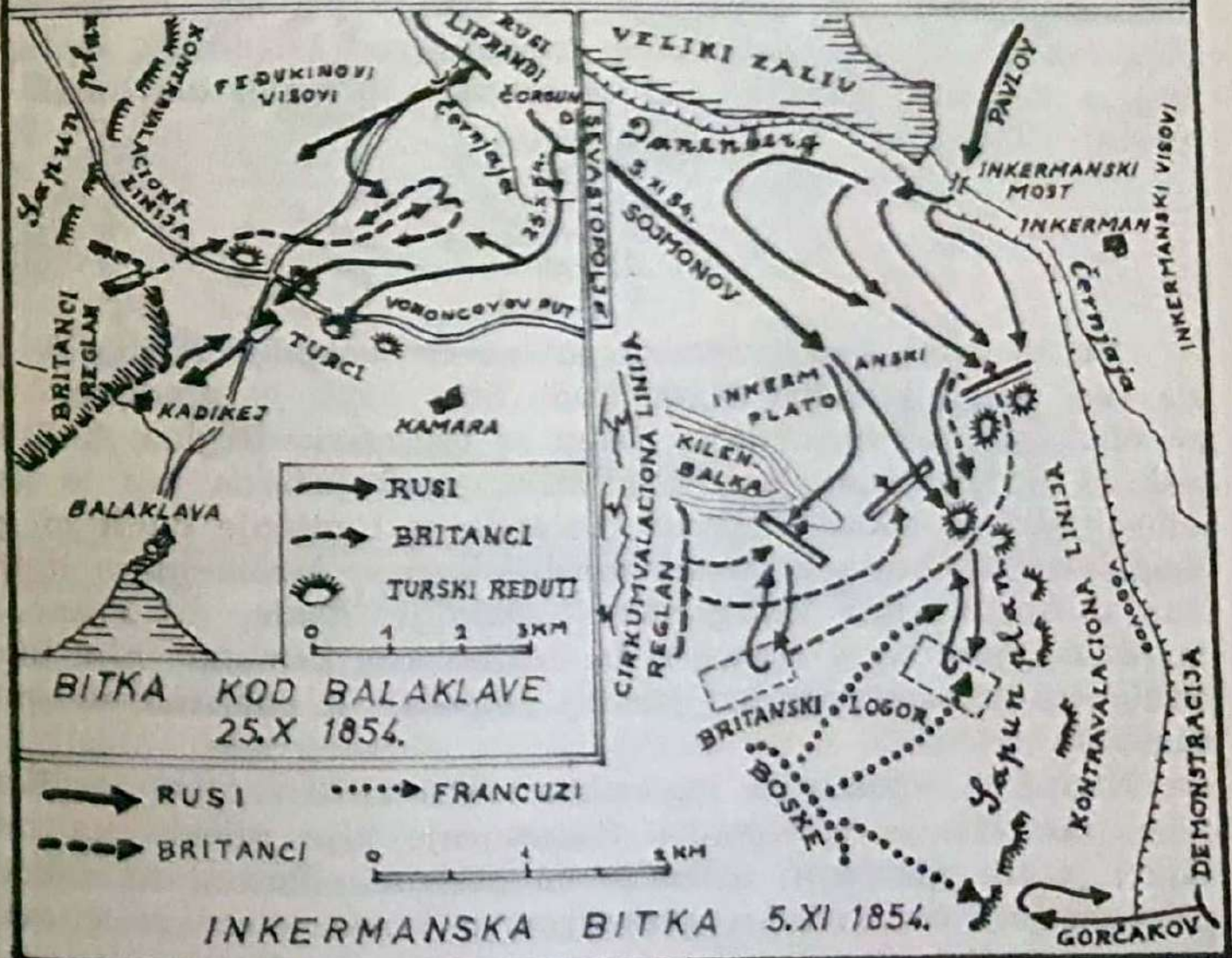
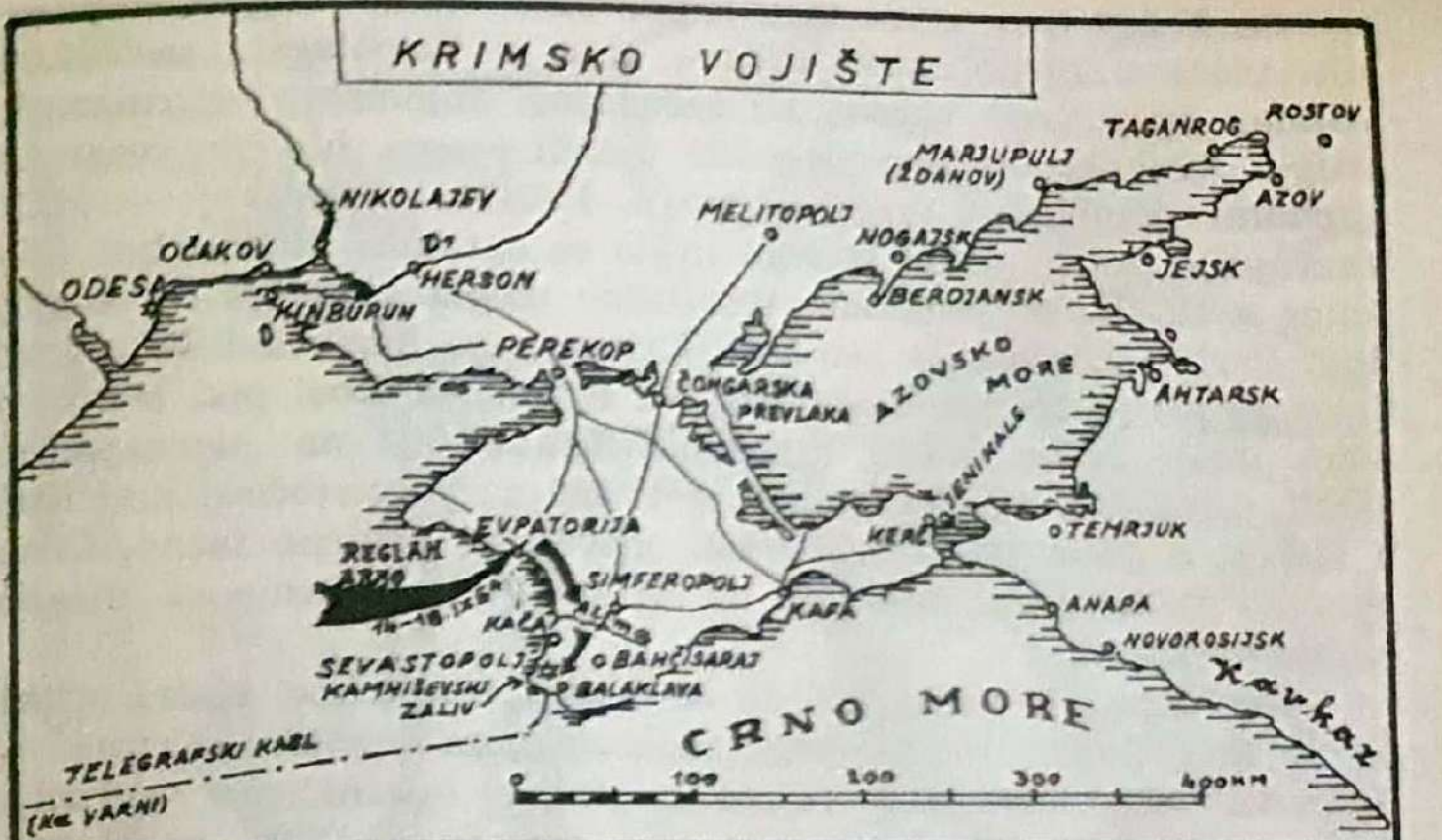
generalom Njelom zauzeo je 16. avgusta tvrđavu Bomarsund na Alandskim ostrvima. Kada nisu uspjeli da nagovore Šveđane da okupiraju arhipelag, Francuzi su se u oktobru povukli iz Baltika. U Belom moru anglo-francuska flota je od juna do septembra blokirala ruske luke. Na Dalekom istoku tvrđava Petropavlovsk na Kamčatki odbila je napad anglo-francuske flote.

Grci su 21. marta 1854. prekinuli odnose sa Turskom i digli ustanak u Epiru i Tesaliji. Epirci su tučeni kod Pete, blizu Arte, Tesalci kod Domokosa. Pod pritiskom saveznika koji su se iskrcali u Pireju, kralj Oto je 26. maja bio primoran da dá izjavu o neutralnosti. Britanci i Francuzi su napustili Grčku u februaru 1857.

3. OPERACIJE NA KRIMU

Saveznici su pokušali da povedu protiv Rusije svu Evropu, u prvom redu njene susede, Austriju, Prusiju i Švedsku. Kada se to izjalovilo, a Rusi se povukli iza Pruta, postavilo se pitanje gde ih udariti. Njihove vojske nisu bile pozadinski osposobljene za operacije na dužim pravcima, naročito su Britanci oskudevali u komori, a ni sa efektivima kojima su raspolagali nije se moglo upasti u Besarabiju. Trebalo je na obali potražiti strategijski objekat od većeg značaja za Rusiju. Odesa je bila suviše blizu armiji u Besarabiji. Ideja o napadu na Krim, u anglo-francuskim razgovorima nabačena već u martu 1854, sada se sve više konkretizovala. Sent Arno i Reglan prihvatili su je na međusavezničkom ratnom savetu 18. i 19. jula, jer drugog rešenja nije bilo. Verovalo se da će se zauzećem Sevastopolja, ruske crnomorske tvrđave bez kopnene odbrane — grad je bio otvoren — matične luke ruske Crnomorske flote i polazne baze za napad na Carigrad, dobiti dovoljna zaloga za uspešne pregovore o miru.

Na 300 transportnih brodova u pratnji 84 jedinica ratne flote, čija je vatrena snaga bila jača od svake tvrđave, za Krim je 7. septembra 1854. otplovalo iz Varne 23.000 Francuza, 27.000 Britanaca i 7.000 Turaka. Bila je to dotada najveća prekomorska ekspedicija u istoriji. Zbog nedostatka broskog prostora Francuzi su ostavili u Varni jednu pešadijsku i konjičku diviziju, a Britanci su povelili samo polovinu svoje konjice, oko 1.000 ljudi. Jedna francuska brigada je ostala u Pireju, da bi sprečila Grčku da napadne Tursku, a Legija stranaca je ostavljena na Galipolju.

Skica br. 23 KRIMSKI RAT 1853-55.

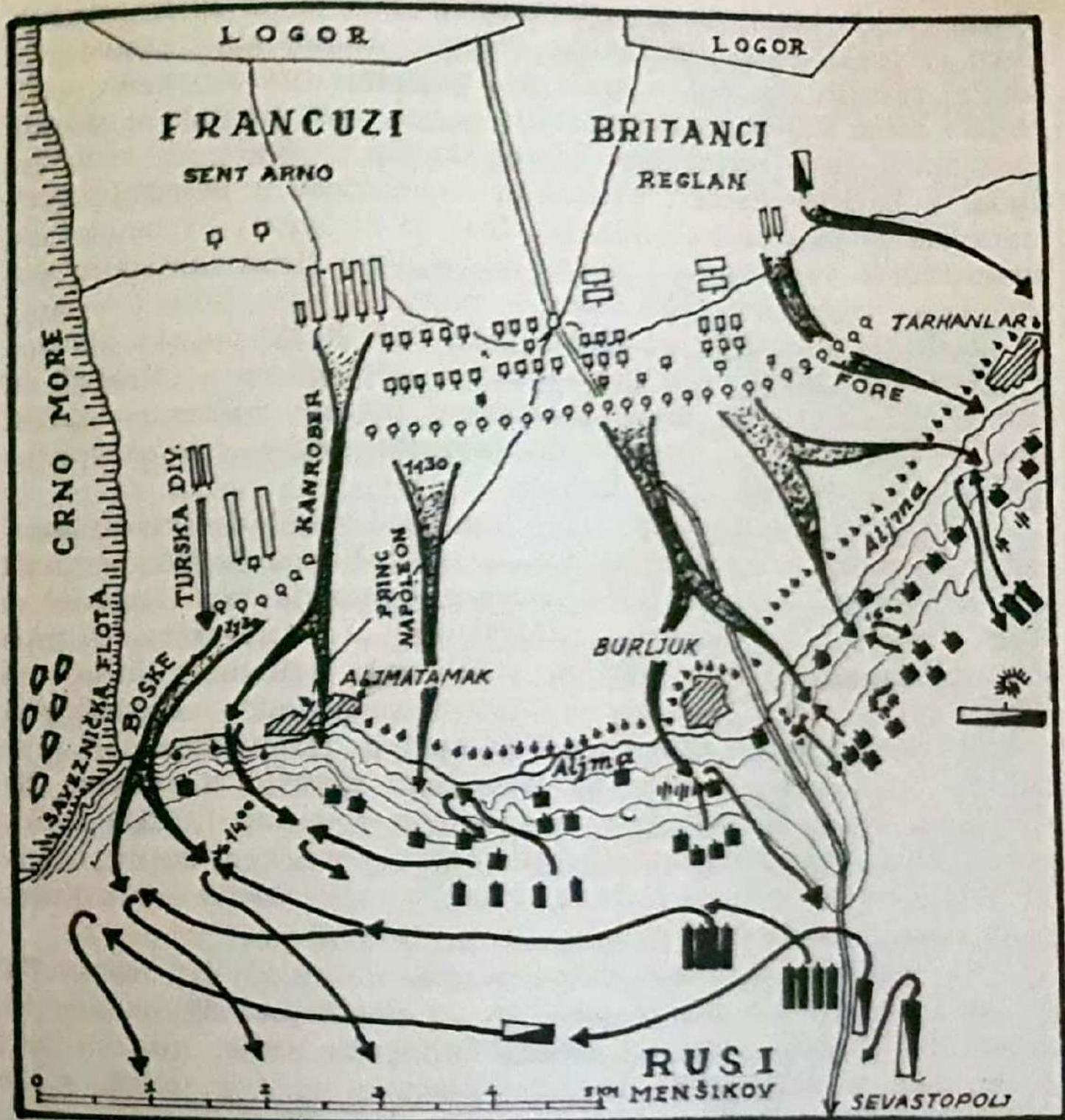
Sa 57.000 ljudi i 122 topa napali su saveznici najjaču kopnenu silu sveta u njenoj kući, državu koja je raspolagala sa 600.000 vojnika operativne vojske, ne računajući dopunske i garnizonske trupe. Svakako, znatan deo tih njenih snaga bio je vezan za zapadnu granicu — prema Austriji, Prusiji i Švedskoj — ali je značajnije bilo u ovom slučaju to da se ogromna Rusija bez železnica a sa slabim putevima vrlo teško mogla sasrediti na krajnji jug. Pariz i London su bili bliži Krimu nego Moskva i Petrograd, iako je još jedro preovladavalo. Na Krimu su Rusi pod Menšikovom imali svega 50.000 ljudi, od čega 38.000 na jugozapadnoj obali, oslonjenih na Sevastopolj, a 12.000 na jugoistočnoj kod Kafe i Kerča, o čemu su saveznici bili obavješteni prilično tačno. Crnomorska ruska flota imala je do 24.000 ljudi, zajedno sa ustanovama na kopnu.

Sent Arno je predlagao da se desant izvrši kod Kafe, odakle bi se krenulo na Simferopolj, saobraćajnom središtu Krima, ali Britanci nisu imali komore ni za takvu ograničenu operaciju. Izabrana je najzad Evpatorija, na zapadnoj obali poluostrva. Iskrcavanje, izvršeno bez otpora, trajalo je od 14. do 18. septembra, a narednog dana krenuli su saveznici na jug, duž obale u pratnji flote.

Aljma

Da bi protivniku preprečio put za Sevastopolj, Menšikov je na reci Aljmi prikupio 34.000 ljudi. Sent Arno je predlagao da se obuhvate oba ruska krila, čemu se usprotivio Reglan, koji se nalazio na spoljnom, kopnenom krilu, smatrajući da mu je konjica slaba za takav manevar. Postavlja se i pitanje da li bi ga mogla izvršiti kruta britanska pešadija koja se borila još u liniji, kao u Španiji pod Velingtonom. Ostalo je, dakle, da Francuzi izvrše obuhvat levog ruskog krila. Jedinstvene komande nije bilo. Svaki od tri saveznika bio je svoj gospodar, a operisali su sporazumno.

Napad je otpočeo 20. septembra tek u 11.30 časova, jer Britanci nisu ranije bili gotovi. Zakašnjenje nije uticalo na tok bitke, jer se Menšikov ograničio na pasivnu odbranu na jakom položaju koji se iza reke, gazne gotovo svuda, dizao za čitavih 30 metara. Od Aljmatamaka do mora, na najnepristupačniji deo koji je bio i najizloženiiji brodskoj artiljeriji, postavio je svega

Skica br. 24

BITKA NA ALJMI 20. IX 1854.

jedan bataljon. Uz podršku brodova francuska divizija Boske (linijska i laka pešadija, zuavi, turkosi, lovci, artiljerija) prešla je reku i ispela se na visoku levu obalu, zauzimajući prema terenu razne taktičke oblike — masirane postroje, četne kolone, streljačke strojeve. Kada je Menšikov uvideo da to nije demonstracija već ozbiljan napad poslao je Boskeu u susret deo svoje rezerve: 8 bataljona i 8 eskadrona sa artiljerijom. Eskadroni su ubrzo odbačeni brodom artiljerijom, pa više nisu ni učestvovali u bici.

Osam ruskih bataljona u gustoj masi udarilo je na 10 francuskih. Iako su ruski teoretičari taktike, Pestelj i Goremin ukazivali na značaj rasutih strojeva, a mada je i poslednje rusko pravilo predviđalo četne kolone, ruska pešadija je još uvek jurišala u gustim masama u duhu Suvorovove udarne taktike po kojoj je „zrno bio luda, a bajonet junak“. Francuska nadmoćnost u pešadiji izjednačavala je jača ruska artiljerija. Ipak je na strani Francuza bila neuporedivo veća vatrena snaga, zahvaljujući širim taktičkim postrojima i izolovanoj pušci *Minié* — zuava, turkosa, lovaca — koja je nosila tri puta dalje od glatke ruske cevi. Ruski pukovi *Moskva* i *Minsk* su izgubili oba komandanta i 40% efektivna. Uzalud su oficiri pokušavali da uredi pokolebane trupe i pokrenu napred. Rusku artiljeriju su paralizovali francuski strelci, čije su puške imale veći domet od njenih karteča.

Uspeh divizije Boske povukao je napred susednu diviziju Kanrober. Naredna francuska divizija — princ Napoleon čekala je da krenu Britanci koji su posle izvesnog ustezanja pošli napred u liniji dugačkoj 3 kilometra — 16.000 ljudi u četiri vrste. U toku nastupanja goreće selo Burljuk podelilo je britansku liniju na dva dela koja se s one strane Aljme morala ponovo spajati pod jakom vatrom ruske artiljerije. Tek tada je princ Napoleon prešao na levu obalu i izbio na levo krilo divizije Kanrober. Za divizijom Boske krenula je turska divizija, a zatim divizija iz rezerve, Fore. Pod pritiskom 40 bataljona savezničkog desnog krila 21 bataljon ruskog levog krila se povlači u redu. Borba se tu postepeno stišala oko 14 časova.

Na britanskom frontu borba je potrajala još dva sata. Tu je odnos snaga bio manje povoljan za saveznike: 26 britanskih prema 21 ruskom bataljonu. Vatra britanske linije, gde su sve puške bile u akciji, bila je čak ubitačnija od francuskih streličkih strojeva. Ruski puk *Veliki knez Mihailo* Britanci su pustili do na 20 metara da bi ga jednim plotunom prepолоvili. Puk *Vladimir* je izgubio takođe pola efektivna i 48 oficira od 58. Britanski strelci, takođe sa puškom *Minié*, desetkovali su rusku artiljeriju kao i Francuzi. Francuzi nisu gonili, niti pomogli Britance. Sent Arno je bio smrtno bolestan (umro je 29. septembra), a francuski divizijari, pod utiskom urednog ruskog povlačenja u zbijenim strojevima, bojali su se da ispuste trupe iz ruku. Ni francuski komandanti nisu se sasvim prijateljili sa rasutom borbom, koja je i u teoriji imala mnogo protivnika. Britanski napad u liniji mnogo im je imponovao. U francuskoj vojsci, kao u doba revolucio-

narnih ratova, vojnici su se sami rasturali u streljačke strojeve. Kada se u toku bitke načelnik štaba uznemirio što na francuskoj strani ne vidi više nikakva reda, Sent Arno mu je odgovorio: *Pustite ih, to je bitka vojnika.*

Na Aljmi Francuzi su izgubili 1.300 ljudi, Britanci 3.000, a Rusi 5.700.

Balaklava i Inkerman

Sa Aljme Rusi su se povukli na reku Kaču. Odavde su se 21. septembra prebacili na zaravan južno od Sevastopolja, a noću 24/25. septembra Menšikov je krenuo na Bahčisaraj, verujući da će saveznici napasti severne forove Sevastopolja u kom slučaju bi im se našao za leđima, a ujedno bio u vrlo dobroj vezi sa Simferopoljem, gde su mu bili glavni magacini. Deo svoje flote Rusi su potopili na ulazu u Sevastopoljski zaliv, a sa 16.000 iskranih mornara — odličan vojnički materijal osposobljen i za borbu na kopnu — pojačali su posadu tvrđave na 22.000. Na brodovima je ostalo 3.000, a 5.000 arsenalskih radnika dati su potpukovniku Totlebenu da utvrdi grad (varoš) s juga. Novi objekti armirani su artiljerijom potopljenih brodova. Komanda nad tvrđavom podeljena je na dva admirala i jednog generala, ali praktično ju je preuzeo energični i sposobni admiral Kornilov. On je ubrzo poginuo pa je 10. decembra za komandanta postavljen general Osten-Saken.

Saveznici nisu krenuli na Sevastopolj kako je Menšikov predviđao, već su ga obišli sa severa da bi se domogli Balaklavskog zaliva, neophodnog floti. Do 1. oktobra postavili su se u polukrugu južno od Sevastopolja, Britanci na desno, Francuzi na levo krilo. Jedan francusko-turski odred obezbeđivao je desno krilo prema Černjaji. Britanska flota smestila se u Balaklavskom, a francuska u Kamiševskom zalivu. Saveznički strategijski problem se sada usložio. Ideja da će jednom bitkom tući Ruse a zatim umarširati u Sevastopolj pala je u vodu. Prema 50.000 saveznika bilo je 59.000 Rusa, koji su početkom oktobra pojačani sa još 17 bataljona iz Besarabije. Ojačali su se i saveznici na 70.000, ali s tim snagama se u naletu nije mogla zauzeti tvrđava koju su neposredno ili posredno branile isto tolike snage. Ruska operativna vojska sada se naslanjala desnim krilom na tvrđavu a levim na Inkermanske visove, koji se nisu mogli obići. Iz ravnoteže snaga nastao je pozicijski rat, prvi put u istoriji.

Svoju artiljeriju saveznici su izveli na položaj do 17. oktobra. Tog dana su oni otpočeli artiljerijsku pripremu sa 122 topa na koju su Rusi odgovorili sa 118 topova, ali je nadmoćnost bila ipak na ruskoj strani jer su imali više municije od saveznika: prvog dana su utrošili 20.000 metaka prema 9.000 savezničkih. Suprotno mišljenju admirala, saveznička flota je uzela učešća u bombardovanju dejstvom na forove (3 na severnom, 5 na južnom ulazu u zaliv) sa 500 topova (jedna strana brodova) protiv 250 tvrđavskih. U tom najvećem pomorskom bombardovanju dotadašnje istorije — utrošeno je 30.000 metaka na savezničkoj, a 16.000 na ruskoj strani — saveznički brodovi su rđavo prošli. Drvo protiv kamena! Idućih 5 dana u akciji je samo kopnena artiljerija koja je imala više uspeha, ali je istrošila svoju municiju pre nego što je stvorila uslove za juriš.

Dok su saveznici očekivali nove zalihe, Rusi su prešli u napad na savezničko desno krilo. Kod Čorguna 25. oktobra, prešli su reku Černjaju sa 2.300 ljudi i razbili kod Kamare oko 1.000 Turaka. Kod Kadikeja jedna britanska dragunska brigada odbacila je rusku konjicu, čime je ruski napad praktično stao. No, da bi povratio 6 britanskih topova koje su Turci izgubili, Reglan je poslao na juriš drugu britansku brigadu (700 konjanika) koja je upala među 2.300 Rusa i tu pokošena. Izgubila je 500 konja i 278 ljudi. Rusi nisu zauzeli Balaklavu, ali su stali na Voroncovov drum ostavivši saveznicima slabiji, nepopločan put preko Balaklavskog prevoja, čime su još više otežali slabo britansko snabdevanje. Reglan je bio već otpočeo evakuaciju Balaklave, od čega je odustao na zahtev intendanta.

Dobivši municiju, saveznici su 4. novembra nastavili bombardovanje kopnenog fronta. Utrošili su 140.000 metaka prema 200.000 ruskih. Iako nisu postigli vatrenu nadmoćnost i mada se aprošama (sapama) nisu dovoljno približili ruskim položajima, koje je Totleben vešto i neumorno izgrađivao, na navaljivanje Reglanovo rešili su 4. novembra da izvrše juriš, ne bi li zauzeli grad pre kišnog perioda.

Rusi su se u međuvremenu pojačali na 90.000 ljudi. Žurilo se i njima jer je Austrija, ohrabrena rezultatom bitke kod Aljme, zauzela preteći stav. Oni su zbog toga rešili da napadnu Inkermanski plato, upravo deo između savezničke cirkumvalacione (oko grada) i kontravalacione linije (front na Sapun-planini prema Černjaji). Na severnom delu platoa bili su se ugnezdili ruski strelci, a Inkermanski most bio je u ruskim rukama. Napad je poveren

generalu Danenbergu — Menšikov je gubio carevo poverenje — kome je stavljeno na raspolaganje 32.000 ljudi. Iz Sevastopolja je krenula 5. novembra kolona generala Sojmonova (17.000), a preko Inkermanskog mosta kolona generala Pavlova (15.000). U prvi mah 22.000 Rusa udarilo je na 9.000 Britanaca. Kanrober, koji je bio zamenio umrlog Sent Arnoa, pokrenuo je nekoliko francuskih bataljona u pomoć Britancima. Uočivši te pokrete, posada Sevastopolja je izvršila ispad sa 7 bataljona koji su prodrli u neke francuske opsadne baterije, ali nisu mogli da postignu više.

Na Inkermanskom platou Rusi su napadali u gustim kolonama, što nikako nije odgovaralo obraslom terenu. Britanci su istanjili svoju liniju pretvorivši je gotovo u streljački stroj, ali su i dalje dejstvovali plotunima koji su uvek imali dobre ciljeve. Britanski front bio je širok svega jedan kilometar, od Brodogradilišne klisure (Kilen balka) do planine Sapun. Front se satima talasao tamo-amo. Reglan je ponosno odbio pomoć Francuza. Kada je Danenberg angažovao deo svoje rezerve, Britanci su znatno potisnuti. Nastala je opasnost da se Rusi uklone između cirkumvalacione i kontravalacione linije. Tada je Reglan ipak pozvao Francuze. Intervenisala je divizija Boske sa 8 bataljona. Francuzi su Ruse napali s boka. Njihova streljačka taktika je izvanredno odgovarala terenu, a puška *Minié* je ponovo trijumfovala nad glatkom cevi. Francuska artiljerija je dejstvovala kartečima na 150 metara sa izvanrednim rezultatima. Danenberg je propustio da baci u borbu svoje poslednje rezerve. Kolona Sojmonova (komandant je poginuo) povukla se na Sevastopolj, kolona Pavlova preko Inkermanskog mosta. Saveznici nisu gonili.

Od 27.000 ljudi koliko su angažovali, Rusi su po sopstvenom priznanju izgubili 11.959¹⁹⁵, što ne odgovara sasvim broju od 4.500 mrtvih koje su saveznici navodno pokopali. Britanci navode da su izgubili 2.357 ljudi od 9.000 angažovanih. I to je malo u odnosu na činjenicu da su gotovo svi oficiri izbačeni iz stroja. Francuzi su izgubili svega 1.726 ljudi.

Neuspeh na Inkermanskom platou demoralisao je Menšikova. Predložio je čak evakuaciju Sevastopolja, što car, razume se, nije prihvatio. Demoralisani su i saveznici. Osetivši snagu ruske vojske koju nipošto nisu tukli, odložili su juriš na Sevastopolj. Eventualan neuspeh sa velikim gubicima mogao bi ih dovesti u katastrofalnu situaciju. Odlaganje juriša značilo je prezimiti na Kri-

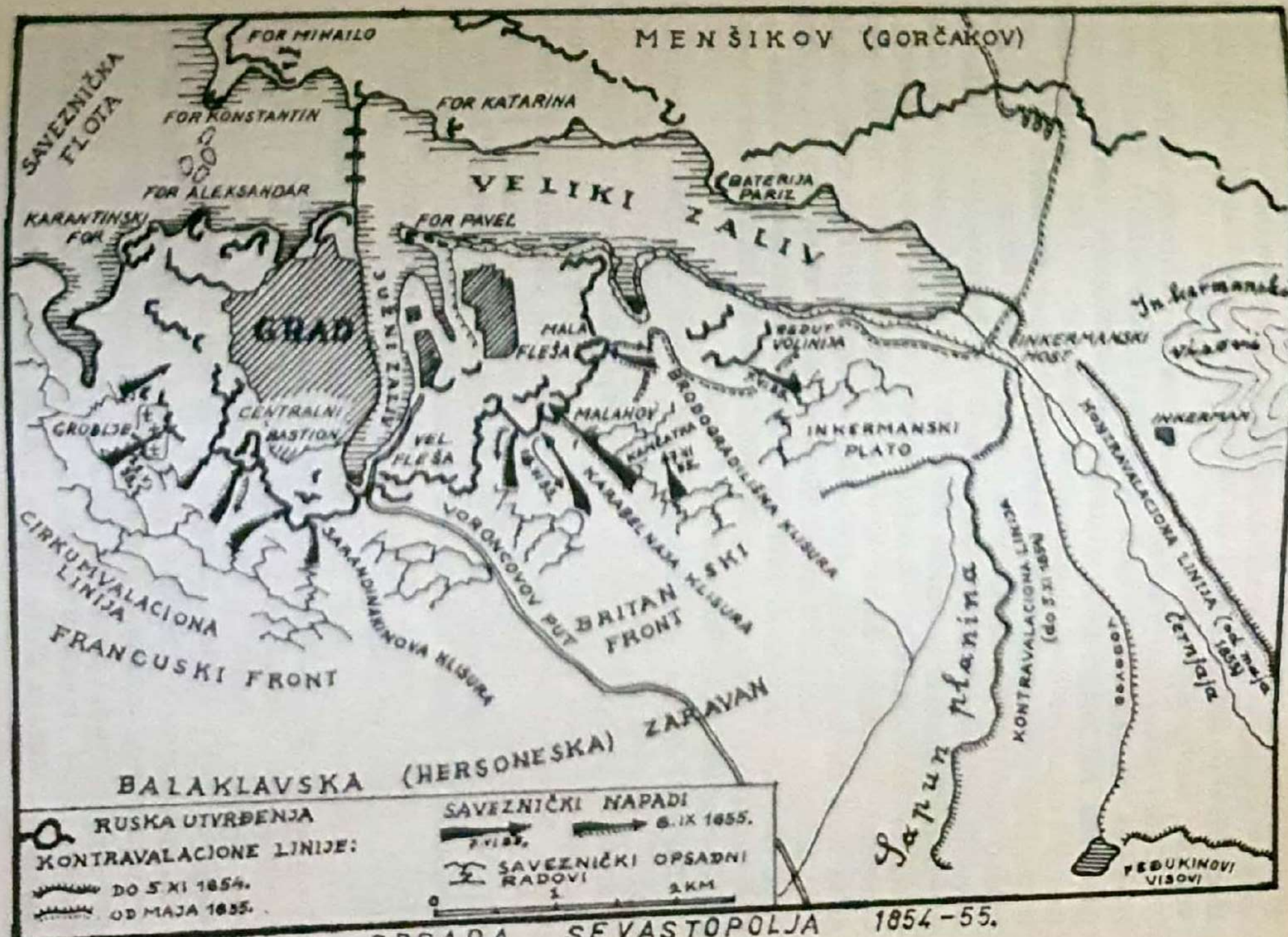
¹⁹⁵ Todleben, *Die Verteidigung von Sebastopol*, str. 490.

mu, što dotle niko nije predviđao. Od Inkermanske bitke za saveznike je jedina korist bila što su sasvim ovladali Inkermanskim platoom i Inkermanskim mostom. Sada je grad Sevastopolj bio sasvim blokiran s juga. Blokirati ga sa severa, mimo netučene ruske vojske, bilo je nemoguće.

Zima na Krimu

U očekivanju pojačanja, u ljudstvu i materijalu, saveznička vojska se zbila na Balaklavskoj (Hersoneskoj) zaravni. Opsadni radovi su obustavljeni. Održavani su samo podignuti objekti — baterije, paralele, sape. Iz pozadine se moralo dovoziti sve, suprotno (francuskim) intendantskim pravilima po kojima se ofanzivna vojska morala izdržavati sa terena. Ruska konjica je sprečavala furažovanje duž obale i blokirala Evpatoriju, gde su jedno vreme krimski Tataři prodavali saveznicima svoju stoku. Za te zadatke su kozaci — inače neupotrebljivi za uređene konjičke juriše — bili vrlo pogodni. U Francuskoj i Britaniji nije se štedeo novac — nikad vojnik na frontu nije toliko koštao — problem je bio u tome kako potrebe dovesti do fronta. Do Carigrada prevozili su ih jedrenjaci, a Crnim morem — zimi vrlo nepogodno za jedrenje — šlepove su vukli parni tegljači. Para je upravo omogućila opstanak saveznika na Krimu. Najteži je bio dotur od iskrčnih luka do rovova, naročito za Britance koji još uvek nisu imali komore. Od luka do linija štošta se prenosilo na leđima vojnika. Komoru je bilo teško izdržavati zbog nedostatka furaži, a tokom prevoza lipsavao je veliki procenat konja, naročito na večito uzburkanom Crnom moru. U Balaklavi magacini su ponekad bili puni, a u rovovima je carevala oskudica.

Bez krova, ogreva, obuće i odeće, danima u rovovima punim vode, savezničke vojske su izdržale užasne patnje tokom zime 1854—55. Gubici su bili ogromni. Procenat umrlih je u Britanaca bio manji, ali je britanski bolnički rashod bio znatno veći od francuskog. Iako su na Krimu imali znatno manje trupa, snabdevanje Britanaca je bilo prilično oskudno zbog složenosti i glomaznosti njihove vojne organizacije. U Francuza sve je bilo u rukama Ministarstva rata. U Britanaca bila je to briga nekih desetak uporednih ustanova. Tek je po objavi ovog rata Ministarstvo rata izdvojeno od Ministarstva kolonija, a zatim je trebalo mnogo vremena, uvidavnosti Palmerstona, prvog ministra, i bezobzirne ener-

Skica br. 25

gije Penmjura, ministra rata, dok su poslovi snabdevanja grupisani u njegovu nadležnost, kada su i krenuli nabolje. Privatna inicijativa je mnogo učinila da se popravi bedno stanje britanskih vojnika, naročito u sanitetu.

Napor saveznika meri se u prvom redu po transportnim problemima: za izdržavanje same francuske vojske bila su stalno angažovana 182 broda koje je stavila na raspolaganje ratna mornarica (50 najmljenih od Britanaca), 66 parobroda i 1.200 zakupljenih trgovačkih jedrenjaka. Takav transportni napor na moru ne bi se mogao zamisliti bez železnica na kopnu. Uz to, trebalo je izmisliti nove postupke za konzerviranje mesa (prebačeno je 9 miliona kilograma konzervi u odnosu na 10.000 grla žive stoke prebačene pretežno iz Anadolije), kondenzovanje mleka, sušenje povrća. Ogroman finansijski napor ne bi se mogao zamisliti ni bez banaka koje su u tri maha stavile na raspolaganje francuskoj vladi 1500 miliona franaka. Uspostavljena je sa Krimom i telegrafska veza: Britanci su položili pomorski kabl od Balaklave do Varne, a Francuzi su do kraja aprila 1855. vezali Varnu za austrijsku telegrafsku mrežu preko Ruščuka i Bukurešta.

Zapadne novine, posebno londonski *Times*, detaljno su obavestavale ceo svet, pa i Ruse, o strašnim tegobama saveznika. Ovim se prvi put postavio i problem ratnih dopisnika i cenzure njihovih izveštaja. Za sada, Britanci su žalili što u Petrogradu nema sličnih novina. Nepotrebno, jer su Rusi mnogo lakše proveli zimu. Imali su bolji smeštaj, ogreva u izobilju i dovoljno hrane. Doduše, Totleben¹⁹⁶ je naglašavao da su Rusi službom u rovovima bili jače angažovani u stalnom očekivanju savezničkog juriša i da su oskudevili u toplom odelu. Ipak, po sopstvenim podacima, imali su manje gubitaka od bolesti.

U toku zime ni Rusi nisu bili mnogo aktivni. Sredinom februara sa 20.000 ljudi su uzaludno napadali Evpatoriju, koju je branilo 22.000 Turaka uz podršku flote. Ovaj neuspeh je najzad platio Menšikov svojim položajem, možda upravo zbog toga što je pretrpljen protiv Turaka. Zamenio ga je Mihail Gorčakov.

U sporazumu s Turskom, Austrijanci su avgusta 1854. poseli Vlašku, a idućeg meseca i Moldaviju. To je omogućilo prebacivanje Omer-pašine armije na Krim. Sa Parizom i Londonom Beč se 2. decembra 1854. sporazumeo da će zajednički braniti dunavske kneževine u slučaju da ih Rusija pokuša ponovo zauzeti. Austrija

¹⁹⁶ Isto, str. 642.

nije smela ići dalje iz bojazni od Prusije koja nikako nije htela da krene protiv Rusije. Na strani saveznika angažovao se Pijemont (Sardinija) 26. januara 1855. Pregovori koje je bečka diplomatija pokrenula u sporazumu sa saveznicima posle smrti Nikole I (2. marta 1855), završeni su bez rezultata 4. juna. Za Ruse je bilo bitno da su Austrijanci demobilisali deo svoje vojske, što je Rusima omogućilo da na Krim upute još dve divizije sa zapadne granice.

Uprkos ogromnim gubicima saveznici su se u toku zime ipak pojačavali. Krajem februara bilo je na Krimu pod oružjem (na licu) 66.000 Francuza i 17.000 Britanaca. Britanska vojska bila je bure bez dna. Imala je i teži posao, jer je svojim slabim efektivima držala polovinu napadnog fronta pred Sevastopoljem. Bolje organizovani i snabdeveni Francuzi ispomagali su svog saveznika, ali Kanrober nikako nije hteo da podeli rovove prema brojnom stanju. On je čuvao svoje snage za ofanzivne akcije.

Sredinom februara saveznici su nastavili opsadne radove. Težište napada je sada na Karabeljnaji i u tom cilju na desno britansko krilo prebačena je jedna i po francuska divizija koja je počela da kopa paralelu prema visu Malahov (Malahov kurgan). Totleben je dotle izgradio čitav odbrambeni sistem. Na predterenu nije gradio šančeve visokog profila, dotle jedino uobičajeni, već se ukopavao u zemlju kao što su činili Turci kod Silistre, ali je on svoje rovove spojio u jedinstvenu odbrambenu celinu, pa ga smatraju tvorcem rovovskog streljačkog sistema. Streljački rovovi su bili vrlo pogodni za glatku rusku pušku dometa do 300 m. Totleben je svoje rovove primakao protivničkim položajima upravo na to odstojanje.

Ne mogavši da preduzme opšti napad, Kanrober je 24. februara, više kao gest prema Britancima koji su stalno tražili juriš, pokušao sa nepunih 1.500 ljudi da otme jedan ruski redut, što je platio vrlo krvavo: 400 ljudi, među njima 23 oficira od 25 angažovanih. Rusi su 23. marta sa 9 bataljona napali spoj francuskih i britanskih trupa pred Karabeljnajom, pri čemu su izgubili 20—25% efektivna, koliko i braniooci. Najzad, 9. aprila, 444 teška topa otvorila su vatru na Totlebenove objekte. Rusi su imali više topova, ali slabijeg kalibra: težina savezničkog plotuna iznosila je 12 tona prema 9 i po ruskog. Ni ovog puta nije postignuta vatrena nadmoćnost. Otuda se Kanrober i ne može odlučiti na juriš pri odnosu snaga 146.000 saveznika prema 135.000 Rusa. On trećeg dana postepeno stišava vatru. A ni municije nije bilo u izobilju, iako su

saveznici bili bolje snabdeveni: ispalili su 130.000 metaka prema 39.000 ruskih. Ruski gubici su bili veći, oko 6.000 ljudi prema 2.000 savezničkih, iako je Totleben izgradio mnoštvo blindiranih zaklona.

Ako nema juriša, šta onda? Uznemiren ogromnim gubicima bez rezultata, Napoleon insistira na manevru kojim bi se tukla ruska operativna vojska. U tom cilju je Kanrober i doveo Omer-pašine Turke iz Evpatorije pod Sevastopolj. Detaljan plan je izradio general Njel, komandant francuske inženjerije na Krimu, Napoleonov pouzdanik. U osnovi trebalo je da Kanrober ostane pod Sevastopoljem sa 60.000 ljudi (pola Francuza, pola Turaka), dok bi dve operativne armije, jedna pod Reglanom (25.000 Britanaca, 5.000 Turaka i 15.000 Sardinaca), a druga od 70.000 Francuza — pod komandom generala koji bi se kasnije odredio — uhvatile u klešta rusku operativnu vojsku. Reglan se tome odlučno usprotivio pod izgovorom da bi baze bile nesigurne pod zaštitom Turaka pa je predložio da ih brane Britanci. U stvari, ni Britanci ni Turci nisu bili dovoljno pokretni za manevar koji je Njel namenio Reglanu. Na toj činjenici slomio se njegov plan.

Juriš na Sevastopolj

Iz te činjenice kolebljivi Kanrober nije izvukao potrebne zaključke. On nije odlučno ni za juriš ni za manevar. Na zahtev Britanaca, početkom maja učestvuje u anglo-francuskom poduhvatu protiv Kerča, koji naljućeni Napoleon vraća telegrafski nazad: jedan brz parobrod upućen iz baze kod Sevastopolja, stigao je ekspediciju još na putu. Otkako je 1. maja počeo da funkcioniše električni telegraf otpočela je i njegova zloupotreba: mešanje Pariza i Londona a naročito Napoleona u operacije. Posle toga, ugled Kanrobera, koji je dotle preduzimao samo polumere, sasvim je opao kod Francuza i saveznika. Na Njelov nagovor dao je ostavku, a na sopstven i Njelov predlog njega je 18. maja zamenio general Pelisje.

Pelisje je energično odbacio Njelov manevarski plan, kada Britanci već nisu mogli niti hteli da u njemu učestvuju, i rešio da Sevastopolj otme direktnim napadom. Bio je spreman da plati potrebnu cenu u ljudskim žrtava. Podržan u Parizu ministrom rata, maršalom Vajanom, on se odupro Napoleonu i čitavom svom podređenom generalitetu. Vodio je samo računa da bude u dobrim odnosima sa Britancima.

U akciju Pelisje je krenuo odmah. Odlučio je da najpre zauzme prednje ruske objekta. Noću 22/23. maja i idućih noći 9 francuskih bataljona ogorčeno se rvalo sa 12 ruskih oko rovova kod groblja, na levom francuskom krilu, dok ih se Gorčakov nije odrekao na veliko žaljenje Totlebena, rešenog da brani svaku stopu predterena. Gubici su bili 40—50% efektiva na obema stranama.

Na zahtev Reglanov, Pelisje učestvuje u novoj ekspediciji na Kerč i u Azovsko more sa jačim snagama nego što je ranije bio odvojio Kanrober. Britanci očekuju da će ovom akcijom poremetiti snabdevanje Rusa hlebom i da će uspesi koji tu budu postignuti odjeknuti kod susednih Čerkeza. Ekspedicija je zauzela Kerč bez otpora, u Azovskom moru uništila nekih 500 trgovačkih brodova, a u Taganrogu, Berdjansku i drugim mestima sve magacine žita, količinu koja bi vojsci od 100.000 ljudi bila dovoljna za 4 meseca. U Jenikaleu, kod Kerča, saveznici su ostavili garnizon sastavljen pretežno od Turaka, da bi se sprečilo snabdevanje Krima morem. Na Krimu se to ništa nije osetilo. Rusi su tamo imali žita za godinu dana. Na Čerkeze ekspedicija nije učinila nikakav utisak iako je ona pristala u Anapi koju su Rusi spalili i evakuisali. Napoleon je besneo, ali ovog puta se nije usudio da interveniše.

Na Krimu Pelisje je kontravalacionu liniju prebacio sa Sapun-planine na Černjaju da bi mogao napasati i poжитi stoku. Rusi su izmakli bez borbe. Ovim je oslobođen i Voroncovov put. Na odnosni izveštaj Napoleon je odgovorio: *zemljište i trava danas nisu više dovoljni.*

Pred Sevastopoljem drugi Pelisjeov cilj bio je kompleks rovova oko reduta *Volinija* i linete *Kamčatka*. Njel i drugi generali se uzaludno usprotiviše smatrajući da se tim objektima nije podišlo dovoljno blizu. U proseku do ruskih rovova trebalo je pretrčati pola kilometra. Prešao je i preko čudnovate primedbe Napoleoneve da je glavni komandant (Pelisje) nadležan za operacije na otvorenom polju, a komandant inžinjerije (Njel) za opsadu. Posle 36 časova artiljerijske pripreme 31 francuski i 4 britanska bataljona krenuli su na juriš 7. juna. Posle jednočasovne borbe, Gorčakov je povukao svoja 22 bataljona. Francuzi i Britanci su izgubili trećinu efektiva, Rusi polovinu. Bombardovanje su saveznici nastavili još koji dan. U tom artiljerijskom dvoboju od 4 i po dana saveznici su utrošili 90.000, a Rusi 40.000 metaka. U toj proporciji su i gubici: 750 prema 3.500 Rusa. Materijalna nadmoćnost saveznika je sve više dolazila do izražaja. Niko u Sevastopolju nije bio siguran od neprijateljskog zrna.

Da bi smanjio gubitke, Napoleon je poslao na Krim veću količinu prsnih oklopa. Francuski generali — u tome su bili jedno-dušni — bacili su ih u staro gvožđe pre upotrebe. Sličnu sudbinu doživeo je i predlog Kokrejna, lorda Dandonalda, da se Rusi isteraju iz rovova dimom na bazi sumpora, a zamagle terom.

Pelisje je 18. juna preduzeo napad na glavnu odbrambenu liniju na odseku Karabeljnaja. Posle 24-časovne artiljerijske pripreme 49 francuskih i britanskih bataljona iskočilo je u 3 časa iz paralela. Njima se bacilo u susret 35 ruskih bataljona. Borba je trajala četiri časa. Francuzi su na mahove dolazili na 100 metara od ruskih rovova. Najzad su saveznici odbačeni. Francuzi su izgubili trećinu efektivna; Britanci jednu petinu. Od šest komandanata napadnih kolona, četiri su poginula, jedan je ranjen. Napad je očigledno bio preuranjen: nije se podišlo dovoljno blizu napadnom odseku, a ni ruska artiljerija nije učutkana. Izgleda da je Pelisje hteo da postigne uspeh baš na 40-godišnjicu bitke kod Vaterloa.

Posle neuspeha položaj Pelisjea se znatno pogoršao. Neraspoženje trupa, koje su za mesec dana njegovog komandovanja izgubile 13.000 ljudi (od 100.000), postalo je buntovno. Svojom gvozdenom voljom on se stalno svima iznova nametao. Iako su je svi kritikovali njegova je strategija bila ipak jedino mogućna.

Po carevom nalogu Gorčakov je 16. avgusta sa 51.000 pešaka napao saveznički front na reci Černjaji, dakle, protivničku kontravalacionu liniju koja je sada bila mnogo čvršća nego u doba Inkermana, a branjena sa 34.000 ljudi. Opšti odnos snaga je sada bio nepovoljan za Ruse: 135.000 prema 175.000 saveznika. Desno rusko krilo pregazilo je reku i preko letećih mostova prešlo i kanal koji je prati i sa 36 bataljona (21.000 boraca) napalo Fedjukinove visove. Tročasovna borba završila se porazom i povlačenjem Rusa. Ruski gubici cene se na 8.000 ljudi.

Samo dan posle bitke na Černjaji, 17. avgusta, otpočelo je peto bombardovanje Sevastopolja. Opsadne baterije su sada znatno bliže ciljevima. Vatrema nadmoćnost napadača je već izrazita, ali se može održavati samo velikim utroškom municije. Od 21. avgusta do 4. septembra vatra saveznika je slabija da bi se štedele zalihe. U tom periodu saveznici su utrošili 132.000 metaka prema 51.000 ruskih. Od 5. do 8. septembra nastavilo se sa šestim bombardovanjem: 50.000 metaka prema 15.000 ruskih. Broj oruđa nije toliko nepovoljan za Ruse, 698 prema 600. Problem je bio u municiji. Nije bilo više reči o artiljerijskom dvoboju. Naročito su neugodni bili

saveznički merzeri strme putanje koji su pogadali zaklone. To rušeće i uništavajuće dejstvo nije se moglo više izdržati. Gorčakov je deo snaga prebacio na severnu obalu zaliva. Na južnoj je ipak ostalo još 50.000 ljudi, od kojih je od 17. avgusta do 8. septembra 22.000 izbačeno iz stroja, ne računajući artiljerijsku poslogu koju je davala mornarica. Pod zaštitom te silne vatre napadač je podišao sasvim blizu: na 25 m od Malahova, 70 m od Centralnog bastiona, 170 m od Velike fleše.

Protiv mišljenja svojih generala, Pelisje se rešava na juriš. Momenat je zaista bio povoljan. U podne 8. septembra krenulo je 78 bataljona na front između Velike i Male fleše. Na isti front naletalo je 18. juna samo 49 bataljona. Osim toga, 14 bataljona izvršilo je pomoćni napad na Centralni bastion. Glavni objekat je bio Malahov. Tu je napadao Mak Maon sa 20 bataljona u gustoj masi: 130 m širine i 60 m dubine. For Malahov bio je širok 350 m, dubok 150 m, bedemi visoki oko 6 m, rovovi duboki takođe 6 metara, a široki 7 m. U unutrašnjosti je bilo dvospratnih blokhauza za dejstvo pešadije. Artiljerijsko naoružanje činila su 62 teška oruđa, upola manje no što je nameravao da postavi Tottleben, koji je sada ležao teško ranjen. Posada fora iznosila je svega 4 bataljona, jer za više nije bilo skloništa.

U prvom naletu Francuzi su ovladali Malahovom. Ali odmah iza njega naišli su na drugi objekat gde su se Rusi zadržali i odakle su pet puta uzastopno i uzaludno jurišali sa 37 bataljona. Kada je neko rekao Mak Maonu da je for miniran, on je odgovorio: *Tu sam i tu ostajem* (*J'y suis et j'y reste*). Na svim drugim napadnim objektima saveznici su odbijeni. Ali, pad Malahove onemogućio je držanje položaja južno od zaliva. U 17 časova Gorčakov je naredio da se Sevastopolj evakuiše. Grad su Rusi razorili, flotu delom potopili delom spalili.

Od 30.000 Francuza koliko je jurišalo 8. septembra izgubljeno je 8.000, sama divizija Mak Maon od 4.500 ljudi 2.100, a od 200 oficira — 120. Procenat gubitaka 6.500 angažovanih Britanaca popeo se na 35%, oficira čak na 60%. Od 30.000 angažovanih ljudi Rusi su izgubili 13.000.

Visoki procenti krvavih gubitaka u nizu sudara na Krimu prelaze sve što je dotle zabeleženo na otvorenom polju. Ipak su gubici od bolesti i ovog puta bili znatno veći. Od 310.000 vojnika koliko su Francuzi poslali na Istok od bolesti je umrlo 85.000 a od zrna izginulo 10.000 ljudi; od 100.000 Britanaca umrlo je 19.000, a poginulo 3.000. Kod Rusa je težište gubitaka bilo na mrtvima i ra-

njenima. Prema jednoj statistici, posada Sevastopolja, u proseku jačine 75.000, izgubila je u toku opsade 89.142 čoveka¹⁹⁷, a prema drugoj¹⁹⁸ za 11 meseci opsade Rusi su imali 102.000 gubitaka u mrtvim i ranjenima, ne računajući trupe van grada. Kod Aljme, Balaklave, Inkermana i na Černjaji još 26.000, a od bolesti je umrlo svega 8.455. Ova ogromna razlika u vrsti gubitaka, za koju možda delom odgovaraju i sami statističari, objašnjava se vatrenom nadmoćnosti saveznika i boljem pozadinskom položaju Rusa, naročito zimi 1854/55. Totleben, ipak, navodi da je početkom februara 1855. bilo u bolnicama na Krimu preko 25.000 ljudi.¹⁹⁹ Turci su u svemu imali oko 35.000 mrtvih.

Sudbinu Sevastopolja rešila je materijalna nadmoćnost saveznika, njihova finansijska snaga i produkciona moć. Onome što je o tome već rečeno treba dodati da su saveznici utrošili 1,356.000 artiljerijskih metaka, Francuzi sami 26 miliona pušanih metaka, a da je u trenutku pada Sevastopolja bilo na putu 400 merzera sa odgovarajućom municijom za koje su položaji bili već pripremljeni. Ogromni opsadni i odbrambeni radovi izvršeni su pod Sevastopoljem. Saveznici su iskopali 80 kilometara rovova, a Francuzi su sami upotrebili 140.000 šanačkih korpi i fašina i preko milion vreća peska. Napori Rusa u odbrani grada pod veštim i energičnim Totlebenom zauzimaju vidno mesto u vojnoj istoriji. Opsada Sevastopolja je ne samo prva pojava rovovskog rata, već i prva materijalna bitka.

Pad Karsa

Na Kavkazu, u proleće 1855, Rusi su prešli u ofanzivu pod komandom generala Muravjeva. On je prikupio 24.000 regularnih trupa i desetak hiljada milicije — kurdskih, jermenskih, đurđijanskih (gruzinskih). Turske snage u Anadoliji, pretežno neregularne, nisu prelazile 50.000 ljudi.

Muravjev je 7. juna krenuo iz Gumrija za Kars. Od 18. juna ova turska tvrđava je bila cernirana ruskom konjicom, a od sredine avgusta je čvršće stegnuta. Muravjev se nadao da će je uzeti glađu, znajući da je slabo snabdevena hranom. Ocenio je da bi juriš stajao mnogo žrtava. Kars je sada bio bolje utvrđen nego 1828, kada ga

¹⁹⁷ Daniels, *Geschichte der Kriegskunst*, V, str. 161.

¹⁹⁸ Строчков, *История военного искусства*, str. 379.

¹⁹⁹ Todleben, *Die Verteidigung von Sevastopol*, str. 724.

je zauzimao Paskevič. Sada je u njemu bilo 15.000 najboljih turskih trupa. Britanski oficiri su podigli mnoštvo šančeva, a duša odbrane bili su britanski general Viljams i mađarski general Kmeti. Kada je čuo da dolazi velika deblokadna vojska pod Omer-pašom, Muravjev je preduzeo 29. septembra juriš koji je odbijen sa teškim gubicima. Na bojištu je ostalo 7.500 Rusa, mrtvih i ranjenih.

Omer-paša je krajem septembra počeo da skuplja vojsku kod Suhuma, da bi odavde pošao na Tiflis, a tek krajem oktobra krenuo je na jug. Na reci Ingur odbacio je 6. novembra slabe ruske snage pod Bagrationom Muhranskim, a 3. decembra dostigao reku Ceničal. Saznavši tu da se posada Karsa predala Rusima 28. novembra, vratio se nazad.

4. PARISKI MIR

Gubitkom Sevastopolja Rusi se nisu smatrali pobedenim. Zadržali su forove severno od zaliva, a uz njih podigli više baterija. Imali su na položaju 762 topa. Vatrom su vladali gradom i zalivom.

Napoleon i Palmerston navaljivali su na Pelisjea i Simpsona (zamenio je Reglana koji je 28. juna umro od kolere) da preduzmu ofanzivu i potisnu Ruse iz Krima. To je bilo lakše reći nego učiniti. Prema 134.000 Rusa bilo je 170.000 saveznika, od toga 30.000 Turaka nesposobnih za pokretne operacije. Umesto toga saveznici su u oktobru preduzeli ekspediciju na Nikolajev — najvažniji ruski oslonac na Crnom moru posle Sevastopolja. Ovladali su utvrđenjima na ulazu u Dnjeprovski liman, Kinburunom i Očakovom. Na čelu savezničke eskadre koja je bombardovala Kinburun nalazile su se dve francuske oklopljene ploveće baterije — rezultat iskustva da se drvo (brodova) ne može nositi sa kamenom (tvrđava). Bio je to začetak oklopnih brodova. Prva primena oklopa na moru bila je, dakle, bolje sreće od Napoleonovih ličnih oklopa na kopnu. Ipak, Nikolajev je bio prejak za ovu diverziju saveznika. Ostavili su samo jedan francuski garnizon u Kinburunu da bi sprečili da se Krim snabdeva morem sa zapada, pandan garnizonu u Jenikaleu koji je sprečavao dovoz sa istoka preko Azovskog mora. Razume se, ovo blokiranje Krima nije bilo potpuno. Rusi su imali dva suvozemna puta, preko Perekopske i Čongarske prevlake. Nezadovoljan takvom strategijom, Palmerston je smenio Simpsona. Njega je zamenio Kodrington, ali se Pelisje — sada maršal i vojvoda od Sevastopolja — nije mogao smeniti. Uzroci koji su pre pada Sevasto-

polja onemogućavali savezničke manevarske kombinacije nisu bili uklonjeni. Tek je Kodrington ozbiljno pristupio formiranju vojnički organizovane komore iz sopstvenih efektiva koji nisu bili veliki. Vrbovanje dobrovoljaca u Velikoj Britaniji nije bilo izdašno. izvrbovana su dva strana puka, jedan nemački i dva švajcarska, u svemu 6.000 do 7.000 ljudi. Saveznička armija je još jednu zimu morala probaviti na Krimu. Ova je bila manje tegobna, ali je epidemija tifusa požnjela mnogo žrtava na obema stranama. Da bi se vojnici zaposlili građeni su putevi. Francuzi su sami izgradili 100 km popločanih drumova. U Londonu se sarkastički govorilo da je na Krim poslato 200.000 ljudi da bi gradili puteve!

U datoj političko-strategijskoj situaciji krimski rat nije se mogao rešiti oružjem. Velika anglo-francuska flota koja je 1855. godine ušla u Baltičko more nije mogla uraditi ništa. Izgubila je nekoliko brodova od mina pred Kronštatom. Bombardovanjem Sveaborga 9. i 10. avgusta sa sumnjivim uspehom završena je ova pomorska operacija.

Kada se rat nije mogao rešiti oružjem trebalo je da diplomatija stupi u akciju. Napoleon je postigao neki sporazum sa Švedskom za zajedničku akciju protiv Petrograda, a pretio je da će dići Poljsku ponovo na oružje. Proširivanje rata na toj osnovi nije odgovaralo ni Austriji ni Prusiji. Prešavši sada sasvim na stranu saveznika, Austrija je ultimativno zatražila od Rusije da kao bazu za pregovore prihvati ono što joj je ranije bilo predloženo na bečkim pregovorima. Na savet Prusije, a da se ne bi našla pred zajedničkim evropskim frontom, Rusija je pristala 16. januara 1856.

Mirovni ugovori otpočeli su na Pariskom kongresu 26. februara. Istog dana zaključeno je i primirje. Pariski ugovor je potpisan 30. marta. Osim beznačajne granične korekcije na Dunavu, teritorijalnih promena nije bilo. Svi problemi su internacionalizovani: integritet i nezavisnost Osmanskog Carstva garantuju sile potpisnice (Austrija, Britanija, Francuska, Pijemont, Prusija, Rusija); na neutralizovanom Crnom moru isključeni su ratni brodovi (osim malih za policijsku službu), arsenali i tvrđave; hrišćani u Turskoj dobijaju međunarodni status, maskiran „spontanom voljom suverena“; dunavske kneževine i Srbija dobijaju garantiju sila umesto ruskog protektorata; plovidba Dunavom stavlja se pod međunarodnu kontrolu. Iz teksta Pariskog ugovora se nigde ne vidi ko je pobednik a ko pobeđeni, što ne može zamagliti činjenicu da je krimski rat bitno smanjio uticaj Rusije na Srednjem istoku i u Evropi. Pariski kongres postavio je i osnove pomorskom pravu:

ukinuo je gusarenje, proklamovao pravo neutralne trgovine na principu da zastava pokriva robu, izuzev ratnu kontrabandu, i utvrdio pravila blokade.

Krimski rat bio je sukob najrazvijenijih buržoaskih država Evrope sa zaostalom feudalnom Rusijom. Izvanredna uporna borba ruske vojske i flote nije mogla premostiti ogromnu razliku u ekonomskoj i produkcionoj moći. *Krimski rat* — pisao je Lenjin — *ukazao je na gnjilost i slabost feudalne Rusije*²⁰⁰. On je ukazivao na hitnu potrebu reformi. U istoriji Rusije krimski rat je odigrao izuzetnu ulogu i bio uvod u promene i pokrete krupnog značenja u socijalnoj strukturi, životu i psihologiji svih klasa naroda.²⁰¹

²⁰⁰ А. А. Строков, *История военного искусства*, str. 382.

²⁰¹ Е. Б. Тарле, *Крымская война*, II, str. 459.

Glava sedma

DRUGI RAT ZA UJEDINJENJE ITALIJE

(1859—1861)

1. ITALIJA IZMEĐU 1849. I 1859.

Učešćem u krimskom ratu Sardinija je stekla glas u koncertu evropskih velesila. Na Pariskom kongresu njen prvi ministar, Kamilo Kavur, dokazivao je da se u Evropi ne može zasnovati trajan mir pre no što Italija bude nezavisna. Sudbina Italije nije bila predmet pariskih pregovora, pa po tome nije ništa odlučeno, sem što se ovim aktom Sardinija otvoreno postavila na čelo italijanske nacije, a pitanje njenog oslobođenja i ujedinjenja stavila na dnevni red.

Uloga proćelnika italijanskog oslobodilačkog pokreta zaista je pripadala Sardiniji. Ona je — upravo njen vodeći deo, Pijemont — najdalje odmakla na putu progresa. Tamo je već 1850. zadat težak udarac vladavini klera ukidanjem duhovnog pravosuđa i ograničenjem prihoda crkve. U narednim godinama privreda se naglo razvila izgradnjom železnica i pogodnim trgovačkim ugovorima, a državne finansije ojačale pravednijim i celishodnijim poreskim sistemom. Štampa je dobila veću slobodu. Čitava provalija delila je napredni Pijemont od reakcionarne Italije. U Lombardijsko-Venecijanskoj Kraljevini teška Radekcijeva diktatura gušila je sav društveni i ekonomski razvoj. Otpor se plaćao konfiskacijama dobara, tamnicom, životom. Pod nadvojvodom Maksimilijanom, od februara 1857. vicekralj Italije, posle odlaska Radeckog, nije bilo mnogo bolje. Njegovim liberalnijim merama birokratija i vojska davale su efikasan otpor. U vojvodstvima Parmi, Modeni i Velikom Vojvodstvu Toskani apsolutistički režimi držali su se zahvaljujući austrijskim garnizonima (u Toskani do 1855) i austrijskim funkcio-

nerima na vodećim položajima u vojsci i upravi. U Papskoj Državi posle 1849. verski procesi su ponovo zavedeni sa srednjovekovnom strogošću. Samo u Rimu i neposrednoj okolini taj inkvizitorski režim ublažavalo je prisustvo francuskih trupa. U Napuljskoj Kraljevini bilo je najgore. To je carstvo policijskih uhoda, jezuita, stranih najamnika, ali i zločinačkih bandi, kao kamore u Kalabriji i mafije na Siciliji, jer se vlada Ferdinanda II koristila i njihovim uslugama.

Razočarani besperspektivnim ustancima Macinijevog duha i inspiracije — u Mantovi 1852, u Milanu 1853, u Veneciji 1853. i 1854, u Terminiju i Sapriju 1856. i 1857, u Đenovi i Livornu 1857, svi krvavo ugušeni — italijanski patrioti sve se više okreću Pijemontu, naročito posle krimskog rata. Revolucionari iz 1848 — Manin, Garibaldi i mnogi drugi — opredeljuju se sada za jedinstvenu Italiju pod savojskom dinastijom. Nosilac te ideje je Italijansko nacionalno društvo (*Società nazionale italiana*), osnovano 1857, koje je republikanac Macini žestoko napadao. Italijanska buržoazija beži od revolucije pod zaštitu savojske monarhije.

Bio je to i najkraći put za ujedinjenje Italije. Snage Sardinije, svakako, nisu bile dovoljne da se Austrija izbacila iz Italije, ali iza nje je stajala Francuska. Napoleon III se već 1857. opredelio za intervenciju. U toj odluci ga je učvrstio i neuspeli atentat od 14. januara 1858. koji je na njega izvršio Felice Orsini, u njega razočarani italijanski patriota. U Plombjeru, 21. jula 1858, došlo je do osnovnog sporazuma između Napoleona III i Kavura. U Torinu, 23. januara 1859, između Francuske i Sardinije utvrđen je formalan ugovor o savezu sa vojnom i finansijskom konvencijom, s tim da stupi na snagu u slučaju agresivnog akta Austrije. Ugovor je predviđao oslobođenje Italije ispod austrijske okupacije, obrazovanje kraljevine Severne Italije (*Haute Italie*) od 11 miliona stanovnika, sjedinjenje Savoje i Nice sa Francuskom, suverenitet pape. Po Napoleonovoj zamisli, pošto Austrijanci budu odbačeni istočno od Soče, Sardinija bi anektirala Lombardijsko-Venecijansku Kraljevinu, Parmu, Modenu i Legacije; Toskana sa papskim pokrajinama Marke i Umbrijom obrazovala bi Kraljevinu Srednje Italije, papa bi sačuvala Rim i rimsku Kampanju, a Napuljska Kraljevina ostala netaknuta. Očigledno, Napoleon nije išao na ujedinjenje Italije, predviđao je samo neku Italijansku konfederaciju, sličnu Nemačkom savezu, sa sedištem u Rimu i pod predsedništvom pape.

Odlučivši se za akciju u Italiji, Napoleon je poveo računa da sačuva dobre odnose sa Britanijom i da se zbliži s Rusijom. Uz

aktivnu ili pasivnu podršku Velike Britanije, Rusija i Francuska idu zajedno u nekim pitanjima Balkana. Austrija je potpuno izolovana kada uzaludno pokušava da spreči ujedinjenje Vlaške i Moldavije. Francuska i Rusija sprečavaju njenu oružanu intervenciju prilikom promene dinastije u Srbiji 1858, a zatim protiv volje Austrije vrše pritisak na Tursku o razgraničenju sa Crnom Gorom. Za slučaj austro-francuskog rata Rusija je pristala, mada ne formalno, na blagonaklonu neutralnost, izraženu koncentracijom ruskih snaga na granici Galicije u dovoljnoj jačini da vežu 150.000 Austrijanaca.

Posle ugovora sa Francuskom, Kavuru je trebalo samo da izazove rat na način koji će Napoleona obavezati Torinski ugovor. Početkom 1859. on planski zaoštava odnose s Austrijom. Obe strane počinju s vojnim pripremama. Situacija se zategla u celoj Evropi. Nemačku je hvatao nacionalistički zanos. Tom prilikom se čuje da se nemačke granice brane na Pou, protiv čega je ustao Engels. Najzad su se evropske sile saglasile da obe strane, Austrijanci i Sardinijci, ukinu preduzete ratne mere, posle čega bi se problem Italije rešavao na evropskom kongresu pet velikih sila u Parizu, na što je ogorčena Sardinija morala pristati 19. aprila.

Ipak, došlo je do rata voljom Austrije. Znajući da će na predstojećem kongresu njegova delegacija biti izolovana, na podsticaj svojih generala Franjo Josip je rešio da iskoristi preimućstvo koje su mu davale znatne snage grupisane u Italiji i da obori Pijemont pre no što budu stigli Francuzi koji još nisu bili ni mobilisali. Neposredni strategijski interesi nadvladali su političke. Ultimatum upućen Torinu 23. aprila sa trodnevnom rokom zahtevao je da se sardinska vojska jednostavno vrati u mirnodopsko stanje i da otpusti italijanske dobrovoljce. Ultimatum je tako sastavljen da ne bude primljen. Kavur ga je odbacio 26. aprila. Austrijska vojska prešla je granicu na Ticinu tek 29. aprila. Javno mnjenje u Francuskoj i Evropi se naglo okrenulo protiv Austrije. Za Francusku je *casus foederis* bio stvoren, ono što je Kavur ranije uzaludno tražio. Još 23. aprila je naređeno trupama u Lionu i Grenoblu da krenu preko granice u pomoć Sardiniji.

2. OPERACIJE U PIJEMONTU I LOMBARDIJI

General Alfonso La Marmora, na čelu ministarstva rata od 1849. do 1859, pripremao je sardinsku vojsku nastojeći, pre svega, da podigne kvalitet kadrova i unapredi taktičke postupke. Ratna

formacija predviđala je 5 pešadijskih divizija, 1 konjičku diviziju i Artiljerijsku rezervu — svega 60.000 ljudi i oko 120 topova, a u stvari nije bilo više od 50.000, jer trupe nisu dostigle ratno brojno stanje. Brigada dobrovoljaca (alpskih lovaca — *cacciatori delle Alpi*) imala je oko 3.000 slabo naoružanih ljudi. U trenutku izbijanja rata glavnina je bila grupisana južno od Poa između Kazalea i Alesandrije, jedna divizija bila je na Dori Baltei, jedna na severnim padinama prevoja Bokete, kao neki mostobran francuske vojske koja je trebalo da naiđe iz Đenove. Komandant sardinske vojske bio je kralj Vitorio Emanuele II, a načelnik štaba general Moroco dela Roka.²⁰²

Austrija je počela da jača svoju vojsku u Italiji početkom 1859. Još u januaru je III korpus iz Beča otišao tamo gde su se u sastavu 2. armije stalno nalazili V, VII i VIII korpus. Kasnije je u Italiju upućen i II korpus. Krajem aprila u 2. armiji je bilo 5 mobilisanih korpusa, u svemu 220.000 ljudi. U unutrašnjosti Austrije je ostalo još 7 korpusa. Početkom rata naređena je mobilizacija VI i IX korpusa, namenjena dunavskom vojištu za slučaj da i Nemački savez zarati protiv Francuske, na čemu je živo radila austrijska diplomatija. Ali Prusija se mogla eventualno pridobiti samo velikim koncesijama koje bi utvrdile njenu prevlast u Nemačkoj, što bečki dvor nije bio voljan da prizna.²⁰³ Komandant 2. armije, general Đulaj, nemajući poverenja ni u sebe ni u optimističke bečke planove, dao je ostavku na svoj položaj, ali je ngovoren da je povuče. Za načelnika štaba dodeljen mu je pukovnik Kun, dotle profesor strategije na bečkoj Ratnoj školi, čovek carevog

²⁰² Organizacija i formacija sardinske vojske: 1. divizija, gen. Kastelborgo, kasnije Durando; 2. divizija, Fanti; 3. divizija, Durando, kasnije Molar; 4. divizija, Čaldini; 5. divizija, Kukijari; Konjička divizija, Sanbi. Svaka divizija imala je po 2 brigade (po 9 bataljona), 3 baterije i 4 eskadrona, izuzev 3. i 4. divizije koje su imale 2 baterije. Konjičku diviziju činilo je 8 eskadrona i 2 konjičke baterije, a Artiljerijsku rezervu — 3 baterije. Brigada alpskih lovaca — tri puka (od po dva bataljona) i jedan eskadron — poverena je Garibaldiju koji je imenovan za brigadnog generala.

²⁰³ Organizacija austrijske 2. armije: II korpus, gen. Lihtenštajn; III korpus, Švarcenberg; V korpus, Štadion; VII korpus, Cobel; VIII korpus, Benedek. Korpusi su bili od po dve divizije, svaka od po dve brigade (izuzetno tri) i 2—3 baterije. U neposrednom sastavu korpusa bilo je 1—3 baterije i 4 eskadrona (III korpus imao ih je 8). Konjička rezerva (divizija) imala je 17 eskadrona. Artiljerijska rezerva 10 baterija. Baterije po 8 oruđa. Rezervna divizija Urban imala je 3 brigade (u svemu 12 bataljona, 4 baterije i 2 eskadrona).

poverenja, bez odlučnosti, pronicljivosti i energije, pored koga će Đulaj biti suviše pasivan.

Francuska vojska nije bila spremna za operacije. Do objave rata pristupljeno je samo nabavci konja, jedna divizija je prebačena iz Alžira, na granici Savoje grupisano je 25.000 ljudi, a ratna flota, podešena za transport trupa, prikupljena je u Marselju i Tolonu. Francuski bataljoni krenuli su u Pijemont sa 500 umesto 800 ljudi, koliko je predviđala ratna formacija. Osećao se nedostatak konja.

Preko Alpa prešla su dva korpusa (3. i 4), a morem četiri. Alpi nisu još bili premošćeni železnicom. Od poslednje francuske železničke stanice (Sen Žan de Morjen) do prve pijemontske (Suza) bilo je tri dana marša preko Mon Senija. Divizija Burbaki (iz III korpusa) prešla je preko Mon Ženevra. U svemu suvim je upućeno 42.000 pešaka, 2.000 konjanika i 102 topa. Morem, preko Đenove (jedna divizija je upućena na Livorno), iz Marselja, Tulona i Alžira prebačeno je oko 100.000 ljudi. Napoleon je rešio da ovog puta sam komanduje vojskom, da se osveti za krimski rat kada mu generali to nisu dali. Vajana je uzeo za načelnika štaba, a Pelisjeu, junaku Sevastopolja, poverio je opservacionu armiju na Rajni.²⁰⁴

Francuska vojska je bila naoružana izolućenom artiljerijom sa nedovoljno izvežbanom poslugom. Njeno dejstvo je bilo ubitačno samo na otvorenom terenu. Pešadija je još uvek samo delom imala pušku *Minié*, glavnina glatku perkusionu pušku. Suprotno tome je austrijska vojska imala izolućenu sprednjaču *Lorenz*, ali glatke, gotovo neupotrebljive, topove. Obostrano, konjica je bila pod nesprennim komandantima, a administracija (snabdevanje) slaba. To važi i za vrhovno komandovanje, posebno za austrijsko. Austrijske tvrđave u Italiji bile su zapuštene.

Rat je u Francuskoj bio vrlo popularan. Suprotno Austriji, koja se borila za princip legitimiteta, izraženim njenim nespretnim ratnim manifestom da se *Providenje često poslužilo austrijskim mačem kada je Revolucija zapretila Evropi*, Napoleon je u očima masa krenuo u borbu za savremeni princip nacionalnosti, za slo-

²⁰⁴ Organizacija francuske vojske u Italiji: Garda (Renjo de Sen Žan) 2 pešad. i 1 konj. divizija; 1. korpus (maršal Barage d'Ije) 3 pešad. divizije i 1 konjička; 2. korpus (Mak Maon) 2 pešad. divizije; 3. korpus (maršal Kanrober) 3 pešad. divizije i 1 konjička; 4. korpus (Njel) 3 pešad. divizije; 5. korpus (princ Napoleon) 2 pešad. divizije. Pešadijske divizije su od po dve brigade (od po 5 do 9 bataljona) i dve baterije konjičke divizije od po dve brigade (izuzetno tri) od po 8 eskadrona. Korpusi bez konjičke divizije imali su u svom sastavu po 8 eskadrona, a svi bez razlike 2 do 3 baterije (izuzev Gardijskog korpusa) i 1—2 pionirske čete.

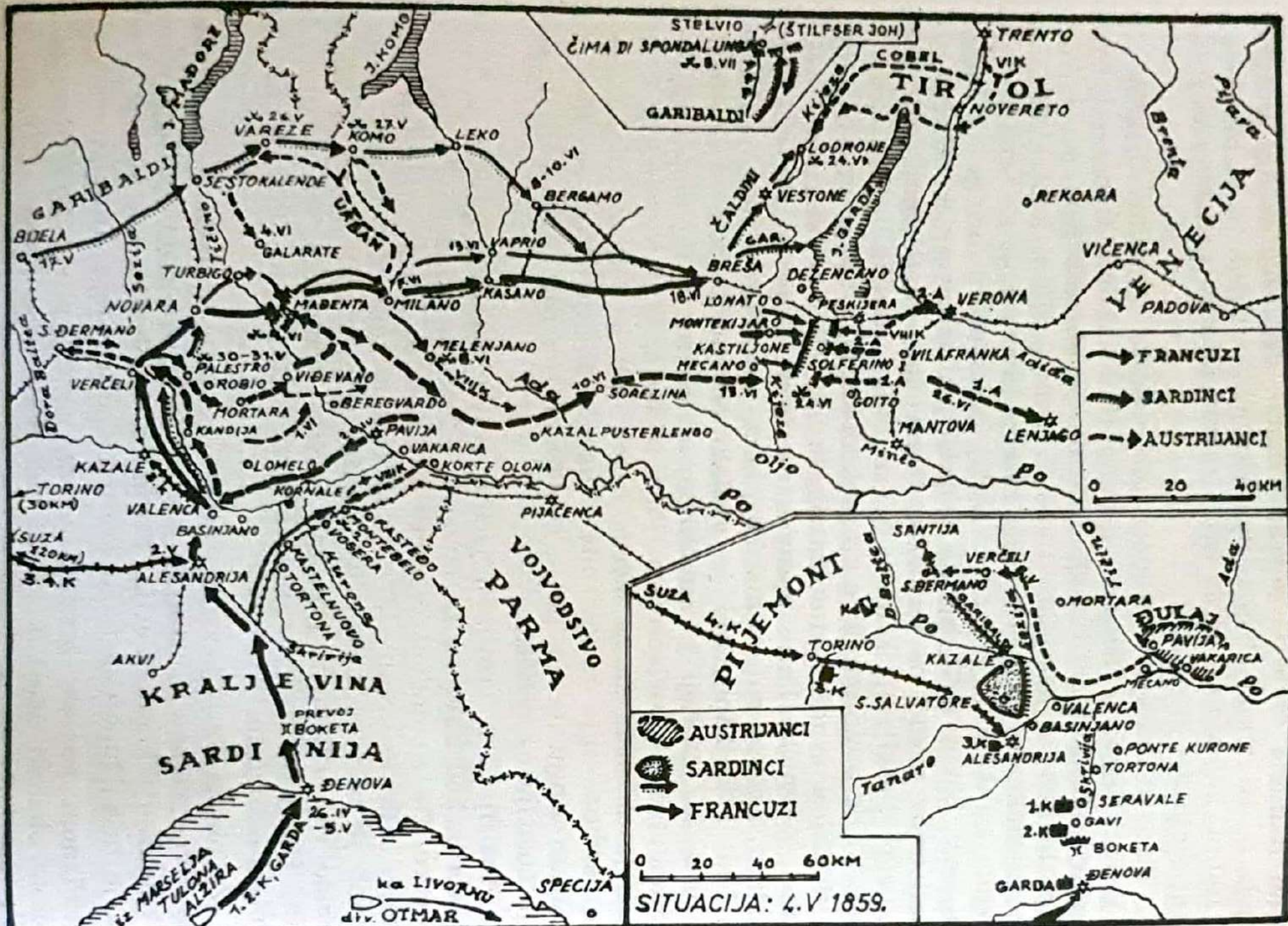
bod u Italijana, čime je povratio znatan deo svog opalog prestiža. Kada se 10. maja odvezao na železničku stanicu da bi otputovao u Italiju, aklamiralo ga je čak i revolucionarno parisko predgrađe Sent Antoan.

Plan o tučenju Sardinaca pre dolaska Francuza izrađen je u Beču. Osnove je postavio general Hes, načelnik Generalkvartir-majstorštaba (Generalštaba), a detalje je obradio Kun pre no što je postavljen za načelnika štaba 2. armije. Učeni kabinetski plan tipa nestalog bečkog Dvorskog ratnog saveta koji ne vodi mnogo računa o akciji neprijatelja. Đulaj, komandant armije u Italiji, naprotiv, bio je mišljenja da se pred jakom savezničkom nadmoćnosti treba povući na tvrđavski četvorougao (Verona, Mantova, Lenjago, Peskijera), kao što je sa toliko uspeha učinio Radecki 1848. On je cenio Sardinca na preko 100.000, a bio je vrlo zabrinut za sigurnost svojih komunikacija, pruge Milano—Bergamo—Breša, jedine železničke linije upravne na front, koju će ugroziti gari-baldinci, i snopa puteva duž Poa, kome se pretilo s juga, iz Parme, Modene i Toskane, gde je vladalo revolucionarno raspoloženje. Razume se, rat koji je zametnut radi obaranja Pijemonta nije se mogao otpočeti povlačenjem. Plan iz Beča, koji je odobrio i car, ostao je na snazi da ga izvede čovek koji se s njime nije slagao. Za Sardinca nije moglo biti druge strategije nego sačekati da Francuzi izbiju na Po, pa se eventualno na njih i povlačiti u slučaju austrijskog pritiska.

Austrijska 2. armija u jačini od 110.000 ljudi prešla je Ticin 29. aprila kod Pavije i Beregvarda i 2. maja izbila na Po naspram Valence. Da su dnevni marševi bili duži mogla je stići dva dana ranije, a da je krenula 27. aprila bila bi tamo četiri dana ranije. Vreme je bilo od neocenjive vrednosti za uspeh plana kojim je trebalo tući Pijemont pre intervencije Francuske. Ne verujući u plan, Đulaj se o tome nije brinuo. Štaviše, na Pou se armija 3. maja odmarala.

Za obezbeđenje pozadine ostavljeno je u tvrđavama oko 40.000 operativne vojske zajedno sa divizijom Urban koja je angažovana za osiguranje komunikacija. Strah od revolucije, kao one iz 1848, bila je teška hipoteka na operativno odlučivanje Austrijanaca.

Planom je bilo predviđeno da se Po pređe kod Mecana i desnom obalom udari na desni bok Sardinaca. Kada su 29. aprila stigle vesti da su se Francuzi tri dana ranije iskrcali u Đenovi, rešeno je da se udari frontalno na front Basinjana—Valenca—Kan-

Skica br. 20

OPERACIJE U ITALIJI 1859.

dija. I od toga je Đulaj odustao uveče 3. maja i obrazložio Beču da ga u tome ometa nailazak Francuza. Za 4. maj nije jasno šta je hteo. Tog dana VIII korpus je prešao Po kod Kornalea, izbio do Kastelnuova da bi uništio mostove na Skriviji i Kuroneu, a II korpus je primaknut Kornaleu radi eventualne podrške. Istog dana Đulaj je rešio da levom obalom Poa krene na Torino, da bi udario na francuske trupe koje su nailazile preko Suze, ali je sačekao da se VIII korpus vrati na desnu obalu Poa. Tek 7. maja krenula je 2. armija na Torino, a idućeg dana uveče bila je glavnina kod Verčelija, VII korpus dalje za dan marša prema Dori Baltei, a V korpus, prešavši Seziju nizvodno od Verčelija, postavio se prema Kazaleu. Sva se armija sada nalazila na boku Sardinaca. Ali na vest da je 40.000 Francuza krenulo ka Alesandriji i da se tamo prikuplja sva saveznička vojska, Đulaj je odustao od pokreta na Torino i u toku 10. i 11. maja vratio se u Lomelinu (predeo između Sezije, Ticina i Poa), gde je zauzeo kantonmane. Ovi marševi i kontramarševi nisu tekli glatko. U štabu 2. armije o logistici i generalštabnoj službi nije se znalo mnogo. Korpusi su tretirani kao geometrijske tačke, bez obzira na njihovu marševsku dubinu²⁰⁵, pa je često dolazilo do ukrštanja kolona.

Austrijska 2. armija je imala dovoljno vremena da tuče Sardinice pre pojave Francuza. Oni su 4. maja bili još daleko i neprikupljeni: 1. korpus kod Seravalea (južno od Novija), 2. korpus kod Gavija, Garda u Đenovi, 3. korpus delom kod Alesandrije delom kod Torina, 4. korpus na putu Suza—Torino. Ali, po povratku 2. armije u Lomelinu bilo je već kasno. Sredinom maja Sardinici su se prikupili u rejonu Kazalea, sa Konjičkom divizijom kod San Đermana i Santije, a Garibaldi je iz Kazalea preko Bijeje i Varezee pošao za Komo. Francuski 4. korpus bio je na prostoru Valenca, San Salvatore, Basinjana; 2. korpus u rejonu Salea, 1. korpus kod Pontekuronea; 3. korpus (17. maja) oko Tortone na obema obalama Skrivije. Saveznici su, dakle, obrazovali dve jake grupe podeljene rekom Tanaro. Samo, u to vreme Francuzima je nedostajala polovina konjičkih pukova, deo korpusnih baterija, sva armijska artiljerija, sve inženjerijske trupe, a pre svega municijske kolone i mosni tren.

Austrijanci su se u to vreme nalazili na prostoru Mortara, Lomelo, Vakarica, Pavija. Prvi delovi IX korpusa (Šafgoče) počeli su stizati u Pijačencu 18. maja, a 25. maja krenuo je iz Češke

²⁰⁵ *Der Krieg in Jahre 1859*, str. 26 (autor nač. štaba VII korpusa).

I korpus. (Klam-Galas) i jedna konjička divizija (Cedvic), železnicom preko Saksonije i Bavarske.

Đulaj, sada rešen na defanzivu, dao je dobro utvrditi Verčeli, Mortaru i Novaru i snabdeo ih oruđima svoje opsadne artiljerije. Osim toga, sve su trupe morale utvrditi svoje kantonmane. U tro-nedeljnoj operativnoj pauzi koja je sada nastupila, da bi povratio pokolebanu disciplinu i poverenje trupa, naredio je da pešadija vežba puščane radnje, a artiljerija i konjica jahanje. Pokolebano je bilo i poverenje bečkog dvora, što se vidi iz korespondencije koju je on tih dana vodio sa generalom Grineom, carevim prvim general-ađutantom, najmoćnijim čovekom u Austriji.

Đulaj je verovao da će Napoleon preći Po negde kod Pijačence — kao što je učinio Bonaparte 1796 — i postaviti se između tvrđavskog četvorougona i 2. armije. Otuda se tako naglo i vratio u Lomelinu sa Dore Baltee. Odnos snaga je tada bio 160.000 saveznika prema 140.000 Austrijanaca, ali je Đulaj pretpostavljao da Napoleon raspolaže sa 200.000 ljudi, a u Beču, gde se ofanzivan žar već bio sasvim ohladio, čak se verovalo da ih ima čitavih 300.000. Znatno precenivši francuske transportne mogućnosti na moru, verovalo se takođe da je Napoleon uputio 27.000 ljudi u Jadran — deset puta više no što je zapravo bilo — zbog čega je X korpus raspoređen u Istri i Hrvatskom primorju. Strahovalo se da će Francuzi uz pomoć južnoslovenskih naroda, u čiju se lojalnost sumnjalo, prodrati u Madžarsku i tamo izazvati ponovo revoluciju. Precenjena je takođe, po snazi i vremenu, francuska diverzija u Toskanu (Livorno), gde je upućen štab 5. korpusa sa divizijom Iriš. Verovalo se da će se, ojačan toskanskom divizijom, uskoro pojaviti u dubokoj austrijskoj pozadini, pa je XI korpus — čiji su prvi transporti avizirani za 27. maj na krajnjoj železničkoj stanici Nabrežini kod Trsta — dirigovan na donji deo reke Po. Revolucija — saveznik saveznikâ — već je svojim potencijalom vrlo nepovoljno dejstvovala na psihologiju austrijskog komandovanja.

Da bi rasvetlio situaciju južno od Poa, a još više da bi Napoleonu stavio do znanja da on dobro motri na pravac za Pijačencu, uputio je Đulaj pod Štadionom 20.000 ljudi (delovi V, IX korpusa i divizije Urban) od Vakarice preko Kasteđa na Vogeru, s napomenom da se povuče čim naiđe na jače snage. Ovo nasilno rekognosciranje — kako je nazvano — dovelo je do boja kod Montebela 20. maja. Divizija Fore (iz 1. korpusa) koja je na Strafori čuvala desni bok francuskog rasporeda sa svojih 6.000 pešaka i deset sardinskih eskadrona (1.000 ljudi) bacila se energično na Austrijance

i odbacila ih na levu obalu Poa. Francuzi su izgubili 15% angažovanih trupa, Austrijanci 25% (od 25 bataljona bilo je u borbi samo 18).

Boj kod Montebela zahteva izvesna objašnjenja. Fore je pobedio zahvaljujući svojoj agresivnosti, on nije pitao koliko ima neprijatelja. Ulogu zaštite boka izvršio je ofanzivno prema neprijatelju čiji se operativni zadatak, prema Đulajevoj direktivi, morao završiti povlačenjem, jer se na desnoj obali Poa kat-tad moralo naići na jače snage. Uzani operativni okviri ograničavali su Austrijance i u taktičkim dejstvima. Ali, van toga treba uočiti nekoliko taktičkih činilaca koji će manje ili više dejstvovati tokom čitavog rata. Veći domet austrijske puške *Lorenz* nije došao do izražaja na zemljištu gusto pokrivenom italijanskom kulturom²⁰⁶, ali se ni trupe nisu još bile familjarizovale s novom izolučenom puškom, a oficiri nisu bili svesni značaja vatre. Na tom terenu ni artiljerija nije mogla slobodno da dejstvuje: od 56 oruđa Austrijanci su upotrebili 24, a Francuzi od 12 samo 6. Teren je sputavao i rad konjice, pa utoliko veću pohvalu zaslužuju sardinski eskadroni koji su dobro sadejstvovali Foreovim pešacima. Mada je krimski rat ukazao na značaj vatre, francuska vojna uprava nije stigla da svu francusku pešadiju naoruža puškom *Minié*. Francuski generali nisu marili za streljački stroj. U proklamaciji koju je uputio vojsci iz Đenove, Napoleon je rekao: „*U bici ostajte zbijeni! ... novo precizno oružje ... neće sprečiti da bajonet bude, kao i ranije, najstrašnije oružje francuske pešadije.*“

U Đulajevim izveštajima caru Franji Josipu, boj kod Montebela se pretvorio u uspeh postignut tobože protiv 40.000 Francuza. Iz tolikog mnoštva Francuza Đulaj je dalje zaključio da im je težište kod Tortone, ali da nije verovatno da će krenuti na Pijačencu. No, on je ipak I korpus — aviziran čelom kod Verone za 30. maj — dirigovao na Kazalpusterlengo, severno od Pijačence.

Primivši komandu 14. maja u Alesandriji, Napoleon je zaista nameravao da krene na Pijačencu. Boj kod Montebela ga je pokolebao. Uznemirio ga je upravo austrijski mostobran kod Vakarice, odakle je moglo izbiti mnogo više snaga od onih koje je Štadion upotrebio 20. maja. Da bi to sprečio naredio je da se poruše svi putevi koji su vodili od Vakarice na Skriviju. Kolebao se jedno vreme, 25. maja je bio rešio da napadne frontalno Valencu, a dva

²⁰⁶ Dudovi gajevi isprepletani visokom vinovom lozom; pirinčana polja izukršтана kanalima.

dana kasnije doneo je konačnu odluku — navodno na Žominijev savet — da obiđe austrijsko desno krilo, što je Đulaj smatrao najmanje verovatnim. Stvarno, bilo je rizično krenuti u toliki bočni marš u neposrednoj blizini grupisanog neprijatelja, a uz to izložiti bazu u Đenovi. Doduše, baza je prebačena na Suzu, tempom koji su dopuštale jednotračne pijemontske železnice, ali ni tamo nije bila u povoljnom odnosu prema armiji koja treba da pređe Ticin na gornjem toku.

Mađenta

Ofanzivu saveznika je otpočeo Garibaldi. Prebacivši se 19. maja železnicom do Bijele, prešao je Ticin (granicu) kod Sestokalendea noću 22/23. maja i izbio u Varezze. Tu je 26. maja odbio napad Urbana — čija je divizija bačena protiv njega — a idućeg dana je potisnuo Urbanove trupe iz Koma. Uznemireni ovim neuspesima, Austrijanci su uputili na sever jednu brigadu IX korpusa, a I korpus skrenuli na Bergamo i Milano. Tako su Austrijanci protiv 3.000 garibaldinaca angažovali 7 brigada, gotovo dva operativna korpusa, ne računajući garnizone gradova.

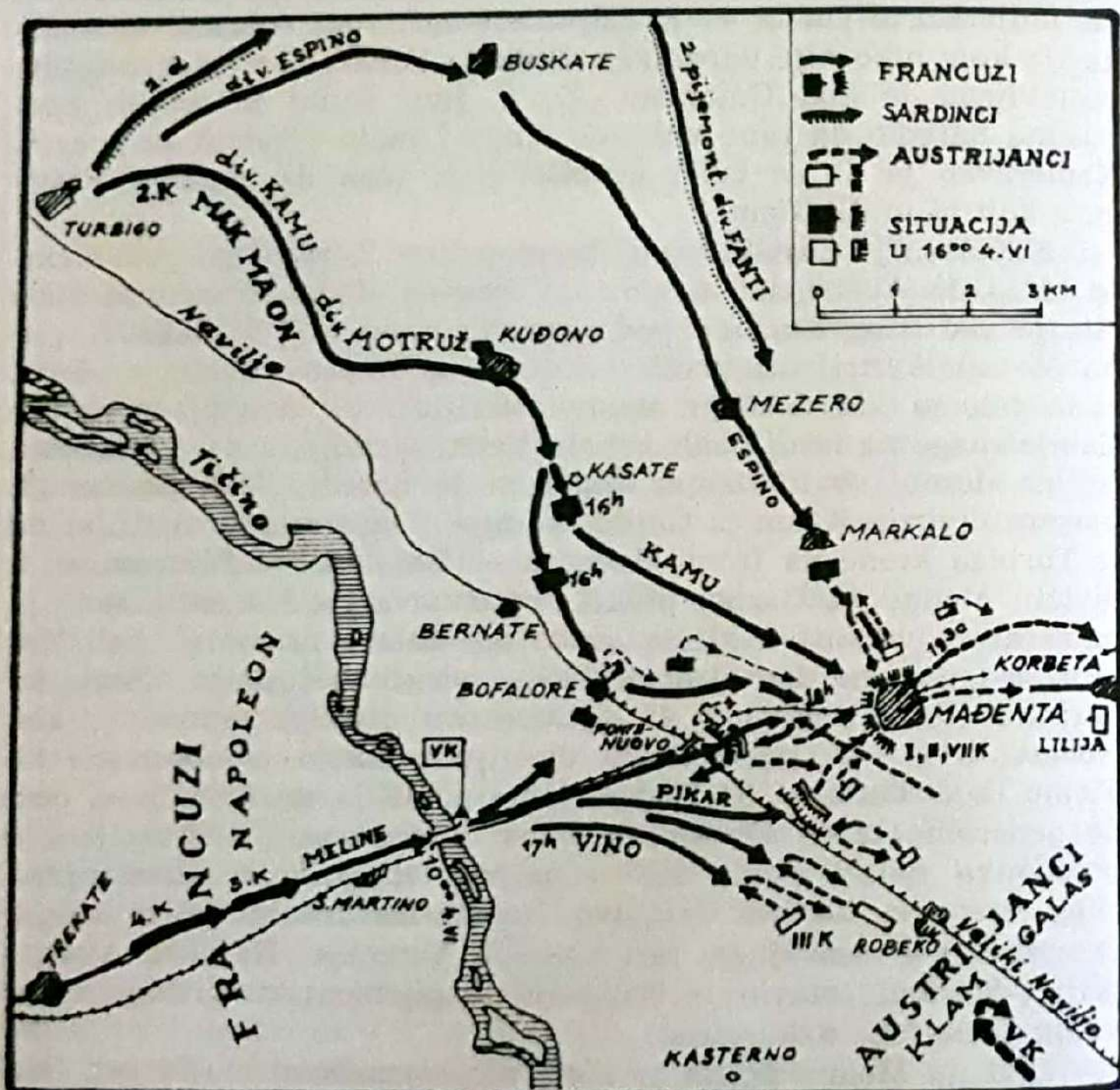
Francuski 3. korpus prebačen je 27. maja železnicom od Pontekuronea do Kazalea, a idućeg dana sva je francuska armija krenula suvim preko Verčelija na Novaru. Sardinska vojska, prešavši Seziju takođe kod Verčelija, krenula je na Palestro radi obezbeđenja francuskog desnog boka i tu je 30. maja razbila jednu brigadu iz VII korpusa. Verujući da su Sardinici demonstrirali samo sa jednom divizijom, Đulaj i Kun 31. maja bacaju na Palestro po jednu diviziju iz VII i II korpusa, dakle, 14.000 ljudi na 32.000 Sardinaca kojima se pridružio i francuski 3. korpus, pa su se Austrijanci posle tročasovnog boja povukli na Robio. Još uvek ne shvatajući u čemu je stvar, Đulaj i Kun za 1. juni montiraju treći napad na Palestro sa 2 i po korpusa, ali do toga nije došlo. Uočivši, najzad, francuski manevar, ujutro 1. juna našli su se pred dilemom, da li da zametnu bitku svim raspoloživim snagama ili da se povuku. U to vreme saveznici su bili podeljeni u dve velike grupe: 87.000 na prostoru Palestro, Verčeli, a 52.000 kod Novare. Đulaj je kod Mortare 2. maja mogao grupisati 106.000 ljudi, ukliniti se između dve protivničke grupe i tući ih po delovima, ali je za takvu odluku trebalo mnogo više smelosti i energije no što je on posedovao. Đulaj se rešio na povlačenje.

Do večeri 3. juna austrijska 2. armija se povukla iza Ticina preko Viđevana (redom II i VII korpus, konjička divizija, artiljerijska rezerva, III korpus) i Bregvarda (V i VIII korpus). Ponovo ukrštanje, kontradiktorna naređenja, protivnaređenja. Uveče 3. juna armija je bila grupisana na levoj obali Ticina, od Mađenta do Bregvarda. Tu je privučen i I korpus, ali je IX ostavljen na liniji Korte Olona — Kazalpusterlengo, radi odbrane komunikacija koje niko nije ugrožavao. Divizija Urban, bez jedne brigade, postavljena je kod Galaratea. Za 4. juni Đulaj je svojim korpusima naredio da rano nahrane trupe i budu spremni za pokret. Nameravao je da se bolje grupiše, a 5. juna da napadne Francuze koji bi prešli Ticin.

Napoleon je nastavio svoj bočni pokret 2. maja po podne čim je video da Austrijanci ne idu na Novaru. Jedna francuska divizija je već istog dana po podne prešla Ticin kod Turbiga — pre no što su Austrijanci prešli reku! — a 3. juna uveče na levoj obali bili su već značajni delovi. Verujući da Austrijanci imaju slabije snage na levoj obali kanala Veliki Naviljo, a da je glavčina još na desnoj obali Ticina, Napoleon je naredio Mak Maonu (2. korpus, divizija Kamu iz Garde, kasnije i sardinska 2. divizija) da iz Turbiga krene na front Mađenta — Bofalora — Pontenuovo, a diviziji Meline (iz Garde) preko Pontenuova na Mađentu, čime je nameravao uhvatiti u klešta austrijske delove na levoj obali Navilja, a onima na desnoj obali Ticina odseći odstupnicu. Ostala tri korpusa (1, 3. i 4), 1. i 4. pijemontsku diviziju ostavio je kod Novare, a 2. i 3. pijemontsku diviziju postavio je obostrano na Ticinu, kod Turbiga. Ni Napoleon ne pomišlja da će 4. juna doći do generalne bitke. Obostrana slaba obaveštenost o situaciji kod protivnika dolazi otuda što se prema operativnim shvatanjima onog vremena konjica brižljivo čuvala iza fronta da bi mogla učestvovati u rešavajućoj fazi bitke. U Verčeliju, Kazaleu, Alesandriji i Tortoni ostavio je Napoleon 5. pijemontsku diviziju i diviziju Otmar (iz 5. korpusa).

Divizija Meline prešla je Ticin na železničkom mostu kod San Martina 4. juna u 10 časova i krenula ka Pontenuovu. Posle teške borbe zauzela je most na kanalu Veliki Naviljo, odbacila delove I i II korpusa jače od sebe — austrijski bataljoni naviknuti na udarnu taktiku slabije su se snalazili u italijanskoj ispresecanoj kulturi nego Francuzi — i odlučno krenula na Mađentu, ne sluteći da se zariva u glavčinu neprijateljskih snaga. Osim toga, čim je uočio napad divizije Meline, Đulaj je naredio V i VIII korpusu da

krenu uzvodno Ticinom, a III korpus da udari u bok Melineove kolone preko Robeka. Ubrzo je 22.000 Austrijanaca (iz I, II i VII korpusa) potislo ovih 5.000 Melineovih grenadira. Tada je Napoleon, koji je bio na licu mesta, privukao 3. i 4. korpus, ali je 1. korpus, 1. i 4. sardinsku diviziju ostavio kod Novare. Brigada Pikar iz 3.

Skica bn 29

BITKA KOD MAĐENTE 4. VI 1859.

korpusa (divizija Reno) prihvatila je Melinea koji je bio već izgubio most Pontenuovo, ali je tada naišao austrijski udar iz Robeka. Sada je 28.000 Austrijanaca bilo protiv 9.000 Francuza. Za Napoleona, koji je stvarno upravljao borbom sa mosta na Ticinu, situacija je bila kritična. Uništenje tri francuske brigade pretilo

je neposredno. Zatim ne bi bilo teško obračunati se sa Mak Maonom. Ali ni Đulaj ni Klam-Galas, kome je Đulaj poverio sva tri korpusa (I, II, VII), nisu bili na licu mesta da to vide. Đulaj je u to vreme izdavao naređenje za eventualno povlačenje — razume se, za krajnji slučaj — i obaveštavao ujedno svoje komandante da će idućeg dana, 5. juna, sa čitavom armijom izvršiti s juga bočni udar na Francuze koji su prešli Ticin.

Oko 17 časova naišla je divizija Vinoa (4. korpus) i još jedna brigada iz divizije Reno (3. korpus). Sada je bilo 6 francuskih brigada prema 13 austrijskih, približno jednake jačine od po 3.500 ljudi. Za Francuze kriza je sada ublažena ali nije savladana. Rešenje je doneo Mak Maon koji se sa 3 francuske divizije pojavio pred Bofalorom. Pred njim su se nalazile dve austrijske brigade iz I i II korpusa. Ostale trupe I, II i VII korpusa (5 brigada) bile su angažovane na Navilju, osim divizije Lilja (iz VII korpusa) koja se nalazila u rezervi kod Korbete. U toj novoj situaciji, zbog bočne pretnje, 7 austrijskih brigada (I, II, VII korpus) povuklo se na Mađentu, neuznemiravano od Francuza: Mak Maon se pregrupisavao, a Melineova (Napoleonova) grupa imala je još uvek na svom desnom boku III austrijski korpus.

Još uvek je bilo moguće tući Francuze na levoj obali Navilja. Ali, Đulaj je bio rešen da izvrši svoj bočni napad tek idućeg dana, pa je naredio Klam-Galasu da se u slučaju potrebe i pod pritiskom povuče na Korbetu pod zaštitom Liljaove divizije. Njemu je potčinio za sutradan i VIII korpus koji je nailazio s juga.

Austrijanci su vrlo uporno branili Mađentu od 18,30 do 19,30 časova, a tada su se u paničnom neredu povukli na Korbetu. Mnogi od raspršenih ljudi krenuli su drugim putem za Milano. Čitave jedinice bacile su oružje. Klam je u toku noći primio Đulajevo naređenje, datirano 4. juna u 8,30 časova, da 5. juna nastavi bitku sa VIII korpusom koji je već bio stigao. U prisustvu generalkvartirmajstora, generala Hesa, Klam je odgovorio da je to nemoguće, čemu se Đulaj pokorio.

Tek u toku noći 4/5. juna saznao je vrlo zabrinuti Napoleon za uspeh Mak Maonove grupe s kojom nije bio u vezi čitavog dana. Dotle su pristigle divizije Troši i Burbaki iz 3. korpusa, posle čega je na levoj obali Ticina imao 10 brigada prema 8 austrijskih (III i V korpus). Privukao je i 1. korpus, ali je između Novare i San Martina ostavio glavninu 4. korpusa (dve divizije), jer je još uvek verovao da se značajne austrijske snage nalaze na desnoj obali Ticina. Napoleon takođe veruje da će se 5. juna bitka nastaviti.

Privlači 4. korpus, ali zauzvrat vraća 3 sardinske divizije da se prikupe kod Trekatea, između Novare i San Martina. Tek u Mađenti, ujutro 5. juna saznaje da se Austrijanci povlače na celom frontu, da je bitka dobijena. U naletu oduševljenja Mak Maona je unapredio za maršala i dao mu titulu vojvode od Mađente, mada je po mišljenju mnogih Mak Maon radio presporo. U francuskoj armiji su mu se rugali da je postao maršal i vojvoda što je naveče stigao tamo gde je morao biti ujutru. Maršalsku palicu dobio je i komandant Carde Renjo, čija se divizija Meline zaista izvanredno tukla.

Napoleon nije gonio. Obe konjičke divizije su bile na levoj obali Ticina, a za pešadiju je smatrao da je treba srediti. Tako su Austrijanci bolje prošli, no što je moglo biti.

Susretna bitka kod Mađente tučena je obostrano samo delom snaga. Napoleon je angažovao 32.000, a Đulaj 39.000 ljudi. Francuzi su izgubili 4.535 mrtvih i ranjenih, Austrijanci 16.000, zajedno sa 3.000 zarobljenih i nestalih koji su se većinom vratili u jedinice.

Napoleonov bočni manevar dobro je zamišljen i korektno izveden. U bici on je ispoljio mnogo upornosti i hrabrosti, ali i nedostatak intuicije, kojom vojskovođe dopunjuju pozitivna saznanja o neprijatelju, a i nedovoljno agresivnosti, kojom se mnoge nejasne situacije rešavaju u sopstvenu korist. Krupna je greška što nije gonio demoralisanog neprijatelja. Nije bio čovek koji iz svojih trupa isteruje poslednji dašak snage. Đulaju ne možemo prebaciti što se 2. juna nije zario između dve protivničke grupe — to je prelazilo njegove psihičke sposobnosti — moramo mu priznati što se dobro grupisao na Ticinu, ali zaslužuje potpunu osudu što nije upravljao bitkom i dopustio da njime ovlada malodušnost. Pravilan operativan rad upropastio je taktičkim propustima. Gledao je više nazad nego napred. Suviše ga je impresionirala revolucionarna situacija iza svojih leđa, suviše je brinuo za svoje komunikacije. Više no Đulajeva to je osuda austrijskog Generalštaba, njegove večne, bezinicijativne dogmatičnosti.

3. POVLAČENJE AUSTRIJANACA

Austrijanci su 5. juna otpočeli povlačenje. Stalno se kolebajući u istoj strategijskoj situaciji koju su svakog časa tumačili na drugi način, oni su najpre rešili da idu na položaj Kastiljone (između reka Kijezea i Minča), zatim se vratili na Adu čim su je bili napu-

stili, pa su opet krenuli na Kastiljone, koji su zatim evakuisali da se ponovo na njega vrate, pa su ga ponovo napustili i 19. juna prešli preko Minča. Često su se trupe kasno uveče vraćale na položaje koje su rano ujutro bile napustile. Do sudara sa Francuzima došlo je jedino kod Melenjana.

U međuvremenu, 16. juna, reorganizovano je austrijsko komandovanje. Od III, IX i XI korpusa i konjičke divizije Cedvic formirana je 1. armija (general Vimpfen), a od I, V, VII i VIII korpusa, divizije Urban i konjičke divizije Mensdorf 2. armija (general Šlik). U Mantovu je došao II korpus, X je ostao na donjem Pou, VI je bio u Tirolu, a ostala dva, koja je Austrija još imala (IV i XII), zadržana su u unutrašnjosti. Sedam operativnih korpusa 1. i 2. armije, oko 170.000 ljudi, našli su se 22. juna na prostoru Peskijera, Goito, Vilafranka. Komandu nad obema armijama preuzeo je lično Franjo Josip, a za načelnika štaba uzeo je generala Hesa.

Saveznici su nastupali vrlo sporo. Tek 7. juna ušli su u napušteni Milano, dvadesetak kilometara od Mađente. Rešen da narednu bitku bude grupisanim snagama, Napoleon je oprezno nastupao, a suprotno principu: *razdvojeno maršovati a uskupno se tući*, koji je njegov stric, Napoleon I, umeo tako dobro primenjivati, a teorija prihvatila, on se kretao u dvema masama: pravcem Milano — Kasano 5 francuskih korpusa, a levo pravcem Monca — Vaprio sva sardinska vojska. To je znatno usporilo pokret i otežalo snabdevanje. U toj najbogatijoj zemlji trupe su oskudevale. I na nižem nivou bilo je slične opreze. U boju kod Melenjana 1. korpus je vrlo obazrivo nadirao, a Mak Maon je ponovo postrojavao svoje trupe u bataljonske mase kao pred Mađentom, kojima se vrlo sporo moglo kretati kroz italijansku kulturu, pa nije čudo što je propustio da uzme učešća u boju. Tako se austrijski VIII korpus srećno izvukao. Saveznici su 22. juna bili na prostoru Mecana, Kastiljone, Dezenzano, Lonato, Montekijaro.

Garibaldi, izgubivši 3. juna dodir sa Urbanovim trupama, krenuo je iz Koma preko Leka na Bergamo, gde je stigao 8. juna. Odavde je pokret nastavio 11. juna na čelu sardinske vojske, kao neki izviđačko-zaštitni odred. Na nekoliko kilometara od reke Kijeze napao je 15. juna zaštitnicu Austrijanaca, diviziju Urban, da bude odbijen sa velikim gubicima. Frontalni napad na regularnu vojsku nije ležao njegovim lovcima. Posle nekoliko dana upućen je sa 4. divizijom (Caldini) prema granici Tirola da bi sprečio upad austrijskog VI korpusa. Napad garibaldinaca na prevoj Stelvio

(Štilfser Joh) razbio se 8. jula na austrijskom položaju Čime di Spondalunga, istog onog dana kada je zaključeno primirje. Ovog puta je Garibaldijeva akcija bila znatno efikasnija nego 1848—49.

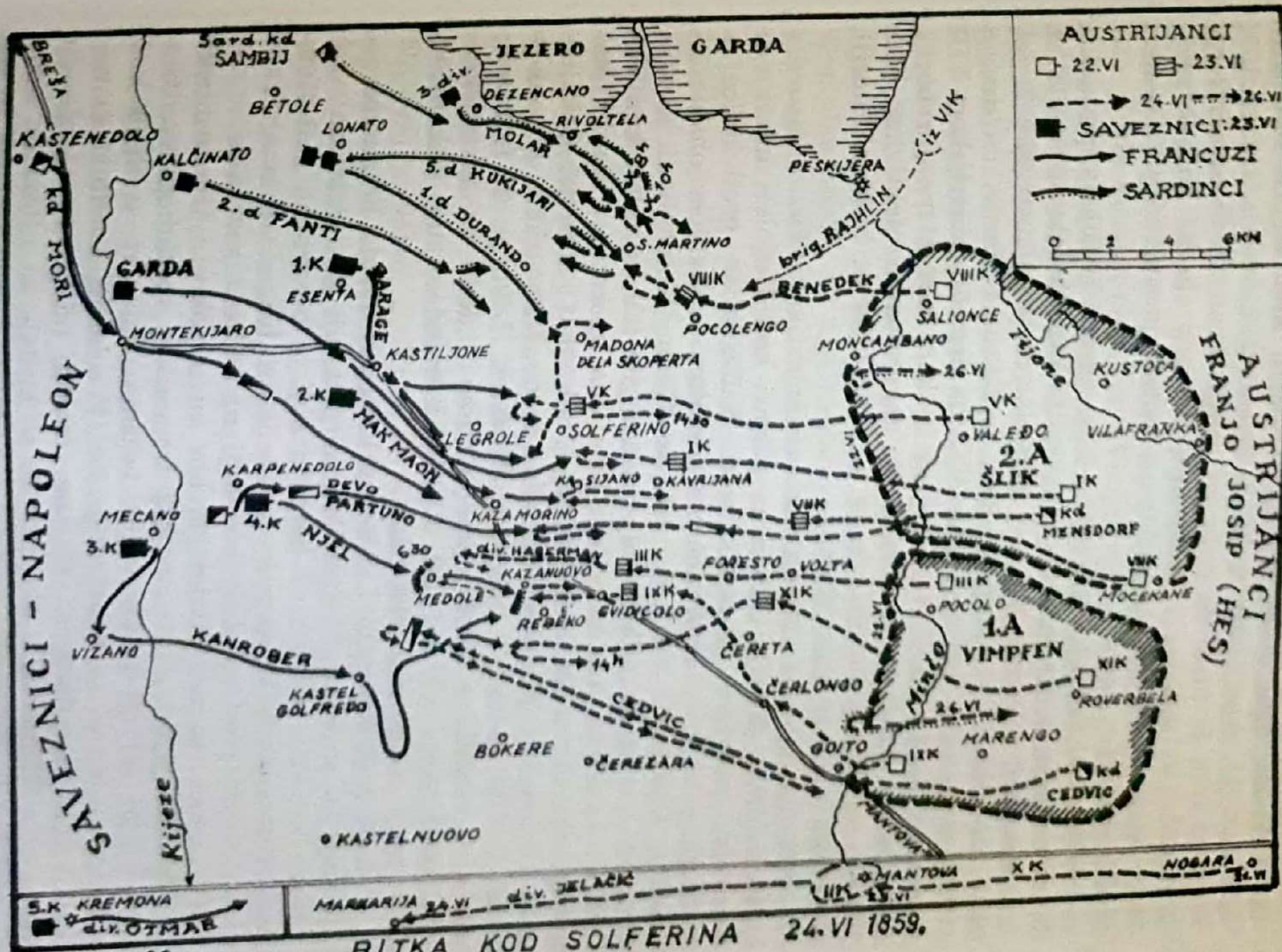
Solferino

Napoleon je nameravao da između Kijeze i Minča zauzme defanzivan stav, bar dok ne naiđe njegov 5. korpus. U toku 23. juna izviđački delovi upućeni prema Minču (pešadija) zapazili su znatne austrijske snage na zapadnoj obali reke. Pretpostavljajući da su to jake austrijske zaštitnice koje je nameravao da uništi, Napoleon je 24. juna krenuo napred svom svojom vojskom: Sardince (44.000) uputio je na San Martino; Gardu, 1. i 2. korpus (57.000) u pravcu Solferina; 3. i 4. korpus i dve konjičke divizije (50.000) na Gvidicolo. Obe konjičke divizije (dodeljene 4. korpusu) krenule su ovim pravcem zbog povoljnijeg (nepokrivenog) terena za njihovo dejstvo. Svaki korpus je imao svoj put.

Na desnoj obali Minča nisu bili zaštitnički već austrijski prednji delovi. Kolebajući se i dalje, Franjo Josip (Hes) je rešio da krene napred i zametne bitku pre no što stigne francuski 5. korpus i pre no što francuska flota izvrši desant u pozadinu sa imaginarnom vojskom od 8 divizija, koju su Austrijanci zamišljali da plovi prema Jadranu. Tako se 23. juna austrijska vojska vratila na desnu obalu Minča ne naišavši na otpor. Uveče tog dana grupisana je na prostoru: Pocolengo, Solferino, Gvidicolo, Čereta, Volta. Divizija Jelačić iz II korpusa upućena je na Markariju radi zaštite levog austrijskog boka prema 5. francuskom korpusu. Savršeno nepotrebno, jer je prva divizija tog korpusa (divizija Otmar) mogla stići na Po tek za nedelju dana. Iz Roviga u pokretu prema glavlini bila je divizija Riter, a brigada Rajhlin iz VI korpusa privučena je u Pocolengo, u sastav VIII korpusa.

Za 24. juni Hes je uputio VIII korpus na Dezencano i Lonato, a ostala tri korpusa 2. armije (V, I i VII) jednim putem preko Le Grole na Karpenedolo. Verovao je da se na istočnoj obali Kijeze nalaze samo prednji saveznički delovi koje će 2. armija odbaciti, u krajnjem slučaju i uz pomoć 1. armije (IX, III, XI korpus) koja je upućena na Medole, takođe jednim putem. Bitku je očekivao tek na desnoj obali Kijeze.

Nijedna strana ne očekuje bitku za 24. juni. Obostrano date su marševske, a ne bitačne dispozicije. Kao kod Mađente doći će po-

Skica by. 28

novo do susretne bitke. Dok su Francuzi krenuli pre zore (oko 2,30 časova), Austrijanci treba da krenu u 9 časova, izuzev VIII korpusa koji je imao da pođe sat ranije. Francuzi će zateći svoje protivnike u logorima u očekivanju dnevnog obroka koji se spremao, pa su mnoge austrijske trupe morale prosuti svoje kazane i gladne stupiti u borbu.

Bitku kod Solferina deli se na tri prostorno odvojena, paralelna boja: na jugu sudar austrijske 1. armije kod Medolea protiv 2, 3. i 4. korpusa; u centru boj kod Solferina između austrijske 2. armije na jednoj, i 1. korpusa, dela Sardinaca i Garde, na drugoj strani; na severu boj kod San Martina između austrijskog VIII korpusa i Sardinaca. Ovi su bojevi izatkani nizom manjih borbi, odvojenih prostorno i vremenski. Po angažovanim efektivima (oko 140.000 na svakoj strani) bila je to dotle najveća bitka u istoriji, posle one kod Lajpciga (1813).

Bitka je otpočela vrlo nesrećno za Austrijance. Oko 6 časova u logor konjičke divizije Cedvic na pustari kod Medolea, udarilo je odjednom nekoliko topovskih zrna. Nailazila je prethodnica 4. francuskog korpusa. Impresioniran dometom protivničke olučne artiljerije, Cedvic je odstupio čak do Goita. Komandant armije, Vimphen, sve do kraja bitke nije saznao gde mu se nalazi konjička divizija. Zauzvrat, dva austrijska bataljona uporno su branila Medole protiv čitave francuske divizije, dok nisu satrvena. Čekajući na 3. korpus koji je trebalo da naiđe desno, francuski 4. korpus je zastao u 6.30 časova u zauzetom Medoleu. Levo je 2. francuski korpus zauzeo Kaza Morino gde je došao u dodir sa austrijskom divizijom Krenvil (IX korpus), ali njen komandant nije stekao utisak da pred sobom ima jake snage.

U centru je nastupao 1. francuski korpus dvema kolonama na Solferino. Tu se našao V austrijski korpus, čiji je komandant oko 8 časova zatražio sadejstvo I korpusa koji je bivakovao kod Kavrijana. Komandant V korpusa razvio je tri brigade prema Francuzima, a dve prema Sardincima koji su nadirali severnije.

Na severu, prema Pocolengu, bile su u pokretu tri sardinske divizije. Oslanjajući se na izveštaj francuskog vazduhoplovca Godara — koji se tog jutra svojim vezanim balonom uzdigao kod Dezencana — da nema neprijatelja kod Pocolenga, Sardinci su nastupali sa 10 bataljona na širokom frontu, od jezera Garde do Madone dela Skoperta, a glavnine su se kretale za njima na velikom odstojanju. Prethodnice divizija Kukijari i Molar naišle su na VIII korpus. Benedek ih je energično napao, do 8 časova razbio

i odbacio na glavnine. Samo je prethodnica divizije Durando, nastupajući prema Madoni dela Skoperta, vršila pritisak na V austrijski korpus kod Solferina.

Na jugu, verujući još uvek da pred sobom ima slabe neprijateljske snage koje treba odbaciti da bi se prema marševskoj direktivi moglo krenuti na Kijeze, Vimpfen je protiv 4. francuskog korpusa bacio III i IX korpus, dok je VII ostao u bivaku kod Foresta i Volte. Obuhvat 4. francuskog korpusa sprečavali su susedni 2. i 3. korpus, pa je divizija Haberman iz III austrijskog korpusa krenula oko 9 časova neposrednom pustarom (pustopoljinom) između 2. i 4. francuskog korpusa, pod zaštitom celokupne artiljerije III i IX korpusa (144 oruđa), koja ipak nije bila dovoljna da joj prokrči put. Pod unakrsnom vatrom 96 francuskih izoliranih oruđa, divizija Haberman je odbačena na Kazanuovu. Vimpfen je nastavio frontalni napad, ali nije mogao preoteti Medole ni posle višerasovnih napora. Austrijska taktika masiranih postroja podlegla je *terenu i* (francuskim) *strelcima* — kako se izrazilo austrijsko generalštabno delo. Do 10,30 časova IX austrijski korpus je gotovo sasvim sago-reo. U međuvremenu naišle su obe francuske konjičke divizije, Devo i Partuno, koje su ispunile prazninu između 4. i 2. korpusa. Napad konjičke divizije Mensdorf slomio se u vatri francuske konjičke artiljerije.

Između 10 i 11 časova Napoleon je stigao kod Kaza Morina. Uvideo je odmah da se zametnula opšta bitka i pokušao da zatvori prazninu između 2. i 1. korpusa kuda je upućena Garda, ali je bila još daleko. Naredio je Mak Maonu (2) da se proširi ulevo, ovaj je zatražio da to učini i Njel (4), a Njel to isto od Kanrobera (3). No ovaj je odbio, bojeći se za svoj izložen desni bok koji je tobože ugrožavala neaktivna divizija Jelačić iz Markarije. Praznina je ostala, a za svaku sigurnost 1. korpus je jednu svoju diviziju zadržao u rezervi.

Otuda, na centru, napadajući sa dve divizije, 1. korpus je sporo napredovao. Oko 10,30 angažovao se i austrijski I korpus. Kod Madone stupila je u borbu i sardinska divizija Durando. Ipak, izgledi da će Barage (1) zauzeti Solferino, bivali su sve manji.

Na severu, posle pauze od časa i po, sardinske divizije Kukijari i Molar napale su VIII korpus kod San Martina: 4 brigade prema 6 austrijskih. Benedek je odbio napad vrlo veštom upotrebom masirane artiljerije, a zatim je kratkim protivudarom oko 10,30 časova odbacio Sardince, diviziju Kukijari čak na Rivoltelu. Posle toga nastala je tu nova pauza od dva časa.

Došav kod Volte oko 9,30 časova, Franjo Josip se uverio da se vodi borba, ali veruje da su u pitanju samo prednji francuski delovi. Naredio je da I i VII korpus krenu na Solferino, čak i VIII korpus ako situacija pred njegovim frontom bude to dopustila. Vimpfenu je naredio da krene napred u smislu marševske dispozicije, da bi degažovao 2. armiju. Tek u Kavrijanu je Franjo Josip uvideo da se tuče opšta bitka. Sa visa kod Kavrijana uočavao se oblak prašine kako se kreće prema Solferinu (Garda). Tada je, oko 11,15 časova, naredeno Vimpfenu da sa svojom 1. armijom krene ka Solferinu putem Mantova — Kastiljone. Dakle, da krene u desno kroz medolsku otvorenu pustaru, dominiranu francuskom olučnom artiljerijom!

U to vreme Vimpfen je angažovao u boju i XI korpus ne bi li najzad odbacio te francuske prethodnice, kako je on još verovao. Carevo naređenje bilo je nezivodljivo. Konjička divizija Mensdorf, sa svojih 20 eskadrona, još jednom je uzaludno pokušala da podrži III korpus, ali je naišla na 72 francuska eskadrona (tu je stigla i treća divizija Mori). Oko 14 časova javio je Vimpfen caru da se povlači preko Minča pošto su dva njegova napada pretrpela neuspeh. Zapravo, napade austrijske 1. armije odbio je sam 4. korpus, uz pomoć konjičkih divizija, artiljerije 2. i konjice 3. korpusa.

U centru je napad 1. korpusa zastao oko 11 časova. Posle izvesnog kolebanja Napoleon je bacio u borbu i Gardu. Do 14,30 časova Austrijanci su potisnuti sa Solferina. Ostavili su pobedniku 14 topova i 1.000 ranjenih vojnika; V korpus se povukao u redu a I se raspao. Benedek je imao mogućnosti da pritekne u pomoć Solferinu u smislu carevog naređenja, ali je verovao da pred sobom ima svu sardinsku vojsku. U stvari, napala ga je kasnije samo divizija Molar, koju je lako odbio. Divizija Čaldini je bila angažovana prema Tirolu, a divizija Fanti stigla je na bojište posle dobivene bitke.

Čim je angažovana Garda, krenuo je napred i Mak Maon, vrlo sporo i oprezno, vodeći stalno računa o grupisanosti svojih snaga, kao kod Mađente i Melenjana. Pred njim se nalazio rdavo vođeni austrijski VII korpus koji je tukao po delovima, posle vrlo upornih borbi kod Kasijana i Kavrijana i u koje su se umešali i delovi Garde. Ponovo je posvedočena nemoć austrijskih masiranih postroja protiv francuskih strelaca. U to vreme je bitka bila već dobivena. Austrijske trupe hitale su ka Minču, uznemirene izvesno vreme samo nadiranjem 4. korpusa. Južno od njega Kanrober je ostao

dosledno neaktivan, s puškom k nozi! Pred mrak, orkanska oluja zavila je bojište u prašinu i pljusak.

Gubici: Austrijanci preko 22.000 ljudi, Francuzi 17.000, Sardinci 5.500. To čini za Austrijance 15% od angažovanih efektivna. Isti procenat gubitaka pretrpeli su Francuzi i Sardinci, ako ne računamo 3. korpus, odnosno diviziju Fanti. Gubici oficira iznosili su na obema stranama do 25%. I na skali gubitaka bitka kod Solferina zauzima vrlo visoko mesto.

Kontradiktorne pouke

Posle bitke Franjo Josip je u armijskoj zapovesti ukazao na taktičke propuste carske vojske. Zamurio je što su samo na nekim tačkama bitačnog fronta preduzete pravilne mere i sprovedene dovoljnom energijom; bojevi — kaže on — ograničavali su se većinom na drumove, puteve i na neka naseljena mesta, jer prednosti koje zemljište pruža nisu dovoljno iskorištene; odbrambene borbe vođene su pasivno gotovo svuda, bez ofanzivnih udara; nedostajale su rezerve za prihvatanje delova koji su odstupali; artiljerija nije dovoljno grupisana da bi se dobila jaka vatra. *Suviše se traži, zaista, od priznate hrabrosti Mojih vojnika* — stoji u toj carskoj zapovesti — *da u neprijateljevoj vatri izdrže nepomično satima bez zaklona. Pobedu donosi samo pokretljivost i manevar.* I u ovakvoj nejasnoj formi to je osuda taktike masiranih strojeva. Začudo, u isto vreme na drugoj strani u svom raspisu o pešadijskoj taktici Napoleon traži suprotno, ističući da je nekorisno razviti mnogo strelaca; pobedu — kaže on — donose plotuni linije i bajonetski napadi kolona. Ove dve suprotne reakcije na iste događaje objašnjavaju se različitim duhom dveju vojski. U Francuza, uprkos otpora visokog komandovanja i zastarelog pravila, streljačka se taktika spontano razvijala kao 1792. i 1793 — sada, svakako, i pod uticajem ratnog iskustva u Alžiru — pa je Napoleon pokušavao da tu tendenciju ograniči da trupe ne bi iskliznule iz ruku. U Austrijanaca su kruta taktička načela, drilom uvežbana, gušila svaku inicijativu odozdo, pa je odozgo trebalo popuštati.

Pod svežim utiscima austrijski general Molinari²⁰⁷ je 1863. rezimirao taktiku Francuza: osiguranje na mestu bezbrižno, valjda zbog toga — misli on — što se pouzdavaju u brzinu i spretnost

²⁰⁷ A. Mollinary, *Studien über Operationen und Taktik der Franzosen*, str. 128—130.

svojih vojnika; uočio je samo jednom celishodno postavljene predstraže — jaka pešadijska odeljenja na glavnim prilazima a ispred njih konjički zastor; prethodnice male dubine sa konjicom na čelu; marševske kolone celishodno sastavljene; dobra grupisanost u bivaku; borbeni poredak obično u jednom redu, izuzetno u dva ili tri; tendencija da se sve trupe uvedu u borbu, ali u redu, grupisano i na rešavajuće tačke; uprkos elanu i agresivnosti francuskih vojnika, retka je prenapljetenost; u defanzivi Francuzi izvode često ofanzivne udare; pešadija je napadala u bataljonskim kolonama u dve grupe po dve čete, a pred njima i između njih razvijali su se lovci u streljački stroj.

Delo pruskog Generalštaba o tom ratu bolje je uočilo prirodu dejstva francuske pešadije: ... *ona se pokazala — stoji tamo — mnogo superiornijom svojom individualnom snalažljivošću i nezavisnošću vojnika. Vatra čitavih četa i bataljona razvijenih u streljačkom stroju imala je veliko dejstvo na austrijske kolone; vojnici su u zemljištu vešto nalazili zaklon.* Treba dodati još da takav postupak nije bio predviđen francuskim pravilima. Prema njihovoj shemi samo se deo bataljona razvijao u streljački stroj. Ostalo se pretvaralo u podršku i rezervu. Napoleonovo uputstvo posle bitke kod Solferina svedoči da se lekcija iz 1859. nije još shvatila. Prusi su je najbolje razumeli. Ova iskustva moramo korigovati uticajem koji je na rad obeju strana vršila italijanska kultura (vegetacija); teškoće u izviđanju i osmatranju, učestalost susretnih borbi, vezanost kolona za puteve, slaba veza između njih, teškoće u sadejstvu, ograničena pokretljivost, naročito za masirane strojeve, smanjena mogućnost vatrenog dejstva, lakše snalaženje strelaca od postrojenja, značaj udara bajonetom.

U ratu 1859. železnice su odigrale vrlo veliku ulogu. Austrijsko zvanično delo navodi impresionantne cifre: od januara do kraja jula prevezeno je na svim železnicama monarhije 2,356.168 vojnika, 251.958 konja, 23.811 vozila, 67.572 grla krupne stoke i 450.937 tona materijala.

Mir u Vilafranki

Austrijanci su se zadržali na Minču do 26. juna uveče, a zatim su odstupili iza Adide sa 2. armijom kod Verone, a 1. armijom kod Lenjaga. Korpusi I i II su rasformirani (nepouzdanu nemečko ljudstvo), ali je nailazio IV korpus, a X korpus ušao je u

sastav 1. armije. Iz unutrašnjosti stizale su mnogobrojne dopunske trupe.

Napoleon je pred Minčom ostao do 30. juna, navodno zbog teškoća u snabdevanju (železnička pruga Đenova — Pocolengo osposobljena je 3. jula), a 1. jula je prebacio svoju vojsku preko Minča kod Vilafranke i Valeđa. Njemu je rata bilo dosta. Znao je da se ne može rešiti vojnim sredstvima. Uznemirila ga je i izjava Prusije od 25. juna da mobiliše šest korpusa. Čemu dalje ratovati kada nije ni želeo ujedinjenu Italiju. Austrijanci su takođe naginjali miru. Prema Prusima su bili nepoverljivi, u Britaniji su došli na vlast vigočci sa Palmerstonom, prijateljem italijanskog jedinstva, a francuska flota pretila je da napadne slabu Veneciju.

Pod tim uslovima do primirja je došlo već 8. jula, a 12. jula potpisan je preliminarni mir u Vilafranki. Austrija je Francuskoj ustupila Lombardiju, osim Mantove i Peskijere, a Francuska će je predati Sardiniji; restaurisaće se kneževine Toskana i Modena, ali bez upotrebe sile; utvrđen je princip italijanske konfederacije pod predsedništvom pape u koju bi ušla i Venecija, iako u austrijskim rukama. Ništa nije predviđeno za vojvodstvo Parmu niti za Legacije. Mir u Vilafranki izazvao je opšte negodovanje u Italiji. Kavur je dao ostavku. Vilafranku je Marks nazvao *tržnicom ljudskom robom*.

4. KRALJEVINA ITALIJA

Italija se nije pomirila sa Vilafrankom, niti sa mirom u Ciri-hu, potpisanim 10. novembra na istoj osnovi. Patrioti centralne Italije nisu dopustili povratak kompromitovanim dinastima. Toskana i Emilija formirale su se kao nezavisne države i ujedinile sa Sardinijom, što je narod 12. marta 1860. potvrdio plebiscitom ogromnim procentom. Nica i Savoja su se 15. aprila jednodušno izjasnile za Francusku.

Proces ujedinjavanja Italije se nastavio. Povodom ustanka koji je buknuo na Siciliji 4. aprila, Garibaldi je uz podršku sardinske vlade krenuo tamo 5. maja sa 1.000 ljudi (Spedizione dei Mille, tačan broj 1.072) iz Đenove, 11. maja iskrcao u Marsali, a 27. maja upao u Palermo koji je zauzeo posle dvodnevni uličnih borbi. Na savet britanskog admirala burbonci su evakuisali ostrvo zadržavši nekoliko uporišta. Oslobodivši Siciliju, Garibaldi se probio kroz blokadu francuske, britanske i burbonske flote i iskrcao kod Melita

i Favacine na kalabrijskoj obali. Vojska koju mu je poslao u susret kralj Frančesko prešla je na njegovu stranu. Kralj je hteo da organizuje odbranu kod Salerna, ali zbog pobune u Avelinu povukao se na Volturmo. Garibaldi je ušao svečano u Napulj 7. septembra, gde je od svoje narasle vojske formirao pet divizija, pa je nastavio za Volturmo. Tu su ga burbonci napali 1. oktobra bez uspeha.

Da bi iskoristila uspeh garibaldinaca i da pokret ne bi skrenuo u neželjenom pravcu socijalne revolucije, torinska vlada je intervenisala. Do 1. septembra prikupljena je armija pod generalom Fantijem: 4. korpus (Čaldini) sa 4, 7. i 13. divizijom grupisao se na jadranskoj obali, a 5. korpus (Moroco dela Roka) sa 1. i Rezervnom divizijom u Arcu — svega 30.000 ljudi. Pošto je papa odbio ultimatum da raspusti svoje snage (20.000 pod generalom Lamorisjerom), Sardinci su 11. septembra prešli papsku granicu, kod Kastelfidarda 18. septembra Čaldini je uništio papsku vojsku, a 28. septembra pritishnuta s kopna i mora predala se Ankona. Zatim je Vitorio Emanuele II na čelu svoje vojske krenuo na napuljsku državu. Posle borbe kod Mačeronea, 20. oktobra, burbonci su se sklonili u tvrđave Gaetu i Kapuu. Kapua se ubrzo predala, a Gaeta je odolevala opsadi do 12. februara 1861.

Kraljevina Italija proklamovana je 17. marta 1861. Buržoazija koja je došla na vlast *nije razrušila ostatke feudalizma i nije reorganizovala nacionalnu proizvodnju na savremeni buržoaski način...* (Engels). Papa je sačuvao svoju državu, svedenu na Lacio, pod zaštitom francuskih trupa.

Glava osma

AMERIČKI GRAĐANSKI RAT (1861—1865)

1. SJEDINJENE AMERIČKE DRŽAVE

Od rata za nezavisnost (1775—83)²⁰⁸ SAD su mnogo napredovale. Rat sa Velikom Britanijom 1812—1814, kojim je mlada nacija odbranila svoja prava, učvrstio je nacionalnu svest. Ugovorom od 6. maja 1846. utvrđene su njene severne granice sve do Pacifika. Ratom sa Meksikom 1846—1848, upravo mirom u Gvadelupe Idalgu od 2. februara 1848, stekle su SAD ogromne teritorije na jugozapadu — Teksas, Novi Meksiko, Kalifornija — a zatim su 1853, kupovinom od Meksika doline Masilje, konačno utvrdile i svoje južne granice. Sada su zauzimale 7,836.000 kvadratnih kilometara.

Bio je to još samo ogroman okvir vrlo slabo naseljen, naročito zapadno od Misisipija. Nepregledne površine su gotovo još sasvim prazne. Dobar deo zahvatala je *Indijanska teritorija*.²⁰⁹ Tek se pedesetih godina počinje naglo popunjavati zahvaljujući brzom razvoju železničke mreže i masovnom imigracijom. Do 1848. železničke linije jedva da su prelazile Apalačke planine. Od 8.000 kilometara 5.500 bilo je koncentrisano na severoistoku. Desetak godina kasnije SAD imaju 51.000 kilometara pruga. Uporedo se centralne i zapadne oblasti naseljavaju došljacima (Amerikancima) najviše sa severoistoka, a severoistok se popunjava iz Evrope, odakle se od 1846. do 1860. naselilo u SAD blizu 4 miliona ljudi. Od 1850. do 1860. stanovništvo SAD naraslo je od 23,193.000 na 31,443.000.

²⁰⁸ *Vojna istorija*, str. 778.

²⁰⁹ *Indian Territory* činile su 1840. današnje države Oklahoma, Kansas kao i delovi Nebraske, Severne i Južne Dakote. To je trebalo da bude zavičaj Indijanaca „za sva vremena“. Urbzo se teritorija počela smanjivati nadiranjem belaca da bi se najzad svela na indijanske rezervate u državi Oklahoma gde je 1920. živelo svega 120.163 ljudi.

Ova ogromna migracija iz osnova je preobrazila ekonomski život i socijalne odnose u SAD. Njeni severni delovi vrlo brzo napreduju. Na temelju razvijene poljoprivrede, koja može da prehranjuje sve veće mase, naglo se diže i industrija. Velike luke Njujork, Filadelfija, Boston i Baltimor obavljaju gotovo svu prekomorsku trgovinu SAD. Prema privrednoj eksploziji Severa, Jug lišen oplođavajuće prekomorske imigracije zaostaje daleko. Južni deo Apalačkih planina je „zona siromašnih belaca“, a sav napor ravničarskih krajeva na Atlantiku i Meksičkom zalivu — na prostoru dugačkom 1.600 a širokom 1.000 kilometara, drugim rečima na površini 1 1/2 milion kvadratnih kilometara — sasredio se na pamuku blagodareći visokoj ceni koju je plaćala Evropa. Od 1850. do 1860. proizvodnja je porasla za 150% na štetu žitarica i stočarstva, dok se industrija povećala za svega jedan postotak. Jug je zemlja monokulture, zemlja velikih plantaža koje obrađuju robovi — crnci. Bilo je 384.000 zemljovlasnika i robovlasnika, ali tri četvrtine nacionalnog prihoda delilo je četiri hiljade porodica, a od toga čitava polovina odlazila je samo prvoj hiljadi. Jug je postao zavisn od Severa, prehrambeno, industrijski i finansijski. Čak je i trgovinu pamukom obavljao Sever.

Tokom pedesetih godina bogatstvo Unije povećalo se za 126%, vrednost nekretnina i efekata porasla je od 7 na 16 milijardi dolara, prihod po glavi stanovnika od 307 na 510 dolara, a spoljna trgovina od 230 na 762 miliona dolara. Finansijski doprinos Evrope je znaatan. Veliki evropski kapitali su investirani u SAD. Dosta novaca su doneli i emigranti. Akumulacija i moć kapitala brzo su napredovale. Bujan razvoj kapitalizma odrazio se brzo i na spoljnu politiku. Sredinom veka svedoci smo prvih bezobzirnih imperijalističkih manifestacija spoljne politike. Pošto su od Meksika otele tolike zemlje, SAD ne kriju nameru da anektiraju Kubu, *datak našeg kontinenta*, kako se govorilo. Živo se interesuju za Nikaragvu povodom prvih projekata o kanalu koji treba da poveže Atlantik sa Pacifikom. Flotom su vršili pritisak na Japan da otvori svoje luke međunarodnoj trgovini kojom će se one najviše koristiti.

2. SECESIJA JUGA

Začauren u svojoj jednostranoj ekonomiji, Jug se skamenio i u socijalnom spektru. Na Severu, u velikoj slobodi, život vri razvijajući vrlo raznovrsne društvene pojave. Emigranti iz Evrope,

najčešće iz potlačenih klasa, buntovnici protiv tamošnjeg društvenog poretka, zaoštrili su demokratski instinkt masa. U mnogim državama trijumfovalo je već i opšte pravo glasa. Na Jugu, naprotiv, život teče kao u kolonijalno doba. Sukob Juga i Severa dovela su do vrhunca dva vitalna pitanja: ropstvo i carinske tarife. Privredni i moralni argumenti protiv ropstva bili su već na okupu. Misurski kompromis iz 1820, kojim je ropstvo zabranjeno severno od uporednika 36°30', doveden je u pitanje aneksijom Kalifornije koju je ta paralela sekla. Novim kompromisom od 1850. Kalifornija kao država a Novi Meksiko kao teritorija²¹⁰ priključene su Uniji bez ropstva, u Distriktu Kolumbija (sa glavnim gradom Vašingtonom) zabranjena je trgovina robovima, ali, zauzvrat, svi su sudovi SAD bili obavezni da odbegle robove silom vrate sopstvenicima na njihov zahtev, što je ropstvo još više kompromitovalo. *Čiča Tomina koliba* roman Bičer Stanove iz 1852, kojim se ono rečito osuđuje, uzbudio je milione čitalaca u Americi i Evropi. Nov sukob između protivnika i pristalica ropstva planuo je 1854. kada je trebalo organizovati severozapadne krajeve, s one strane Misurija. Silom i prevarom pobedili su drugi. Desetogodišnja borba za i protiv ropstva rastrojila je političke partije. One se ne dele više po programu već regionalno. Vigovci i demokrati Severa sudaraju se sa vigovcima i demokratima Juga. U toj borbi partija vigovaca se raspala. Demokratska partija je preživela samo po imenu, kao robovlasnička partija Juga koja neće da se liši jevtine radne snage. Njen protivnik od 1856. je nova, republikanska partija, pristalica slobodne radne snage.

Antagonizam Juga i Severa zaoštrilo je i pitanje carinskih stavova koje je finansijska kriza iz 1857. dovela u kritičnu fazu. Sever je za protekcionističke carine da bi zaštitio svoju ambicioznu industriju, Jug za slobodnu razmenu da bi se jevtino mogao snabdevati industrijskim proizvodima. Izborna borba od 1860. vodila se upravo oko ropstva i carina. Izborni program demokrata traži ograničavanje prava federalne vlade, onemogućavanje Kongresu da ukine ropstvo. Pored zaštitnih carina republikanci zahtevaju zabranu ropstva tamo gde ne postoji, ali ne traže da se ropstvo ukine tamo gde već postoji.

Pobeda republikanca Abrahama Linkolna na izborima od 6. novembra 1860. okončala je dugogodišnju dominaciju Juga u SAD. Kao odgovor na Linkolnov izbor sedam obalnih država Juga (Južna

²¹⁰ Oblasti koje još nisu bile stekle status države.

Karolina, Džordžija, Florida, Alabama, Misisipi, Lujzijana i Teksas) otcepile su se od Unije i 8. februara 1861. obrazovale nezavisnu Konfederaciju, dok je osam drugih država ropstva (Arkanzas, Misuri, Tenesi, Kentaki, Severna Karolina, Virdžinija, Merilend i Delaver) zauzelo neodređen stav. Linkoln je odbio kompromis zasnovan na ranijem uporedniku 36°30'. Stao je čvrsto na stanovište da se ropstvo ne sme širiti, a da se jedinstvo Unije ima sačuvati. Za njega opstanak demokratije svodio se na pitanje da li manjina, ako se ne složi sa većinom, ima prava da razbije državu. Bio je to problem od opšteg značaja, jer su SAD bile tada jedina velika liberalno-buržoaska država.

Posle secesije, Konfederacija je zauzela sve vojne i civilne ustanove Unije na svojoj teritoriji. Na for Samter, kod Čarlstona, konfederalisti su otvorili vatru 12. aprila, a dva dana kasnije branioi su se predali. Idućeg dana Linkoln je pozvao pod oružje 75.000 dobrovoljaca. To je navelo države koje su oklevale da se opredele. Virdžinija se 17. aprila priključila Konfederaciji, a ubrzo za njom su to učinili Arkanzas, Tenesi i Severna Karolina. Za Uniju su se odlučili Delaver, Merilend, Kentaki i Misuri. Planinski zapad Virdžinije opredelio se takođe za Uniju i obrazovao novu državu.

Podela ljudi na Jug i Sever nije bila strogo geografska. Mnogi belci Juga, pretežno neimućni ljudi, ostali su verni Uniji, dok su mnogi bogataši Baltimora, Filadelfije i Njujorka bili do kraja na strani aristokratije plantaža. Mnogi južnjaci borili su se na strani federalista ili unionista — kako su nazivane pristalice Severa — a mnogi severnjaci na strani konfederalista. Ipak, jezgra su obostrano bila dovoljno kompaktna i rešena da se bore do kraja.

Na prvi pogled Sever je bio izrazito nadmoćan: 21 milion stanovnika prema 10 miliona koliko je imao Jug zajedno sa 4 miliona robova-crnaca. Uz to Sever je raspolagao gotovo svim kapitalom, skoro svom industrijom, svom flotom. Na strani Severa su moralni i humani argumenti. Samo, dok će Jug braniti svoju zemlju i privilegije, Sever, mada ničim neposredno ugrožen, treba da pokrene dovoljno energije, ljudi i sredstava da bi prodro na teritoriju Juga oružanom silom i usposatvili jedinstvo Unije.

Držanje Evrope nije bitno uticalo na rat koji nailazi. Velika Britanija i Francuska priznale su Konfederaciji status ratujuće strane mada ne prava države, što je ipak ohladilo i na mahove opasno zateglo odnose prema Severu, naročito povodom blokade koju je on nametnuo Jugu, odakle su se snabdevale pamukom.

Zbog svoje oružane intervencije u Meksiku, u interesu Napoleone Francuske bilo je da se SAD oslabe cepanjem, pa je bezuspešno pokušavala da posreduje između Severa i Juga. Vremenom je jačao međunarodni položaj Severa, ukoliko je bivalo jasnije da će odneti pobjedu.

3. ORUŽANE SNAGE

Jačina regularne vojske SAD početkom januara 1861. iznosila je 1.108 oficira i 15.259 podoficira i vojnika, organizovanih u 19 pukova (10 pešadijskih, 5 konjičkih i 4 artiljerijska). Te su snage bile razbacane najviše duž granica, na obalama i prema Indijancima na Zapadu. Bataljon na okupu bila je retkost, češće su deljene čete na sitnije delove. Od tih snaga preko 300 oficira prišlo je Konfederaciji, a vojnika vrlo malo.

Malobrojna regularna armija, rasparčana, neizvežbana za rad u većim taktičkim telima, sa prestarelim komandnim kadrom, nije mogla ugušiti pobunu Juga, čak da se i sva mogla prikupiti. Milicija je postojala samo na papiru, na Severu 3.163.711, na Jugu 692.334 čoveka, što je označavalo samo broj ljudi određene starosti. Odavno se milicija nije sazivala, a još manje vežbala. Obe strane, Jug i Sever, morale su svoju vojsku podizati iz početka. U tome je jedna od najznačajnijih pojava ovog rata.

Dobrovoljce od 15. aprila razrezao je Linkoln na države i teritorije. Oni su bili pozvani samo na 3 meseca. Ubrzo je uvideo da je to malo, pa je 3. maja povećao regularnu vojsku za 22.714 vojnika da bi formirao nove pukove (8 pešadijskih, 1 konjički, 1 artiljerijski), pozvao još 42.000 dobrovoljaca za vojsku, a 18.000 za mornaricu, sve na 3 godine. To je bio samo skroman početak. Naredni pozivi idu na stotine hiljada. Do kraja rata pozvano je na Severu 2.942.748 ljudi, a stupio pod oružje 2.690.401 čovek. Uporedo je rasla i jačina armije. Najveću cifru beleži maj 1865, kada je po spisku prešla milion ljudi, ali na licu nije dostigla 800.000. Ukupno za sve vreme je umrlo ili poginulo 359.528 ljudi.

Regularna vojska bila je suviše slaba da bi mogla poslužiti kao kadar za veliku dobrovoljačku armiju koja se stvarala. Za sve vreme rata ona je živela i borila se u sopstvenim formacijama, ali zajedno sa dobrovoljačkim jedinicama u sastavu operativnih tela. Između regularnih i dobrovoljačkih jedinica nije bilo značajnih razlika. Plate, penzije i ostale privilegije bile su jednake.

Zakonom od 3. marta 1863. ovlašćen je predsednik da primeni vojnu obavezu pod određenim uslovima. Po tom zakonu pozvan je 292.441 čovek, a primljeno svega 35.883. Ostalo se nije odazvalo, odbačeno je kao nesposobno ili se otkupilo plativši u svemu 15.686.400 dolara. Protiv vojne obaveze je bilo otpora, naročito u Njujorku, gde je policija i vojska uspostavila mir tek posle četiri dana uz gubitak od 1.000 ljudi. Takvi mršavi rezultati uz toliko političko opterećenje naterali su Linkolna da se ponovo obrati dobrovoljcima koji su privlačeni velikim premijama. Federalna vlada platila im je 300 miliona dolara, a vlade država nešto ispod ove cifre.

Dugo se raspravljalo o regrutovanju crnaca. Tek 17. jula 1862. Kongres je ovlastio predsednika da ih može upotrebiti za rad i druge vojne službe. U svemu pozvano je 186.017 crnaca (134.111 iz robovlasničkih država), a od njih je formirano 120 pešadijskih, 12 teških artiljerijskih, 1 laki artiljerijski i 7 konjičkih pukova. Nije učinjen nikakav pokušaj da se crnci i belci integrišu u iste jedinice. Crnačke formacije upotrebljene su gotovo isključivo u pozadini, za obezbeđenje komunikacijskih linija, obala i reka.

Svega 800 oficira Unije i 296 oficira Konfederacije završili su Vojnu akademiju u Vest Pointu. Sve ostalo je trebalo odabrati među onima koji su za taj posao bili sposobni, a uživali i društveni ugled. Uglednim ljudima povereno je formiranje pukova, kao u doba Valenštajna. Osim generala, koje je imenovao predsednik, oficire su postavljali guverneri država, neposredno ili preko posebnih odbora, ali je predsednik dobio pravo da preispita sva naimenovanja. Državni sekretar za rat izdavao je uputstva kojim je izjednačavan kriterijum država.

Sekretarijat za rat nije izdao nikakav celovit program za vežbanje trupa. Vežbalo se više po inicijativi oficira. Nije bilo ni pravila. Za obuku su poslužili popularni radovi iz vojne literature. Viši komandanti su ponekad izdavali taktička i druga uputstva za svoje potčinjene jedinice, kao general Šermen za svoj XV korpus. Logistički problemi — snabdevanje, smeštaj, transport — u početku gotovo nesavladivi, postepeno su rešavani zahvaljujući produkcionalnoj snazi zemlje.

Teškoće pred koje se Jug našao bile su po prirodi identične, ali su rešavane mnogo teže zbog ograničenih ljudskih i materijalnih mogućnosti. Svakako, na Jugu je bilo više ljudi vičnih oružju, jahanju i prirodi, a i takvih koji su bili navikli da komanduju

drugima. Vrlo sposobni oficiri prešli su Jugu. U početku biće to velika prednost robovlasnika.

Nije utvrđeno koliko je ljudi pozvao Jug pod oružje. Po vjerodostojnim ocenama oko milion. Pre no što je rat počeo, 9. marta 1861, konfederalna vlada je pozvala 7.700 ljudi radi pojačanja utvrđenih mesta, 8. aprila još 19.500, a 16. aprila 32.000, većinom na godinu dana. Odziv je bio vrlo dobar. Kasnije, tokom rata, oduševljenje je počelo da jenjava. Privremeni kongres 8. avgusta 1861. ovlastio je predsednika Konfederacije da može pozvati 400.000 dobrovoljaca na tri godine. U toku zime činjeni su naponi da se dobrovoljci od 12 meseci ponovo angažuju. Dato im je čak i pravo da se sami organizuju u čete, bataljone i pukove pod izabranim oficirima. Najzad je Jug prinuđen da 16. aprila 1862. uvede vojnu obavezu od 18 do 35 godina koja je 27. septembra 1862. proširena na 45 godina, a 17. februara 1864. za teritorijalnu odbranu pozvani su mladići od 17 i ljudi od 45 do 50 godina. Naposljetku, 17. februara 1864, pozvani su i crnci, slobodni i robovi, u radne jedinice, a 30. marta 1865, dakle, na kraju rata čak i pod oružje — da se bore za sopstveno ropstvo! Jug je imao 260.000 mrtvih.

Sirovina je na Jugu bilo dovoljno, samo je nedostajala prerađivačka industrija. U toku rata učinjeno je mnogo u pravcu industrijalizacije, ali to nije moglo zadovoljiti potrebe tog neravnog rata. Monokultura pamuka nije se odjednom mogla zameniti drugim proizvodima potrebnijim za nastalu situaciju. Železnički transport je bio najteži problem. Slabo razvijena mreža nije se mogla bitno dopuniti, a nije bilo ni materijala za održavanje pruga i voznog parka. Blokada koju je nadmoćna mornarica Severa sve efikasnije sprovodila, znatno je otežala ekonomsku situaciju Juga. Nije mogao prodavati svoj pamuk Evropi niti uvoziti nedostajuću robu.

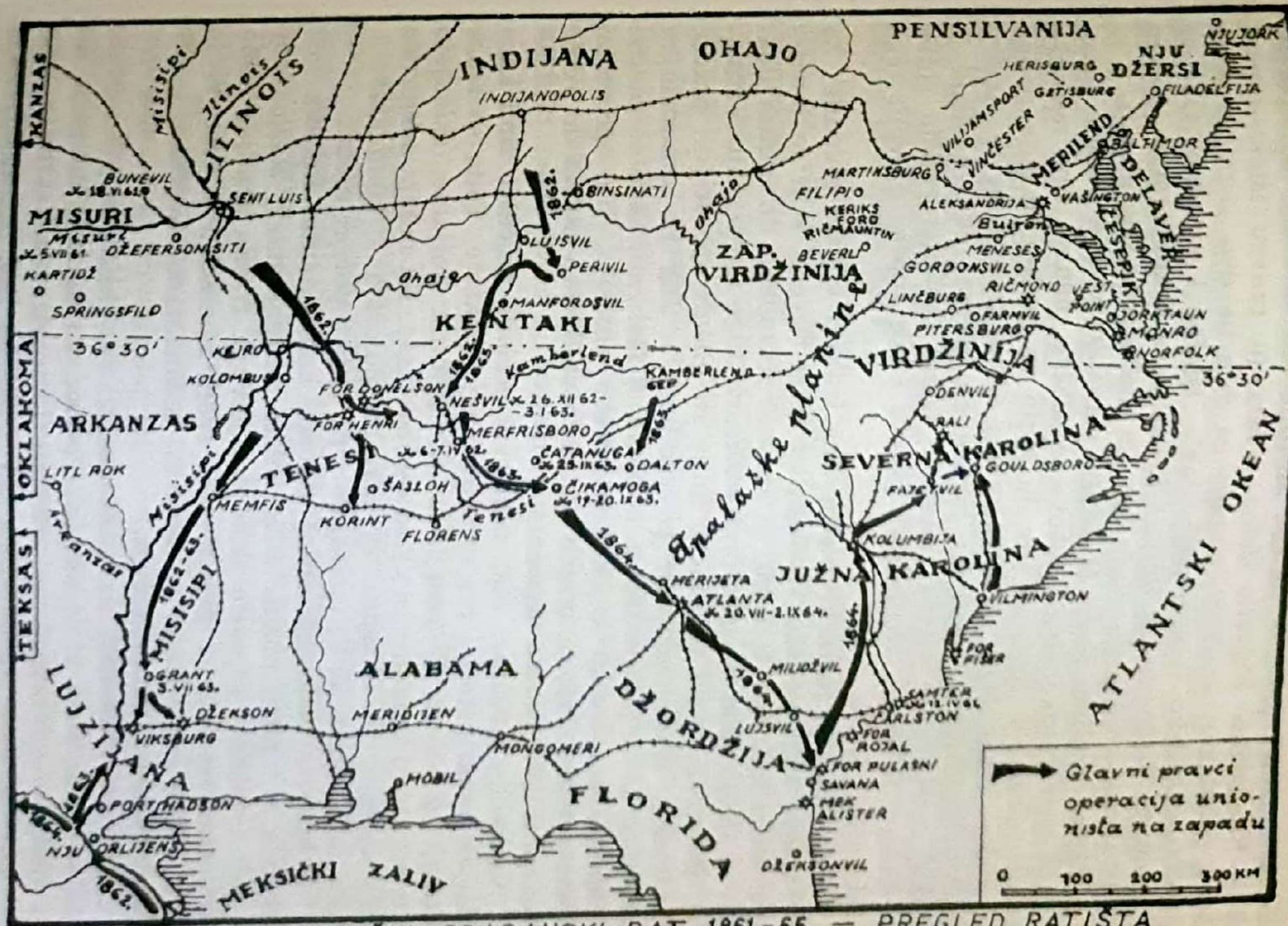
4. RATOVOĐSTVO, STRATEGIJA, TAKTIKA

Bitna je bila razlika i u karakteru vlasti protivničkih strana. Sever je branio napredne principe, demokratsko načelo vlade većine i veliku ideju o jednakosti ljudi i rasa, tadanje osnovne preduslove progresa. U ličnosti Abrahama Linkolna našao je čoveka koji ih je shvatio, rečito formulisao i nepokolebljivo branio. Veran svojim demokratskim načelima i sredini koja ga je izabrala,

Linkoln je vladao demokratski, ustavno, što je značilo ubedivati Kongres, strpljivo savlađujući pritisak uticajnih krugova. U početku sa malo prestiža pred ogromnim zadacima, vremenom se nametnuo svojim državnim sposobnostima. Isprva spreman na kompromis o pitanju ropstva samo da bi sačuvao integritet Unije, 22. septembra 1862. je proglasio emancipaciju crnaca, čime je građanskom ratu dao određeniji smisao, izraz sveg društvenog i ekonomskog sukoba Severa i Juga. Kao vrhovni komandant, što je bio po ustavu, morao je rešavati mnoge vojne probleme, a upravo u toj oblasti, čovek koji je promenio toliko zanimanja, imao je najmanje iskustva. Godinama je tražio generala koji će kao glavni komandant moći da koordinira rad svih armija, da bi se nadmoćnost Severa mogla najzad realizovati i na ratištu. U nedostatku pogodne ličnosti, on je uzimao u svoje ruke i operacije, ne uvek srećno, bio je u to vreme neodlučan i povodljiv, ali kada je u generalu Grantu našao sposobnog vojskovođu oslonio se potpuno na njegovu uviđavnost. Otada je Linkoln vodio rat a Grant operacije, što se može smatrati prvim uzorom u odnosu ratovodstva i strategije, drugim rečima u odnosu između političke vlasti i načina upotrebe oružanih snaga.

Na Jugu, Džeferson Dejvis je izabran 9. februara 1861. za privremenog predsednika, a 28. februara Kongres ga je ovlastio da upravlja vojnim operacijama. Dejvis je bio vojnik po profesiji i po temperamentu, svršio je Vojnu akademiju u Vest Pointu, istakao se u meksičkom ratu kada je dostigao čin brigadnog generala, bavio se i političkim naukama, kao senator države Misisipi posvetio se u Kongresu vojnim pitanjima, a jedno vreme bio je u Vašingtonu i sekretar (ministar) za rat. Na čelu Konfederacije, snalažljiv i energičan, postao je praktično njen diktator. Svu je vlast sasredio u svoje ruke. Vrhovni komandant svih oružanih snaga, on se bavi njihovom organizacijom i upotrebom, administracijom zemlje i finansijama. Jednodušno prihvaćen od autokratske sredine kojoj je upravo odgovarala takva vladavina, Dejvis je imao mogućnosti da dejstvuje efikasno, ali je u samoj prirodi svake diktature da neuspehe bolnije oseti dok je ponovljeni porazi potpuno ne paralizuju. U ličnosti Roberta Lija, Dejvis je imao izvanrednog vojnog savetnika, kasnije odličnog komandanta, koji će steći slavu najboljeg vojskovođe građanskog rata.

Ogromno prostranstvo ratišta prva je njegova karakteristika, iako su operacije zahvatile samo basen Misisipija, Apalačke planine i atlantsko pribrežje. Nije se ratovalo zapadnije od linije koja na

Skica br. 28

AMERIČKI GRAĐANSKI RAT 1861-65. — PREGLED RATISTA

200 kilometara prati sa zapada Misisipi, niti severnije od uporednika Filadelfije. Najveća širina ratišta (u pravcu istok—zapad) iznosi 1.500 km. Apalačke planine ga dele na dva jasno izražena vojišta: atlantsko i misisipsko, dakle, istočno i zapadno. Obe se prestonice, Vašington za Uniju i Ričmond za Konfederaciju, nalaze na istočnom vojištu na svega 160 km međusobne udaljenosti.

Slabo naseljeni basen Misisipija obrazuju prerije i šume ispresecane mnoštvom vodenih tokova. Apalačke planine čine nekoliko niskih paralelnih grebena između kojih se proteže bogata dolina Šenandoe. Napupčena niska atlantska nizija pokrivena je šumom (izuzev Merilenda) i iseckana takođe mnoštvom reka, a obala je plitka, močvarna i veoma razučena. Osam desetina ratišta činile su šume i močvare. Nedostatak puteva ističe značaj plovnih reka i železničkih linija.

Ekonomski i politički značaj čine istočno vojište glavnim. Za sve vreme rata osnovna strategijska ideja Severa, koji će inicijativu retko ispuštati iz ruku, je zauzeće Ričmonda direktnim udarom ili obuhvatom, a retke protivofanzive Juga ugrožavaju Vašington. Plovni putevi i železničke linije su glavni operacijski pravci. Na Istoku, Sever dejstvuje po spoljnim a Jug po unutrašnjim pravcima. To se jasnije zapaža u konačnoj fazi rata kada se istočno i zapadno misisipsko vojište operativno zbližuju. Na ogromnim prostranstvima Zapada brojna nadmoćnost Severa dolazi do većeg izražaja u konstantnim uspesima.

Operacije prekidaju duži neaktivni periodi, najčešće zimi kada nabujale reke, potoci i močvare otežavaju pokrete. Tada se trupe smeštaju u logore ili zastaju na dostignutim linijama, sklanjaju se u brvnare i zemunice, a utvrđuju rovovima. Na nekim sektorima linije miruju, na drugim, zavisno od položaja i komandanata, stalno se puškara pa se izmenjuje i po koji topovski metak.

U bitkama nedostaje uticaj glavnog komandanta. Poljska fortifikacija se obilno koristi zbog velike vatrene moći. Rasparčane snage na velikom prostoru slabo sadejstvuju. Svaka armija, svaka autonomna operativna grupa, vodi svoju operaciju i tuče svoju bitku. Bitke traju dugo, nekad i do sedam dana. Najčešće su to frontalni sudari lišeni manevra.

Američki građanski ili secesionistički rat, kako se još naziva, može se podeliti na tri strategijska perioda: razdoblje od maja do jula 1861. obuhvata početne operacije improvizovanih armija koje će se završiti porazom Severa u prvoj bici na Bul Ranu; od kraja jula 1861. do marta 1864. dug je period jačanja Severa i iscrplji-

vanje Juga; mart 1864—maj 1865. beleži prevlast Severa i poraz Juga.

U taktici dominira streljački stroj. To je najčešći borbeni poređak koji se u odbrani vešto prilagođava terenu. U streljački stroj razvijaju se čitave divizije. U prvom periodu na strani Juga česti su napadi hladnim oružjem. U drugom periodu Sever sprovodi defanzivnu taktiku, iako je u strategijskoj ofanzivi, a Jug čini obratno. Na pokrivenom zemljištu teško se upravlja borbom a improvizovani oficiri to i ne umeju. Na takvom terenu korisnija su glatka od izoluiranih oruđa. Značaj konjice raste vremenom, ona preduzima velike reidove. Raste i značaj poljske fortifikacije. U trećem periodu na istočnom vojištu ofanzivne akcije se pretvaraju u pozicijske bitke.

Na kraju rata mornarica Severa raspolaže sa 671 ratnim brodom, od čega je 71 oklopnjača, što je novina u pomorskom ratu. Oklopnjača ima i Jug, ali se ni po broju ni po kvalitetu ne mogu meriti sa Severom. Na blokadu Jug može reagovati samo gusarskim ratom kojim je u svemu zaplenio 193 broda Severa, u vrednosti od 13 miliona dolara. Neznatna suma za njegov ratni napor. Najuspešniji gusar bila je pomoćna krstarica *Alabama*, sagrađena i naoružana u Velikoj Britaniji, što je dovelo do međunarodnog spora. Trgovački brodovi Juga probijali su povremeno blokadu, što nije moglo bitno da izmeni njene ekonomske posledice.

5. POČETNE OPERACIJE

Glavni komandant Severa, general-lajtnant Vinfild Skot, obrazovao je šest slabih armija. Na istočnom vojištu četiri: Mek Douelova je kod Vašingtona, Petersonova u dolini Šenandoe, Batlerova na poluostrvu Jorktaun, a Mek Klelenova u zapadnoj Virdžiniji. Trebalo je da prve tri krenu koncentrično na Ričmond, dok bi četvrta obezbeđivala vernost zapadne Virdžinije i istočnog Tene-sija. Na zapadnom vojištu jedna armija će operisati u Kentakiju pod generalom Prentisom, druga u Misuriju pod generalom Har-nijem. Konfederalisti su prema svakoj armiji Severa obrazovali svoju operativnu grupu: na Istoku prema Mek Klelenu postavili su generala Garneta, prema Petersonu generala Dž. I. Džonstona, prema Mek Douelu uputili su Boregara, prema Batleru pukovnika Megrudera.

Na Zapadu je mladi unjonistički general Lajon, koji je zamenio Harnija, zauzeo Džeferson Siti 10. maja, prodro uz Misuri flotilom, a 18. juna osvojio logor Bunevil, gde je guverner Džekson prikupio konfederaliste. Džeksonovog pomoćnika Prajsa, Lajon je tukao 5. jula kod Kartidža, pa se zatim grupisao u obližnjem Springfieldu, čim je počeo isticati tromesečni obavezni rok njegovih dobrovoljaca. Konfederalista Džekson ulogorio se na granici Arkanzasa.

Na Istoku je unionistička Mek Douelova armija noću 23/24. maja svečano prešla Potomak, granicu Virdžinije, i kod Aleksandrije obrazovala utvrđeni logor kao mostobran, gde se pristupilo dvomesečnom organizovanju i vežbanju trupa. Boregar se postavio kod Menesesa, na desnoj obali Bul Rana, sa jednom brigadom kod Ferfeka.

Batlerova armija se prikupila kod fora Monro, postavila dva logora kod Hemptona, severozapadno od Monroa, a Megruder se utvrdio kod Big Betela. Mnogi crnci koje je upotrebio za kopanje rovova prebegli su unionistima. Napad Batlerov na Big Betel, izveden 9. i 10. juna, odbijen je. Po sebi beznačajna akcija sa svega šezdesetak gubitaka, ali velikog moralnog odjeka naročito na Jugu. Posle toga operacije su zastale.

U dolini Šenandoe na Skotovo naređenje Peterson je krenuo napred, a Džonston se 14. juna povukao na Vinčester, pošto je porušio železnički most kod Harpers Ferija. Tri dana kasnije Petersonovi delovi prelaze Potomak kod Viljamsporta, ali se ubrzo vraćaju iza reke. Po nalogu Skotovom Peterson ponovo prelazi Potomak 2. jula opet kod Viljamsporta, zatim kod Foling Vatersa odbacuje protivnika, izbija do Martinsburga, a 17. jula prebacuje se na Čarls Taun da bi se naslonio na železničku prugu. Džonston se ulogorio kod Vinčestera.

U zapadnoj Virdžiniji Moris (iz Mek Klelenove armije) tuče Porterfilda kod Filipija 3. juna, unionista Rozekrans konfederalistu Garneta kod Ričmauntina i Keriksforda 11. i 13. jula. U poslednjem sudaru Garnet je poginuo, a njegov zamenik Pegrem je kapitulirao kod Beverlija. Ove brze i uspešne operacije naglo su popularizovale Mek Klelena, generala regularne vojske, koji je inače za sve to vreme sedeo u Sinsinatiju.

Kod Aleksandrije, krajem juna, Mek Douel je imao oko 30.000 vrlo heterogenih trupa²¹¹, ali mnogim hiljadama onih koji su bili pozvani na tri meseca isticao je rok krajem jula. Pre toga je trebalo nešto uraditi. Suprotno Skotovom mišljenju, koji se zalagao za ofanzivu niz Misisipi, pod uticajem svog kabineta i nestrpljivog javnog mnjenja, Linkoln je rešio da Mek Douel napadne Boregara kod Menesesa dok se dobrovoljci ne budu počeli osipati. Živelo se u iluziji da se rat može rešiti jednim udarcem. Ofanziva, predviđena za 8. jula, otpočela je tek 16. jula popodne, da bi se sačekale još neke jedinice i uspostavila gotovo nepostojeća pozadinska služba.

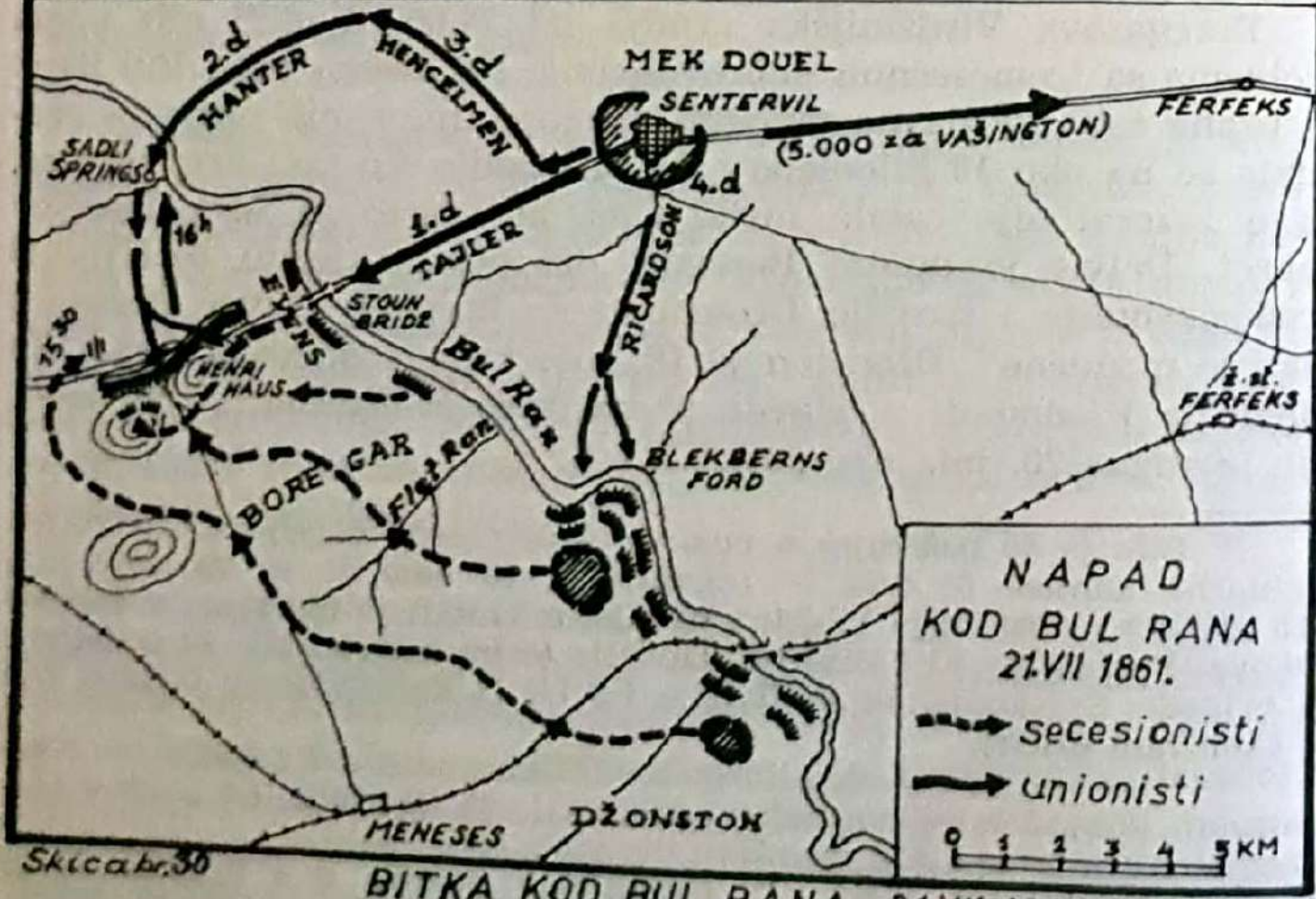
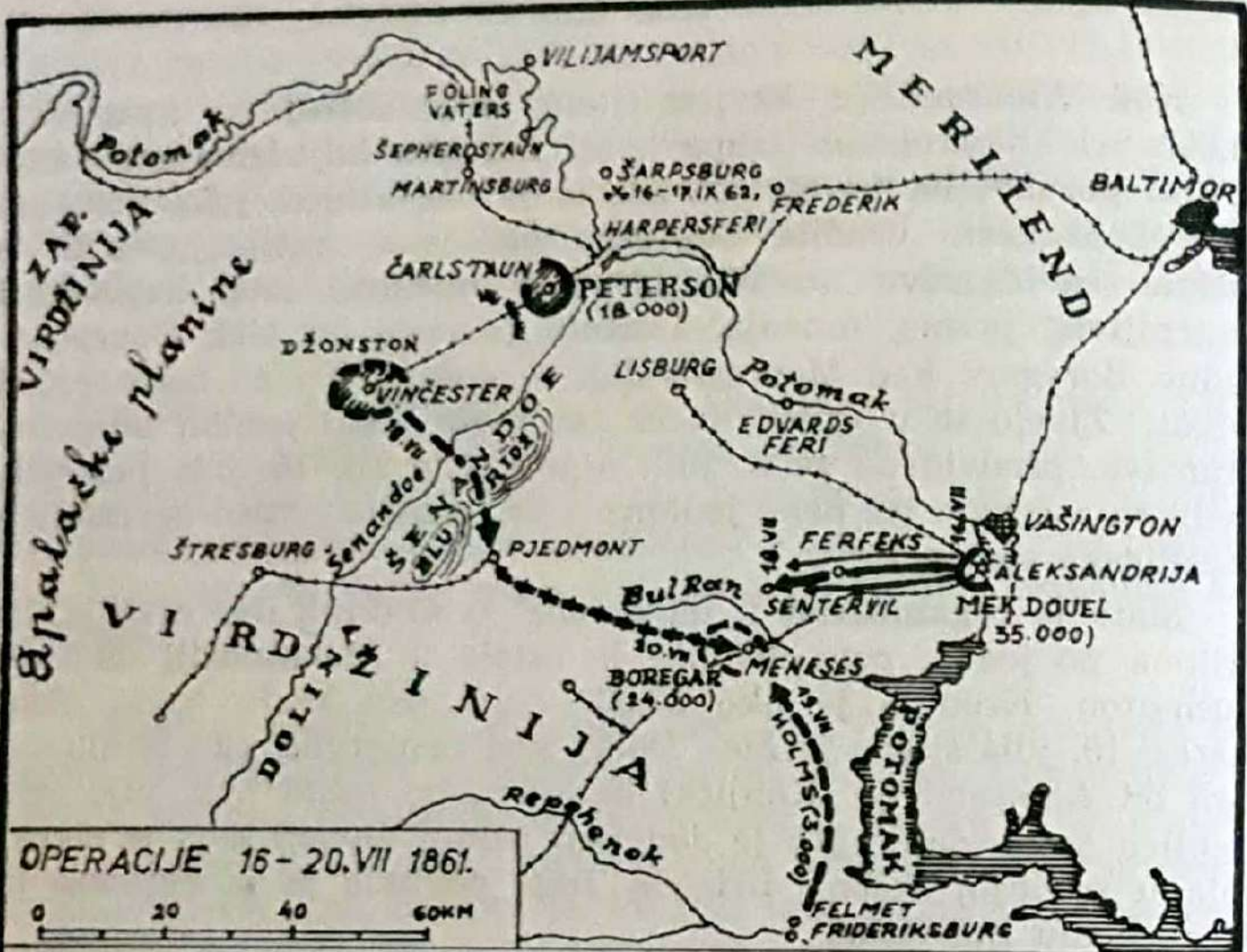
Marš je organizovan u tri kolone: u srednjoj dve divizije, na krilima po jedna, peta divizija je ostala u Aleksandriji da čuva Vašington. Krenulo je oko 32.000 ljudi. Na kraju trećeg dana marša, 18. jula stigao je Mek Douel kod Sentervila, oko 30 kilometara od Aleksandrije. Konjički bataljon, po jačini puk, nije upotrebljen za izviđanje već je dodeljen jednoj diviziji koja je maršovala u srednjoj koloni. Brigada Juga povukla se iz Ferfiksa na desnu obalu Bul Rana.

Boregarova Virdžinijska armija od 24.000 ljudi²¹² nije imala problema sa tromesečnim dobrovoljcima. Na desnoj obali Bul Rana — uzana reka gazna na mnogim mestima ali strmih obala — razvukla se na oko 18 kilometara da bi branila što veći broj prelaza, pa u rezervi nije ostalo ništa. Čim je saznao za Mek Douelov pokret, Dejvis je uputio Boregaru tri puka i jednu bateriju iz Frederiksburga i naredio Džonstonu da krene u pomoć Boregaru „ako je moguće“. Džonston je 18. jula krenuo preko grebena Blu Ridža na Pjedmont, a odavde je nastavio železnicom za Meneses, gde je stigao 20. jula oko podne.²¹³

²¹¹ Bilo je 50 pešadijskih pukova, 2 regularna bataljona, 1 bataljon regularne konjice (8 četa — eskadrona), 10 baterija sa 29 izolucenih i 26 glatkih oruđa. Nije bilo inženjerije, a sanitet je bio samo u sastavu pukova. Formirano je 5 divizija. Divizije (osim četvrte) bile su podeljene na brigade. Svi komandanti divizija i 8 od 11 komandanata brigada bili su školovani oficiri.

²¹² U svemu 29 pešadijskih pukova, formiranih u 7 brigada (uz 1 samostalan puk), 3 konjička puka i 4 baterije sa 29 oruđa, od kojih 9 izolucenih. Kasnije će i Jug formirati divizije.

²¹³ Džonstonove snage: 18 pešadijskih pukova u 4 brigade sa 20 glatkih topova — oko 11.000 ljudi.

BITKA KOD BUL RANA 21.VII 1861.

Mek Douel je napao 21. jula. Jednu brigadu (Richardson iz 4. divizije) uputio je na Blekberns Ford radi demonstracije, 1. diviziju (Tajler) na Stoun Bridž, takođe da demonstrira, a 2. (Hanter) i 3. diviziju (Hencelmen) u obuhvat preko Sadli Springsa. Organizacija pokreta bila je slaba, pa će trupe stupiti u borbu gladne i premorene. Glavnina 4. divizije ostala je u Sentervilu.

Istog ovog dana, kada je armija prelazila Bul Ran da bije bitku, jedan njen puk i posluga jedne baterije krenuli su iz Sentervila za Vašington pošto im je istekao rok na koji su se bili obavezali. U susret su im dolazili kolima mnogi članovi vašingtonskog „društva“ koji su pošli da prisustvuju porazu Juga.

Tajler je oko 5.15 časova otvorio vatru na Stoun Bridž, a Evans, koji je branio most, uvidevši da je to samo demonstracija, krenuo je glavninom svoje brigade uzvodno, u susret glavnoj Mek Douelovoj koloni koja se odavala velikom prašinom. Do sudara je došlo na kilometar-dva južno od Sadli Springsa na putu za Meneses.

Na južnoj strani komandu je primio stariji po rang, Džonston. Oko 9 časova stigao je izveštaj o obuhvatnom pokretu preko Sadli Springsa, pa je napuštena ranija odluka da se napadne slabo Mek Douelovo levo krilo. Posle priličnog nereda koji je izazvala promena naređenja, trupe su hitno upućene uzvodno. Džonston je ostao u improvizovanom štabu, a Boregar je primio komandu nad trupama u borbi.

Borba se u početku razvijala povoljno za unioniste. Njihova izolovana oruđa poslužena regularnom trupom čistila su put. Zauzet je vis Henri Haus. Ali je Mek Douel — bez štaba, načelnika i pomoćnika — ispustio bitku iz ruku. Zaboravio je da je general pa se borio kao major, što je i bio desetak godina ranije kada je napustio aktivnu službu. Trupe se angažuju na parče, kako stižu. Kada su konfederalisti oteli dve baterije srećnim prepadom iz šume, razbivši prethodno prateću pešadiju, slomljena je motorna snaga napada. Jedinice branioca prskale su takođe, ali su oficiri — mnogi sa iskustvom iz meksičkog rata kojih je na Jugu bilo više nego na Severu — uspevali da ih vrate u borbu. Oko 15.30 časova protivnapad konfederalista na frontu i napad svežih jedinica na desni bok unionista rešili su bitku. Iz Sentervila u 17.45 časova Mek Douel je javio u Vašington da je bitka izgubljena. Uzalud je pokušavao da se zadrži u Sentervilu. U neredu i panici unionisti su odstupili u Aleksandriju. Džonston je pošao za njima do Ferfekska.

Od 30.000 ljudi, koliko je bilo na svakoj strani, u toj prvoj bici građanskog rata angažovano je u borbi po 18.000. Unionisti su imali 481 mrtvog, 1.011 ranjenih i 1.200 nestalih. Na suprotnoj strani bilo je 387 mrtvih i 1.582 ranjena. Najveći gubici ikad zabeleženi jednog dana u zapadnoj hemisferi. Pobednici su zaplenili 28 topova. Kao za svaki drugi poraz, i za Bul Ran može se navesti mnoštvo uzroka. Među njima se ističu dva: vreme i sadejstvo. Pošlo se kasno, maršovalo sporo, pa se stiglo na Bul Ran posle Džonstona kome je Peterson dopustio da se odlepi od njega i da pritekne u pomoć svom susedu. Petersonu, starcu od 70 godina je nedostajalo agresivnosti, a Skotova nejasna i neodlučna naređenja nisu ga mogla pokrenuti na akciju.

6. PRIKUPLJANJE SEVERA, ISCRPLJIVANJE JUGA

Poraz na Bul Ranu zaprepastio je i otreznio Vašington. Odjednom je postalo jasno da će rat trajati dugo. Kongres je odmah odobrio Linkolnu 500.000 ljudi na tri godine i 500 miliona dolara. Bio je to samo početak finansijskog naprezanja. Državni dug SAD od 90 miliona dolara, koliko je iznosio 1. jula 1861, do kraja rata porastao je na preko 2 milijarde 757 miliona dolara. Vlada je izdala obligacionih bonova za 1.200 miliona dolara koji su do jula 1864. u odnosu na zlato izgubili 65% vrednosti da bi se zatim lagano popravljali. Inflacija uz zaštitu carine je ubrzala razvoj kapitalističke ekonomije. Pogadala je radnike, ali su oni nalazili oduška na Zapadu čiji razvoj nije zaustavljen. U toku rata imigriralo je u Uniju 800.000 ljudi, pretežno iz Evrope.

Zabrinutost koja je nastala u glavnom gradu za sopstvenu sigurnost nije bila opravdana. Džonstonove i Boregarove snage nisu bile kadre da forsiraju Potomak. Tako je na istočnom vojištu nastupila duža operativna pauza sve do proleća 1862. Ali se trebalo pobrinuti za novog komandanta. Nametao se jedino Mek Klelen svojim tobožnjim uspesima na Zapadu. On je pozvan u Vašington već 22. jula, da bi primio komandu nad armijom na Potomaku, a 1. novembra, kada je sedamdesetpetogodišnji Skot stavljen u penziju, postao je i komandant svih armija SAD u svojoj tridesetpetoj godini. Imao je Linkolnovu podršku i vremena da prikuplja i organizuje. Raspolagao je solidnom spremom. Odlično je završio Vest Point, istakao se u meksičkom ratu, 1855. obišao je krimsko ratište i upoznao se sa vojnom organizacijom Rusije,

Francuske, Austrije i Prusije. U trenutku kada je postavljen na čelo oružanih snaga Unije, Linkoln nije imao pogodnijeg čoveka.

Za to vreme — u toku leta, jeseni i zime — ratuje se manjim akcijama u Misuriju, Kentakiju, Merilendu, Delaveru, u zapadnoj Virdžiniji i na poluostrvu Jorktaun. Veće operacije su otpočele u februaru 1862. u slivu Misisipija. Od novembra na strani Severa tu komanduje general Helek sa štabom u Sent Luisu. Stećište reka Ohajo, Tenesi i Kamberlend drži general Grant, a prugu Luisvil—Manfordsvil general Bjuel. Na strani Juga, A. S. Džonston i Boregar drže liniju od železničke pruge Suisvil—Nešvil do Kolombusa na Misisipiju. Oni su najjači u centru gde se ističu forovi Henri i Donelson. Grant ih zauzima do 16. februara. Zatim, Grant i Bjuel otimaju Nešvil, glavni grad Tenesija. Sva se armija A. S. Džonstona (oko 45.000) zatim prikupila u logoru kod Korinta. Kod Šajloha 6. i 7. aprila dolazi do sudara između Džonstonovih i Grantovih snaga (40.000), ojačanih Bjuelovom prethodnicom. Šajloška bitka, nazvana i po Pitsburg-Lendingu, taktički je ostala nerešena pa su je, kao obično, obe strane proglasile svojom pobedom. U stvari, unionisti su pretrpeli veće gubitke, ali to nije zadržalo nadiranje njihovih nadmoćnih snaga. Konfederalisti se povlače na jug. U međuvremenu je unionistički admiral Feragat forsirao ušće Misisipija i zauzeo Nju Orleans. Vlast Severa nad Misisipijem prekida sada samo tvrđava Viksburg.

Kod Vašingtona Mek Klelen nikako da bude gotov za operacije. Javno mnjenje počelo je da gubi strpljenje. Linkoln i Stenton (od januara sekretar za rat) ga opravdano podstiču na akciju. Na mahove se oni upliću i u stvari koje spadaju u nesumnjivu kompetenciju komandanta armije na Potomaku i komandanta armija SAD. Mek Klelen se opire vazda precenjajući jačinu neprijatelja, pa i on zalazi u oblast koja je takođe nesumnjivo pripadala političkom vodstvu. Nije bilo prave granice između političke (državne) i vojne vlasti. Najzad je Linkoln 31. januara 1862. naredio Mek Klelenu da zauzme železničku raskrsnicu Meneses. Smatrajući da je protivnik suviše jak na tome pravcu i da je dobro utvrđen, Mek Klelen je predložio obuhvatni manevar niz Potomak i Česepik na Ričmond preko poluostrva Jorktauna. Linkoln to prihvata krajem februara.

U međuvremenu, 22. februara, na savetovanju u Ričmondu je odlučeno da se Džonston sa Potomaka povuče na desnu obalu Repehenoka, čim to stanje puteva bude dopustilo. Stvarno, pred Vašingtonom je odnos snaga za Konfederaciju bio vrlo nepovoljan:

50.000 prema 120.000. Povlačenje je otpočelo 9. marta. Glavnina se prikupila kod Gordonsvila, a prednji delovi su ostali kod Kalpipera. Iznenadeni Mek Klelen je 10. marta krenuo za protivnikom. U toku marša saopšteno mu je da je oslobođen funkcije komandanta armija SAD, da bi se mogao posvetiti armiji Potomaka. Funkciju glavnog komandanta ostavio je Linkoln nepopunjenu. Upravu nad operacijama preuzeo je sam uz pomoć Stentona, a za vojnog savetnika uzeo je starog generala Hičkoka sa 40 godina vojne službe, čiji je interes za vojne probleme bio već znatno opao.

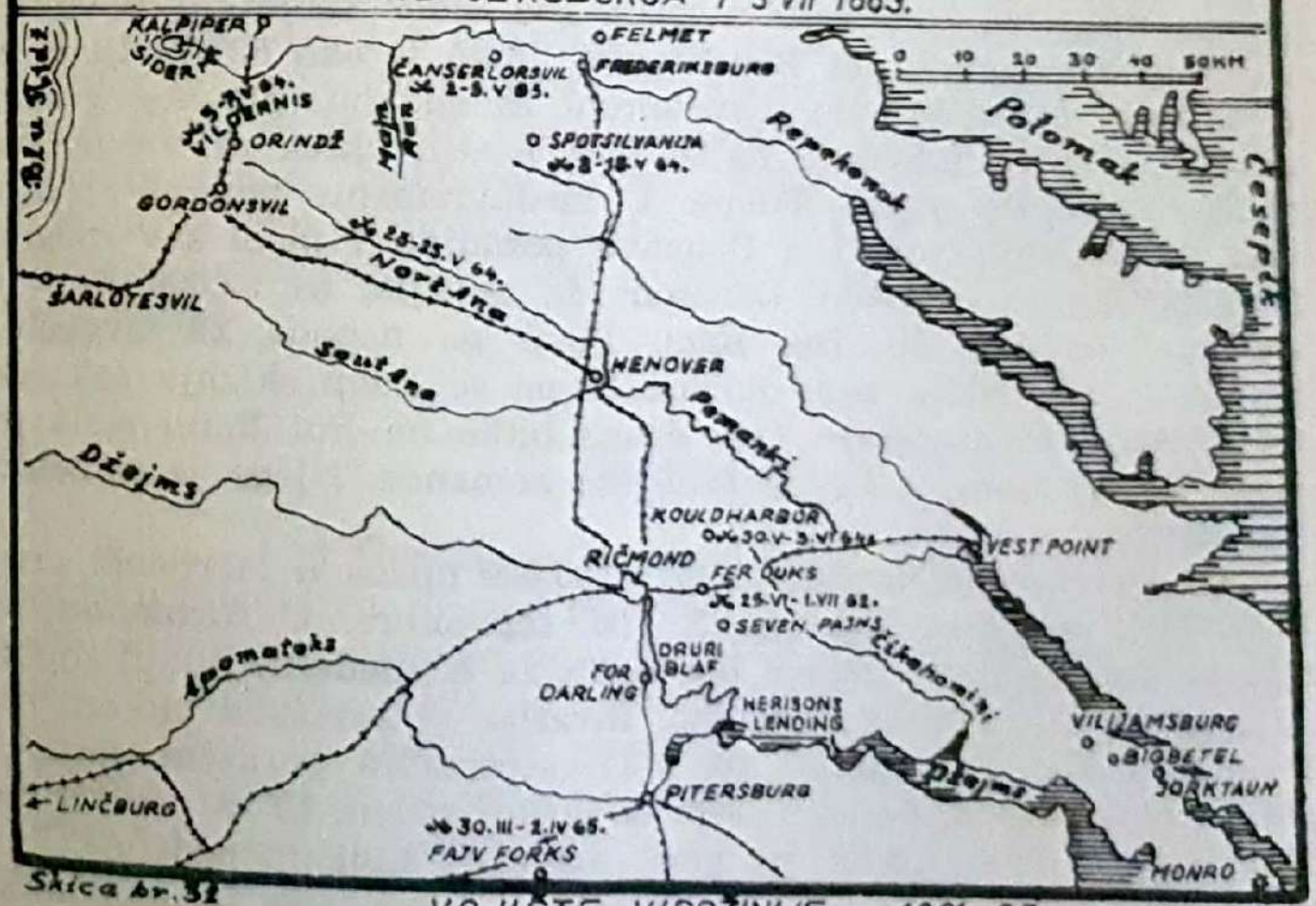
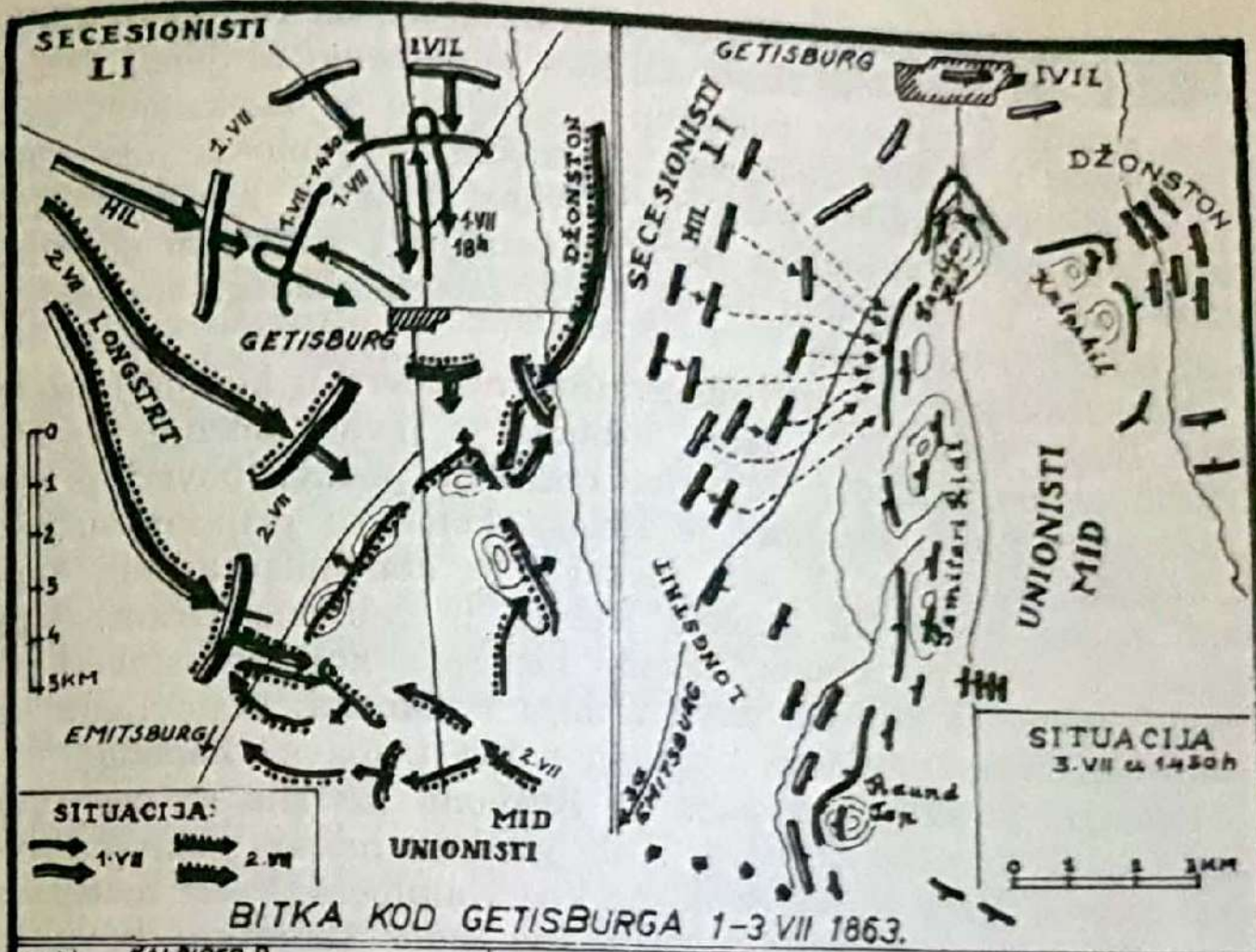
Na Linkolnovo naređenje od 8. marta trupe kod Vašingtona reorganizovane su u 5 korpusa: četiri (1. Mek Douel, 2. Samner, 3. Hencelmen, 4. Kis) obrazovala su armiju Potomaka pod Mek Klelenovom komandom, a Peti (Benks) štitio je gornji Potomak. Istim naređenjem obrazovana je posebna komanda za odbranu Vašingtona, pod generalom Vodsvortom.

Mek Klelenova armija²¹⁴ sredinom marta je kod Aleksandrije spremna za transport. U poslednjem trenutku Linkoln zadržava 1. korpus za obezbeđenje Vašingtona, jer Vodsvort nema više od 13.000 nedisciplinovanih ljudi. Prevoženje počinje 16. marta i traje 15 dana.²¹⁵

Iz fora Monro, gde mu je bila baza, Mek Klelen je počeo operacije 4. aprila, sporo i bojažljivo. Stalno precenjuje neprijatelja koji je pred njim neuporedivo slabiji. Zadržava se gotovo mesec dana oko opsade Jorktauna dok Dž. I. Džonston, koji je tu preuzeo komandu, nije neometano odstupio na Viljamsburg. Odavde odbačen 5. maja, povukao se Džonston na Ričmond. Mek Klelen izbija na reku Čikehomini, oko 15 kilometara od glavnog grada Juga. Linkoln namerava da uputi Mek Douela iz Frederiksburga na Ričmond. Odustaje u poslednjem trenutku zbog iznenadnog napada Tomasa Džeksona 23. maja na Benksa u dolini Šenandoe. Mek Klelen je još uvek imao dovoljno snaga da zauzme Ričmond — formirao je dva nova korpusa — da nije oklevao. Posle nerešene bitke kod Fer Ouksa ili Seven Pajnsa, 31. maja i 1. juna, nastaje ponovo duga pauza od skoro mesec dana, što nikako nije odmor. Trupe iscrpljuje tesan dodir pod stalnom kišom usred

²¹⁴ U svemu 11 pešadijskih divizija od 8.000 do 10.000 ljudi, 6.000 regularnih trupa pešaka i konjanika, 350 topova, ukupno oko 120.000.

²¹⁵ Prikupljeno je 400 brodova na par i jedra koji su prevezli 109.000 ljudi, 15.000 grla stoke i 44 baterije od Aleksandrije do fora Monro (80 milja).

Škica br. 31

močvare. Najzad se Mek Klelen rešio da krene na Ričmond, korak po korak. Na suprotnoj strani Li, koji je zamenio ranjenog Džonstona, upada u njegovu pozadinu u sadejstvu sa Džeksonom koji je privučen iz doline Šenandoe. To dovodi 25. juna—1. jula 1862. do sedmodnevne bitke, kako je nazvana, koja se završava Mek Klelenovim povlačenjem na Herisons Lending i gubitkom od blizu 16.000 ljudi. Li je izgubio 20.000, ali je zaplenio mnogo materijala sa 52 topa i 31.000 pušaka.

Spektakularan neuspeh obuhvatnog manevra u koji je uloženo toliko ljudi, materijala i nada, uzbunio je javno mnjenje Severa. Linkoln je bio prinuđen da vojne operacije ponovo poveri profesionalnom vojniku. Odabrao je Heleka kome su pripisani uspesi na Zapadu. Njega je 11. jula postavio za komandanta svih kopnenih snaga SAD. Na Zapadu Heleka je zamenio Grant. Mek Klelena je potčinio Poupu, takođe generalu koji se istakao na Zapadu, kome je poverio novu armiju Potomaka, sastavljenu od Benksovih, Mek Douelovih i drugih nekih trupa sa Zapada.

Poupova direktna operacija na Ričmond završila se nesrećno. Stigao je 17. jula do Orindža, a na glas da nailaze jake protivničke snage sklonio se iza Repidena kod Kalpipera. Posle neuspeha jednog njegovog korpusa 9. avgusta kod Sider Mauntina, povukao se Poup 17. avgusta iza Repehenoka. Imao je oko 60.000 ljudi, a pred njim Li nešto više. Uznemireni za sudbinu glavnog grada, Linkoln i Helek naređuju da se Mek Klelen ukrca za Vašington, odakle treba da pojača Poupu. U međuvremenu general Stjuart vrši smeo konjički reid u Poupovu pozadinu i pleni sav njegov lični prtljag sa arhivom. Džekson ide za njim sa 32.000 ljudi i zauzima Meneses. Na Bul Ranu Poup ga napada 29. avgusta, potiskuje, ali idućeg dana nailazi Li pa se Poup sklanja čak iza fortifikacija Aleksandrije. Ova druga bitka na Bul Ranu stala je Sever 15.000 ljudi, a Poupova armijske komande. Njega je zamenio Mek Klelen.

Po Dejvisovom naređenju Li sa 50.000 upada u Merilend, prešavši Potomak kod Lisburga 5. i 6. septembra. U Ričmondu se nadaju da će se ova država opredeliti za Konfederaciju, ali njene su trupe svuda dočekane hladno. Invazija se završava bitkom na Entiitemu kod Šarpsburga 16. i 17. septembra porazom. Gubici gotovo ravnomerni, preko 11.000 na svakoj strani. Li se povlači na Martinsburg. Mek Klelen ne goni, mada ga Linkoln podstiče.

Mek Klelena, koji ponovo odugovlači, smenio je 5. novembra Bernsajd. On je poveo novu direktnu operaciju na Ričmond da

bude tučen kod Frederiksburga 13. decembra. Bernsajd je izgubio preko 12.000 ljudi, Li upola manje. Na mesto Bernsajda postavljen je general Huker.

Na Zapadu konfederalisti pod Brekston-Bregom (50.000) pokušavaju sredinom avgusta da zauzmu Ohajo, ne bi li presekli vezu Zapada sa Vašingtonom, a sredinom oktobra Bjuel, komandant levokrilne armije na Zapadu, vrši protivmanevar preko Perivila, što Brega nateruje na povlačenje. Sudbina ovih operacija rešava se u bici kod Merfrisboro od 25. decembra 1862. do 3. januara 1863. Tučeni Breg se povukao na Kamberlend Gep. Obe strane zauzimaju zatim zimske kvartire. Približno u isto vreme, decembra 1862, pretrpeo je neuspeh Šermenov napad na Viksburg po Grantovom planu koji sada komanduje na Misisipiju. Na kraju 1862. pobjeda Severa bila je još vrlo daleko. Linkoln mora zahvatati sve dublje u veliki rezervoar ljudi i materijala kojim raspolaže da bi mogao da realizuje veliku potencijalnu nadmoćnost nad upornim protivnikom.

Huker — takođe iz Vest Pointa, koji se na čelu divizije dotle istakao hrabrošću i aktivnošću — u toku zime dobro je spremio armiju na Potomaku. Pri kraju aprila raspolagao je sa 130.000 ljudi, organizovanih u 7 armijskih korpusa (po 3 divizije od po 3 do 4 brigade) i 1 konjičkim korpusom, takođe od 3 divizije. Krenuo je preko Repehenoka 27. aprila 1863, a već 2—5. maja tukao ga je Li (60.000) kod Čanselorsvila operacijom po unutrašnjim pravcima. Izgubivši preko 14.000 ljudi vratio se Huker 6. maja na levu obalu Repehenoka da bi zauzeo raniji položaj kod Felmeta, preko puta Lija koji je postavio svoju glavninu kod Frederiksburga.

Getisburg

Pobedu kod Čanselorsvila iskoristio je Jug da preotme strategijsku inicijativu, drugi i poslednji put. Na to ga je naterala sve teža ekonomska situacija koju je rdava žetva iz 1862. naglo pogoršala. U trenutku kada se politička situacija Severa zaoštrila u krizu, kada su tamošnje pristalice mira i ropstva bivale sve glasnije, Dejvis je smatrao da bi ofanzivnim udarcem mogao brzo rešiti rat, upravo naterati Sever da odustane od svoje namere da uspostavi integritet SAD oružanom silom, čime bi se obezbedila nezavisnost robovlasničkog Juga.

Početak juna 1863. ponovo kreće Li za Merilend dolinom Šenandoe. Raspolaže sa 80.000 ljudi formiranih u 3 korpusa i jedne konjičke divizije. Huker namerava da ugrozi Ričmond, ali Linkoln i Helek traže da neposredno zaštiti Vašington, pa i on kreće na sever. Protivničke armije maršuju paralelno zapadno i istočno od Blu Ridža. Li prelazi Potomak 20—23. juna kod Šepherdstauna i nastavlja za Herisburg, Huker 26. juna kod Edvarda Ferija i kreće za Frederik. Tu ga 28. juna smenjuje general Mid, jedan od potčinjenih komandanata korpusa, pošto se Vašington nije složio sa njegovim daljim operativnim namerama. Mid prati pokret Lija na sever kako se zahtevalo iz Vašingtona. Iznenadno za obe strane do sudara dolazi 1—3. jula kod Getisburga, važnog saobraćajnog čvora Pensilvanije.

Bitka kod Getisburga razvija se iz susreta. Prvog dana unionisti, izbačeni iz grada, zadržavaju se neposredno na visovima južno. Iduća dva dana Li napada nizom nedovoljno koordiniranih akcija. Četvrtog dana on se neometano povlači. Mid, stalno u pasivnoj odbrani, ne iskorišćava uspeh, mada je izrazito nadmoćan. Ne preduzima nikakav protivnapad da bi dovršio pobedu. Istina, izgubio je dosta ljudi, oko 23.000 od 90.000 angažovanih, ali Li još više, verovatno oko 28.000 od 75.000 koliko je imao, mada zvanični izveštaji pominju samo 20.000.²¹⁶ Narednih dana Li je odstupio preko Potomaka, zatim dolinom Šenandoe. Mid ga je oprezno pratilo istočno od Blu Ridža. Uzalud su ga Linkoln i Helek podsticali na energičnu akciju. Krajem jula obe strane ponovo deli Repehenok. Otada u Virdžiniji sve do proleća 1864. nema više operacija od značaja.

Na Zapadu je Grant zauzeo Viksburg 3. jula 1863, istog onog dana kada se završavala bitka kod Getisburga. Zarobio je 31.000 ljudi, 215 topova i 50.000 pušaka. Sada je sva dolina Misisipija pod kontrolom Severa. U Tenesiju, pre i posle Viksburga, vodila se velika borba za posed visoravni Čatanuga, odakle se ugrožava srce Juga, Atlanta, njegov glavni saobraćajni čvor. Kada je Rozekrans 4. septembra 1863. prešao reku Tenesi, Breg je napustio grad Čatanugu da bi se povukao na Čikamogu. Na toj maloj reci došlo je 19—20. septembra do krvave bitke kojom je Rozekrans odbačen. Unionisti su izgubili 18.000 ljudi, njihovi protivnici samo 10.000. Rozekransa sada zamenjuje Grant koji tuče Brega 25. novembra kod grada Čatanuge. Ovde je bilo u akciji 85.000 unionista prema

²¹⁶ Kenneth P. Williams, *Lincoln Finds a General*, II/720.

40.000 konfederalista. Nadmoćnost Severa pritiskuje. Breg se povukao na Dalton.

Na ostalim vojištima u to vreme vođene su operacije manjeg značaja za celinu.

7. POBEDA SEVERA

Rezultati trogodišnjeg ratnog napora Severa nisu odgovarali njegovoj latentnoj pa ni stvarnoj snazi. Na glavnom vojištu u Virdžiniji neuspeh je bio očigledan. Armija Potomaka je, doduše, u dva maha sprečila invaziju Merilenda i Pensilvanije, zahvaljujući svojoj velikoj nadmoćnosti, no nije uradila ništa u pravcu pokoravanja Juga, što je upravo bio cilj rata. Izmenila je mnogo komandanata a nije našla čoveka koji će je energično povesti napred. To je dovelo do nezdrave ingerencije političke vlasti na operacije. Linkoln instinktom državnika oseća da treba povući granicu između politike i strategije. Tek u ličnosti generala Granta smatrao je da je našao čoveka kome može pokloniti svoje poverenje i poveriti vojne operacije. Grant mu se nametnuo ne samo nizom svojih uspeha, posebno kod Viksburga i Čatanuge, već i svojim karakterom, u kome je umerenost, hladnokrvnost i racionalnost išla uporedo sa ofanzivnošću i spremnošću da prihvati odgovornost, a čvrstina prema potčinjenima zajedno sa lojalnošću i taktom. Grant je odgovarao Linkolnu i politički svojom beskompromisnošću prema Jugu. Sa činom general-lajtnanta 9. marta 1864. postavljen je za komandanta svih vojnih snaga SAD. Najveći čin i najveća funkcija od Džordža Vašingtona na ovamo. Helek je postavljen za načelnika štaba, a kako ga je Grant već imao, našao se u ulozi Linkolnovog vojnog savetnika.

Kada je Grant primio komandu, Jug je još raspolagao teritorijom od 1,200.000 km², sa 9 miliona stanovnika i vojskom od 500.000²¹⁷ ljudi, raspoređenih od Potomaka do Meksičkog zaliva i od Atlantika do Indijanske teritorije. Ipak zapadne granice ratišta nisu išle daleko od Misisipija koji su unionističke trupe čvrsto držale od Sent Luisa do mora i uz reku Arkanzas. Ali, u južnoj Lujzijani bilo je malo tačaka pod kontrolom Vašingtona, pa i one nisu bile daleko od Misisipija, a u Teksasu se održao samo jedan garnizon blizu ušća Rija Grande. Istočno od Misisipija unioni-

²¹⁷ A. Badeau, *Military History of Ulysses S. Grant*, II, str. 1.

stičke trupe bile su na liniji reke Tenesija, a kontrolisale su i svu zapadnu Virdžiniju. U samoj Virdžiniji pod vlašću Vašingtona bio je deo severno od reke Repiden, kao i ušće reke Džejmsa sa tvrđavama Norfolk i Monro. Junžije, duž obale Severne i Južne Karoline, Džordžije i Floride bilo je oslonaca Severa, no čiji uticaj nije dosezao daleko u unutrašnjost. Preko ovih, ovde uglavnom obeleženih granica, dejsstvovale su naoružane bande Juga, u Virdžiniji, Merilendu, Arkanzasu i Misuriju, čije su se akcije nazivale partizanskim.

Glavna armija Juga, armija Virdžinije, bila je pod Lijem na južnoj obali Repidena štiteći Ričmond. Jaka armija pod Dž. I. Džonstonom bila je kod Daltona u Džordžiji štiteći Atlantu. Znatne snage bile su u severoistočnom Misisipiju (konjica, general Forest), u dolini Šenandoe u jugozapadnoj Virdžiniji i istočnom Tenesiju.

Unionističke trupe bile su podeljene na 21 korpus a raspoređene u 19 vojnih okruga (military departments), izuzev armije Potomaka koja nije imala teritorijalnu nadležnost. Glavna snaga pod Midom bila je na severnoj obali Repidena; general Sajgel komandovao je u zapadnoj Virdžiniji i u dolini Šenandoe, a Batler na ušću Džejmsa. Zauzimanjem Granta, Šermen je dobio vojni okrug Misisipija, dotle pod Grantom, a Mek Firson vojni okrug Tenesija. Obojica su preskočili mnoge starije generale. Zapadno od Misisipija dejsstvovale su snage iz Nju Orleansa, Viksburga i Litl Roka.

Prva je Grantova briga bila da raspoložive snage Severa — 662.345 ljudi²¹⁸ — bolje prikupi za racionalnu, koordiniranu akciju. On ih je podelio na dve glavne grupe: u Virdžiniji armija Potomaka (Mid, 141.000), kojoj će pri njenom nadiranju na Ričmond sadejsstvovati Batler (30.000) uz reku Džejms i Sajgel (18.000) dolinom Šenandoe; druga pod Šermenom (100.000) dejsstvovaće prema Atlantí. Ove dve glavne grupe ne mogu dejsstvovati geometrijski koncentrično — daljine su ogromne — ali ipak po spoljnim pravcima: ako Džonston bude pokušao da pojača Lija, Šermen će poći za njim, a ako Li krene Džonstonu u Džordžiju, Mid će poći za njim. Pošto će se Grant nalaziti kod Mida on će praktično i komandovati njegovom armijom. Grant ima potpunu operativnu

²¹⁸ A. Badeau, *Military History of Ulysses S. Grant*, II/32, prema brojnom stanju generalnog adutanta od 1. maja 1864. Mada ono govori o ljudima na licu (*present for duty*) ipak se kaže da je efektivna bilo samo 533.000.

slobodu. Linkoln i Stenton ne traže ni da budu obavješteni o njegovim planovima. Linija između politike i strategije povučena je u ovom slučaju pomalo na štetu prve.

U Virdžiniji je Grant otpočeo operacije 4. maja. Da bi izbegao frontalni napad na jako utvrđen položaj koji su konfederalisti zauzeli na Rapidenu od Majn Rana do obronaka Blu Ridža, prešao je Ripiden nizvodno od ušća Majn Rana da bi se postavio između Ričmonda i Lija a njega prinudio na bitku na otvorenom polju ili na povlačenje. Ova osnovna operativna ideja koja se ponovila u nekoliko mahova dovodi do niza vrlo krvavih borbi koje se polarizuju u nekoliko bitaka: 5—7. maja u Vildernisu (slabo pregledna, stenovita i izlomljena šikara između gornjih tokova Ripidena i Nort Ane), 8—18. maja kod Spotsilvanije, 23—25. maja na Nort Ani i 30. maja—3. juna kod Kould Harbora. Krvavi sudari koji dovode Granta do Ričmonda, ali ne donose rešenje. Gubici Severa u ovim bitkama cene se između 39.000 i 54.000 ljudi, a Juga između 25.000 i 30.000 ljudi²¹⁹. Razlika na štetu Severa se lako objašnjava Lijovom veštom odbrambenom taktikom naslonjenom na spletove rovova. Svoje gubitke, iako teže, Sever podnosi mnogo lakše. Ima dovoljno ljudi i materijala. Još uvek se služi dobrovoljcima, dok je Jug mobilisao starce i decu. Strategiju iznuravanja Grant svesno sprovodi.

U Džordžiji, Šermen je krenuo u ofanzivu 5. maja sa snagama departmana Ohaja, Kamberlenda i Tenesija (Mek Firson), u svemu sa 100.000 ljudi prema 60.000 koliko je imao Džonston. Raspoložujući boljim odnosom snaga i većim prostorom, on je većim manevarskim zamasima do 20. jula potisnuo protivnika do pred utvrđenja Atlante. Džonstona je zamenio Hud mada nije bilo razloga da se ovaj sposoban general smeni.

U Virdžiniji nije bilo više prostora za manevar između Lija i Ričmonda. Vojske su sada neposredno suočene. Izbegavajući frontalan udar na jaka utvrđenja, Grant nastoji da preseče železničke veze Piterašburga na desnoj obali Apomatoksa, čime bi se snabdevanje Ričmonda i armije koja ga je branila svelo na samo jednu prugu, za Linčburg, što se dugo neće postići. Pred Ričmondom i Piterašburgom razviće se višemesečni, dotle neviden rovovski rat.

Okolo Ričmonda i Piterašburga izgradio je Li vrlo komplikovan, originalan fortifikacijski sistem. Na levoj obali Džejmisa Ričmond

²¹⁹ Isto, II/331—332.

je štitila trostruka odbrambena linija: na radijusu od 1.500 metara od centra 12 reduta naoružanih poljskom ili tvrđavskom artiljerijom zaprečavalo je prilaze gradu. Dalje na 4—5 kilometara išla je neprekidna linija streljačkih rovova isprekidana traverzama, najčešće snabdevenim artiljerijom. Treća linija, fortifikacijski najrazvijenija, polazeći sa Džejsma pružala se prema Čikahominiju u severoistočnom pravcu do njenih strmih obala, pratila je izvesno vreme ovu reku pre no što će se vratiti na Džejsm prema Druri Blafu. Sastojala se iz niza uporišta sa dubokim rovovima i palisadama, međusobno povezanim pešadijskim ukopanim položajima plićih rovova. Prepreke, zaseke i španski konji u više linija, pružale su se do puščanog dometa. Bilo je pasivnih zaklona protiv parčadi i punih pogodaka. Izrađeni su i prislušni rovovi protiv morskog napada. Ova se linija nastavljala na desnoj obali Džejsma od fora Darlinga, da bi povezala ričmondski sa petersburškim fortifikacijskim sistemom, pa je prelazila Apomatoks da bi obuhvatala PETERSBURG s juga. U svemu oko 64 m. Opsadu Ričmonda vodili su unionisti sa nekih 35 km odstojanja (od grada). Linija opsade — takođe ukopana ali isprekidana rekama, šumama i močvarama — iznosila je oko 150 km. Dovučena je teška artiljerija. Grant nije mnogo napadao. Najviše na južnoj obali Apomatoksa gde je 18. avgusta presekao prugu za Hiksford. Li je samo jednom izvršio značajniji ispad. Zima je prekinula operacije. Glavni strateški rezultat je iscrpljenje Juga.

Početakom jula 1864, dok su se glavne snage suočavale pred Ričmondom, Li šalje Erlija kroz dolinu Šenandoe da zagrozi Vašingtonu. Preko Harpers Ferija i Frederika, Erli stiže na 15 kilometara od Kapitola, ali sa svojih 10.000 ne može ništa gradu koji brane 40.000 ljudi, pa se povlači na Linčburg. Na zahtev Lija Erli ponavlja operaciju krajem jula. Ovog puta tuče ga Šeriden, čuveni konjički reider, u nekoliko sudara, septembra i oktobra. Ovim reidovima bogata dolina Šenandoe pretvorena je u pustoš.

Pred Atlantom Hud je u tri maha, 20, 22. i 28. jula uzalud pokušavao da odbaci protivnika od grada. Do početka septembra Šermen ga obuhvata sa zapada i preseca obe pruge koje iz Atlante vode na jug. Pod pretnjom da bude opkoljen, Hud napušta Atlantu 2. septembra, a 20. septembra preduzima veliki manevar u Šermenovoj pozadini ne bi li ga zaustavio na indirektan način, upravo primorao da krene iz Atlante prema severu umesto prema jugu! Da bi se oslobodio tog apsurdna, Šermen odlučuje da prodre na Atlantski okean. Grant odobrava s tim da operativni

objekat bude Savana. Sada se i Šermen oslobađa svoje pozadine pa u Atlanti uništava sve od značaja. Taj veliki reid od 450 kilometara sa 65.000 ljudi otpočeo je 14. novembra pravcem Milidžvil—Luisvil. Šermen se snabdeva sa terena, a pruge ruši, u svemu 500 kilometara. Ne nailazi gotovo ni na kakav otpor jer se Hud nosi sa Tomasom u Tenesiju. Pred Savanu stiže Šermen 10. decembra, a grad zauzima desetak dana kasnije. Grant je želeo da se iz Savane prebaci morem pred Ričmond, ali se složio sa Šermenovim predlogom da se operacija nastavi kopnom prema severu, pa mu šalje u susret Skofilda u pravcu Vilmingtona. Iz Savane polazi Grant 1. februara 1865, 17. februara zauzima Kolumbiju, 12. marta Fajetvil, a zatim Gouldsboro u sadejstvu sa Skofildom koji dolazi pod Šermenovu komandu. Dž. I. Džonston, koji je na ovom pravcu zamenio Boregara, povukao se u Rali.

U međuvremenu, novembra 1864, Linkoln je ponovo izabran za predsednika SAD, velikom pobedom nad Mek Klelenom, demokratskim kandidatom. To je bio presudan politički udarac Jugu.

Ubrzo je pala i vojna odluka. Grantovu opštu ofanzivu Jug ne može da izdrži.²²⁰ Rat je konačno rešen 30. marta—2. aprila četvorodnevnom bitkom kod Fajv Forksa, oko 12 kilometara jugozapadno od Piterašburga. Sada je Grant najzad presekao sve pruge od Apomatoksa. Napustivši Ričmond i Piterašburg, Li se povlači na Denvil da bi 10. aprila kapitulirao kod Farmvila sa 25.000 ljudi. Ubrzo zatim će kapitulirati i ostale armije. Pre toga, 14. aprila, Linkoln pada kao žrtva fanatičnog atentatora.

8. EPILOG

Najoriginalnija pojava američkog građanskog rata je stvaranje ogromnih vojski, gotovo ni iz čega, prosto mobilizacijom ljudi, stoke, materijala, finansijske i produkcione moći. Prizor koji istorija nije još bila zabeležila.

²²⁰ U proleće 1865. Sever ima: kod Ričmonda i Piterašburga 111.000 (armija Potomaka i armija Džejmisa, Šeriden); u Vašingtonu 20.000 (Henkok); u Džordžiji i Karolini 80.000 (Šermen); u Tenesiju 40.000 (Tomas); na Zapadu 30.000 (Rozekrans); na obalama 60.000. Jug: kod Ričmonda i Piterašburga 75.000 (Li); u dolini Senandoe 12.000 (Erli); u Džordžiji i Karolini 50.000 (Džonston); u Alabami 30.000 (Hud); u Misisipiju i Tekساسu 30.000.

Sve ove cifre označavaju efektivne (na licu) pa ni one nisu utvrđene apsolutno istim kriterijumima.

Mobilizacija se sprovodila godinama, a demobilizacija je sprovedena za kratko vreme. Od preko milion ljudi koje je Sever imao po spisku na kraju rata, u toku avgusta otpušteno je 640.000, isplaćeno i repatrirano, a do novembra 800.000. Oko 200.000 ljudi koji su zadržani pod oružjem za svaki slučaj, pušteno je kućama do juna 1866. Prvenstvo transporta imali su bolesnici: od 64.000 koliko je bilo u bolnicama na kraju rata, do juna 1866, ostala je nepuna stotina, a od 2.000 lekara zadržano je 264. Zarobljenici Juga oko 73.000 pušteni su na slobodu pošto su položili zakletvu vernosti Uniji, a 174.000 koji su kapitulirali na kraju rata oslobođeni su bez ikakvih uslova. Široka amnestija pokušala je da pokrije duboki jaz iskopan četvorogodišnjim ratom.

Stoka i materijal vraćeni su privredi. Prodato je preko 200.000 konja i mazgi, od 590 transportnih okeanskih brodova zadržano je 53, rečna flota od 262 jedinice rasprodata je čim su trupe repatrirane, železničkim kompanijama vraćeno je 4.000 kilometara pruge sa 433 lokomotive i 6.605 vagona, likvidirani su veliki stokovi hrane i materijala, stornirane porudžbine. U pet arsenala zadržano je samo milion pušaka i oprema za znatnu vojsku. Vojnicima koji su se vraćali kućama ostavljeno je oružje uz neznatnu naknadu.

Uporedo sa demobilizacijom reorganizovana je stajaća vojska na 45 pešadijskih, 10 konjičkih i 5 artiljerijskih pukova, u svemu pedesetak hiljada ljudi.

Državi je palo u dužnost da ublaži posledice rata. Udovice, siročad, invalidi nesposobni za rad, dobili su penzije, ostali znatnu novčanu pomoć. Nisu zaboravljeni ni mrtvi. Ostaci 249.000 umrlih i poginulih vojnika grupisani su u 41 vojničko groblje.

Izrazita pojava od opšteg interesa bio je pozicijski rat, uopšte primena poljske fortifikacije. Nikad dotle nije se toliko kopalo. Rovovski rat bio je uzrok i posledica ravnoteže snaga, kao pred Ričmondom 1864—65, ali njega je svuda nametala snaga vatrenog oružja. Za američki građanski rat bili su karakteristični i duboki reidovi u pozadinu protivnika, od kojih je Šermenov pohod na Atlantu požnjeo svetsku slavu. Reidove je omogućio nepovoljan odnos snaga prema prostoru. Između reidova i partizanskog rata nije bilo prave granice. To se češće vidi na nepreglednim prostranstvima Zapada, gde nije bilo strategijskih objekata od takvog značaja kao Ričmond i Vašington, toliko blizu jedan drugom.

Pouke američkog građanskog rata, nesumnjivo, umnogome osobene za sredinu u kojoj se odigrao, upravo zbog toga nisu imale

mного uticaja na teoriju i praksu starog kontinenta. U Evropi je već 1866. došlo do prusko-austrijskog rata, a 1870. do nemačko-francuskog rata koji su privukli svu pažnju teorije. Iskustva iz Amerike smatrana su egzotikom. Tek je prvi svetski rat oživeo i razvio dva najkarakterističnija oblika američkog građanskog rata: duboko zahvatanje u narod i pozicijski rat.

Glava deveta

POLJSKI USTANAK 1863—1864.

1. REFORME ALEKSANDRA II

Krimski rat je drastično osvetlio slabosti ruskog samodržavlja. U mnoštvu spisa, koji počinju da se javljaju još u toku rata, ruske ustanove su podvrgnute oštroj kritici koja je nailazila na razumevanje i novog cara Aleksandra II (1855—81).

Njegovo stupanje na presto početak je mnogih reformi kojima se Rusija uvodi u red modernog društva. Znatna redukcija vojske ojačala je poljuljane državne finansije. Trgovinski ugovori zamenili su raniji prohibitivni sistem, uzročnik krijumčarenja. Par-na plovidba i trgovačka društva uživaju sada posebnu brigu vlasti. Krediti domaćih i stranih banaka omogućili su izgradnju železnica u gigantskim razmerama. Velika pažnja poklonjena je narodnoj prosveti. Liberalnija primena cenzure dala je maha štampi i literaturi, a omogućila ulazak u zemlju stranoj štampanoj reči. Znatno se povećao broj Rusa koji su odlazili u inostranstvo i broj stranaca koji su dolazili u Rusiju. Povećana je i pravna sigurnost građana i njihove imovine.

Osnovu svih reformi činilo je oslobođenje kmetova. Uprkos velikom otporu zemljoposjednika, a uz podršku sve inteligencije, čak i revolucionarne emigracije, car je 3. marta 1861. potpisao statut o ukidanju kmetstva. Njime je bilo predviđeno da se domaći kmetovi oslobode za dve godine bez naknade, a ostalim su vlastelinstva bila dužna da ustupe deo zemlje koji će obezbeđivati njihov ekonomski opstanak i koji će otplatiti najdalje za 20 godina. Računa se da je pored 1,500.000 domaćih bilo 20 miliona krunskih i državnih kmetova koji su prošli relativno dobro, ali od 22 miliona muških „duša“ vlastele preko 40% je dobilo u posed sa-

svim nezadovoljavajući deo. Godine 1881. bilo je još 1.500.000 seljaka koji se nisu bili otkupili, pa je to trebalo učiniti obaveznim. Smatrajući se prevarenim, ruski seljaci se ponovo bune a svirepa represija širi revolucionarni duh. Na drugoj strani, prezadužena vlastela (1861. je sedam desetina njihovih kmetova bilo pod hipotekom) do 1914. nije zadržala ni polovinu zemlje koja joj je ostala. Veći deo njenih poseda postao je predmet spekulacije.

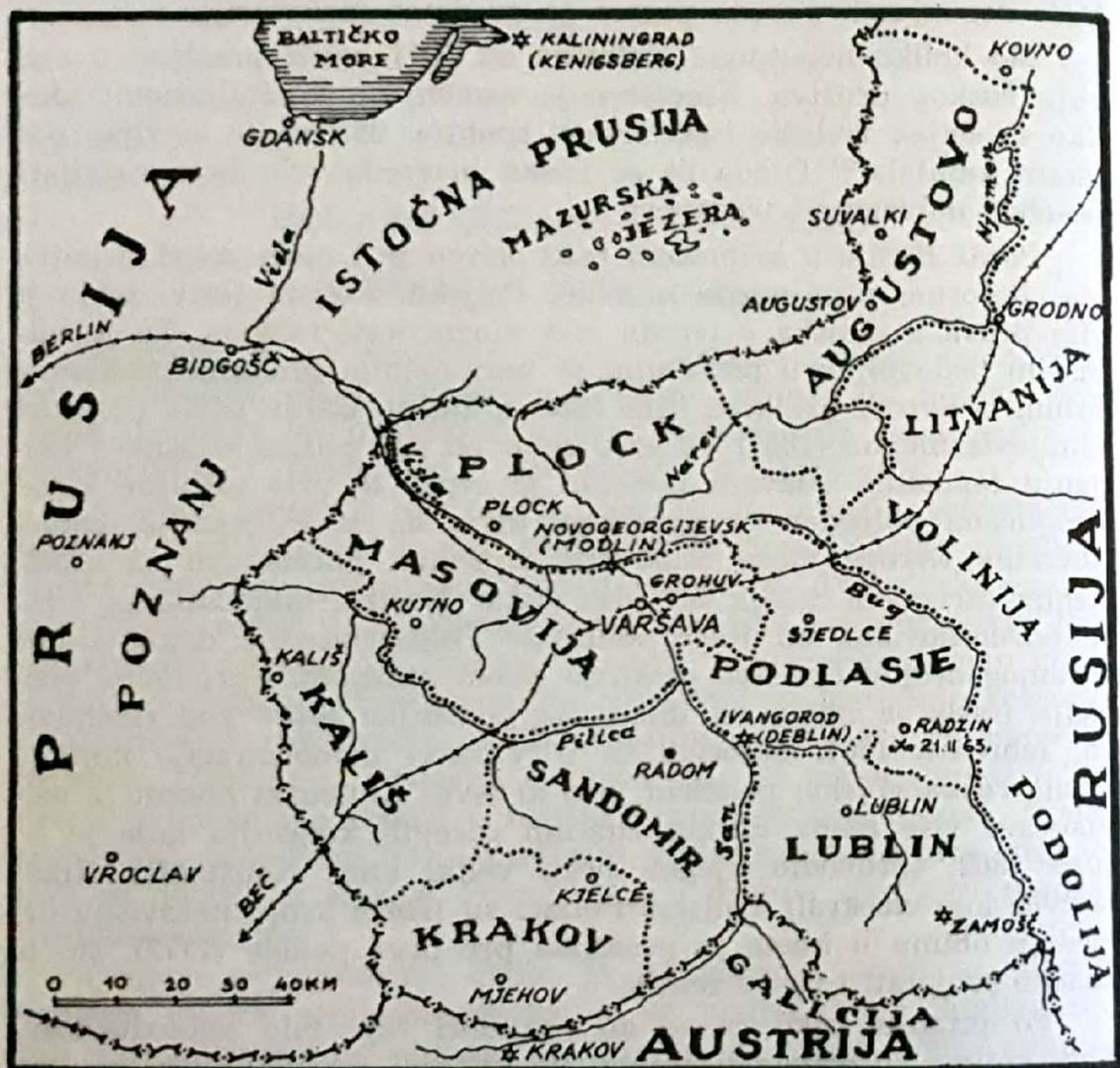
Ma koliko nepotpuna, reforma od 1861. znači preokret u razvoju ruskog društva. Kmetstvo je zamenjeno kapitalizmom; ukoliko se seljak izvlačio ispod vlasti spahija, utoliko se stavljao pod jaram kapitala.²²¹ Otada će se ruska privreda vrlo brzo razvijati, posebno industrija i transport.

Poraz Rusije u krimskom ratu oživeo je i nade poljskih patriota. Reforme nisu mogle mimoći Poljsku. Poljski jezik dobio je više prava a poljska privreda više mogućnosti razvoja. To je bilo sasvim nedovoljno u poređenju sa nacionalnim pravima proklamovanim u Evropi prilikom rata 1859. u Italiji. Carev poziv poljskim zemljovlasnicima (1857) da se u roku od pet godina izjasne o ukidanju feudalnih obaveza povećao je otpor te vrlo uticajne klase. Podsticana poljskom emigracijom, ideja da se Poljska uz pomoć liberalne Evrope može osloboditi oružanim obraćunom sa oslabljenim carizmom dobija sve više maha. Nosilac oslobodilačke misli je novoosnovano, od Rusa odobreno Poljoprivredno društvo, čije se mnogobrojno članstvo proširilo celom zemljom. Nacionalna opozicija izašla je ubrzo na ulicu. Na godišnjici bitke kod Grohuva, 25. februara 1861. otpočele su u Varšavi demonstracije koje je gušila ruska vojska, ponekad vrlo krvavo. Antiruski pokret je uzimao sve više maha uprkos znatnih carevih koncesija koje je od juna 1862. sprovodio njegov brat, veliki knez Konstantin Nikolajevič, kao vicekralj Poljske. Poljaci su tražili svoju nezavisnu državu u obimu u kome je postojala pre prve podele (1772), što je značilo svojatati i ruske zemlje.

Po pitanju kako će se do nje doći nije bilo jednodušnosti. *Beli*, kojima su pripadali gotovo svi uticajni zemljovlasnici na čelu sa grofom Zamojskim, računali su na razne ruske koncesije pod pritiskom stranih sila, a oružani ustanak prihvatili su samo u krajnjem slučaju. Uticaj belih je na mase bio neznatan, a seljaci-kmetovi nisu bili prijateljski raspoloženi prema vlasteli koja nije nameravala da se odrekne svojih privilegija. *Crveni*, čija je duša

²²¹ В. И. Ленин, *Сочинения*, т. 20, стр. 173, т. 39, стр. 71.

bio Mjeroslavski — čovek iz 1848. i 1849, prijatelj Garibaldija i Macinija — bili su rešeni da otrgnu Poljsku od Rusije putem socijalne revolucije. Njihove pristalice — radnici, zanatlije, sitni činovnici, niže plemstvo, studenti — bili su udarna snaga demonstracija. Ipak se njihov revolucionarni manifest nije jasno izjašnjavao.

Skica br. 32

POLJSKA 1861-63.

vao o seljačkoj zemlji. Kada su vlasti zabranile Poljoprivredno društvo, pokret se polarizovao na beli Direktorijum i crveni Komitet. Prevladao je Komitet. Krajem 1862. unutar Kraljevine (kongresne, ruske) Poljske imao je 25.000 zakletih pristalica. Bili su organizovani po vojvodstvima, okruzima, srezovima, po stoti-

nama i desetinama. Varšava je imala svoju posebnu organizaciju. Na čelu svega je bio Centralni komitet u Varšavi.

Rešeno je bilo da se ustanak podigne u proleće 1863. Događaje je ubrzala odluka ruske vlade da pozove u vojsku desetak hiljada mladića, pretežno iz gradova, upravo one koje je smatrala vinovnicima nereda. Noću između 15/16. januara počela je svoju nameru sprovoditi u delo, a noću 22/23. januara buknuo je ustanak odlukom Komiteta. Dotle je obrazovana Privremena vlada koja se iz Varšave preselila u Kutno. Ona je za *Diktatora revolucije* izabrala Mjeroslavskog.

2. KARAKTERISTIKE USTANKA

Ustanak 1863. bitno se razlikuje od prethodnog 1830/31. Tada je Poljska, iako pod ruskom vlašću, raspolagala organizovanom regularnom vojskom pored slabijih ruskih okupacionih snaga. Ona je vodila uređene bitke i postizala vidne uspehe na otvorenom polju. Gotovo sva Poljska je oslobođena prvim zamahom a na oslobođenoj zemlji mogle su se regrutovati nove snage, prikupljati novac i materijalna sredstva, proizvoditi oružje. Sada, 1863, nema vojske, pa neće biti ni teritorije, nema ni novaca ni oružja. Što je značajnije, ruske snage u Poljskoj su sada neuporedivo jače, u svemu 93.000 operativne vojske sa 176 zapregnutih topova, pored trupa u garnizonima i tvrđavskih posada.²²²

Ustanak je imao nacionalno-poljski karakter. Zahvatio je i poljske elemente Volinije, Podolije, Litvanije i Ukrajine. Pridružili su mu se i Jevreji (640.000 od 5 miliona stanovnika Poljske), a potresao je Litvance i Ukrajinke. Velika kočnica ustanka bila je indiferentnost, nepoverenje, negde i neprijateljstvo seljaka. Ustanak je oslabilo i odbijanje Privremene vlade da se sporazume sa ruskim revolucionarima, Hercenom i Bakunjinom, koji su se u međuvremenu potpuno razočarali sa Aleksandrovim reformama, a

²²² Pet pešadijskih divizija (3. gardijska, 4. 5. 6. i 7), 2. konjička divizija, 10 kozačkih pukova — ukupno 60.000 pešaka, 12.500 konjanika, 6.000 artiljeraca i 4.500 inženjeraca. Osim toga bilo je u garnizonima, tvrđavama (Novogeorgijevsk-Modlin, Zamošč i Ivangorod-Demblin) i na granici još 17.000 ljudi. Glavni komandant u Poljskoj bio je general Ramzaj sa sedištem u Varšavi. Dislokacija ruske vojske odaje okupacioni karakter: osim u Varšavi, gde je bio jak garnizon od 17 bataljona, 236 četa bilo je podeljeno na 137 garnizona od kojih je najveći imao 13 četa.

ošteti ga je i negativan stav ruskih liberala koji su osuđivali pokušaj amputacije Rusije, na što se svodio zahtev poljskih revolucionara za granicama iz 1772. Zapadne velike sile, Britanija i Francuska, zauzele su neutralno držanje uprkos javnom mnjenju pasioniranom za poljsku stvar. Prusija je direktno saradivala sa Rusijom u gušenju ustanka, a Austrija, u ustavnoj krizi u kojoj se tada nalazila, nije mogla sprečiti saradnju njenih podanika, Poljaka, sa svojim sunarodnicima preko granice. Galicija je bila najpouzdanija baza ustanka. Kao Britanija i Francuska, i Austrija će se ograničiti na diplomatske note ruskom caru, bez rezultata.

Ustanak se može podeliti u tri perioda. U prvom, od početka oružane akcije do kraja marta, obe strane nastoje da grupišu svoje snage. Događaji se odvijaju oko nekoliko istaknutih vođa ustanka: Podlevskog na severu, Levandovskog na istoku, Mjelinškog na zapadu i Langjeviča na jugu. Dolazeći iz inostranstva, prvi diktator, Mjeroslavski, prešao je rusko-prusku granicu 17. februara, ali se već nakon četiri dana morao skloniti na prusku teritoriju, posle neuspelog boja kod Radzina. Drugi diktator, Langjevič, morao se 19. marta skloniti na austrijsku teritoriju. Krajem meseca je ustanak vidno malaksao. U drugom periodu, do kraja 1863, obe strane bacaju u borbu nove snage. Rusi se pojačavaju na 180.000 ljudi. Septembra 1863. velikog kneza Konstantina zamenjuje dotadanji namesnik Finske, grof Berg, koji je počeo da guši ustanak nizom bezobzirnih mera. Na poljskoj strani ustanak je oživeo dolaskom odreda iz Poznania i Galicije i prilaženjem plemstva koje se do tada držalo većinom po strani. U tom razdoblju se ustanak prenosi na Litvaniju, Podoliju i Voliniju. U trećem periodu, od kraja 1863. do proleća 1864, ustanak zamire. Poslednji energični trzaji odigrali su se na jugoistoku u Lublinskom gubernmanu.

U nemogućnosti da se snage grupišu, ustanak se raščlanio na osam vojvodstava: Plock, Augustovo, Kališ, Masovija (kraj zapadno od Varšave), Podlasje (kraj istočno od Varšave), Lublin, Krakov, Sandomir. Na čelu svakog vojvodstva bio je vojni vojvoda, civilni vojvoda i komesar. Ruska represija je organizovana teritorijalno takođe na osam sekcija: Varšava, Augustovo, Plock, Kališ, železnička pruga Varšava — Bidgošć, železnička pruga Varšava — Beč, Lublin, Radom. Dolaskom grofa Berga civilne vlasti su potčinjene vojnim komandantima. Komandantima sekcija naređeno je odmah u početku da formiraju združene odrede sastavljene najmanje od 2 bataljona pešadije sa odgovarajućom artiljerijom i ko-

njicom. Svaki će dejstvovati samostalno. Kasnije je naredenje dopunjeno zahtevom da se formiraju mobilne kolone, ali da se u svakoj sekciji na dva do tri važna mesta prikupe jači odredi da se trupe ne bi suviše rasparčale.

Bez značajne teritorije na koju bi se mogli osloniti, ustanici nisu mogli formirati veća borbena tela za jače udare. Njihovi odredi od nekoliko stotina, najviše 2.000—3.000 slabo naoružanih ljudi, više kosama nego puškama, vodili su mnoštvo uređenih bojeva sa ruskim sastavima većinom bezuspešno. Više uspeha beležili su prepadi na komunikacije, transporte i kurire. Neke pruge prekidali su čak za neko vreme. Veličina ustanka je više u prkosnom otporu, u građanskoj neposlušnosti nego u vojnim akcijama.

Ni jednog trenutka ustanak nije zagrozio ruskom vojnom položaju u Poljskoj. Ali je vrlo dugo, više od godinu dana, pred celim svetom dovodio u pitanje rusku dominaciju Poljske. Nije uspeo jer njegovi rukovodioci nisu umeli da pokrenu mase koje se nisu mogle zatalasati samo nacionalnim ciljevima. Nisu uspeali da reše protivrečnost između nacionalne i socijalne slobode. Pod tim uslovima, bez značajnih uspeha nije se mogla očekivati ni intervencija inostranstva.

Slom ustanka bio je povod za nov caristički teror na svom ruskom području. Atentat Karakazova (1866) bacio je Aleksandra konačno u najbrutalniju reakciju. U Poljskoj je rusifikacija zemlje dobila novog maha. Prusija je iskoristila priliku da pokrajinu Poznanj asimiluje i integriše, što će omogućiti intenzivniju germanizaciju.

Glava deseta

NEMAČKO-DANSKI RAT 1864.

1. BORBA ZA PREVLAST U NEMAČKOJ

Odbijanjem carske krune pruski kralj Fridrih Vilhelm IV nije se odrekao pruske prevlasti u Nemačkoj. Njemu se Austrija odlučno oduprla. U jesen 1850. zapretio je i rat, kada je knez Hesens-Kasela zatražio intervenciju Nemačkog saveza da savlada otpor naroda njegovoj ultrareakcionarnoj vladavini. Obe strane, Austrija i Prusija intervenisale su vojskom. Kod Broncela, 8. novembra, u „nesporazumu“ između prednjih delova austro-bavarskih i pruskih trupa bilo je nekoliko ranjenih. Prusi su se ipak povukli. Pod jakim pritiskom Nikole I, koji je primakao dva korpusa granici, oni su se trenutno odrekli svojih planova o dominaciji u Nemačkoj. Na ultimativan zahtev Austrije od 25. novembra — da Prusija evakuiše Hesens — došlo je 29. novembra do Olomoučkih punktacija kojima je Prusija, pored ostalog, prihvatila i zahtev da jednostrano demobilise. Pruska kapitulacija u Olomoucu ogorčila je mnoge krugove u Prusiji, ali je vlada čvrsto stajala na stanovištu da ne zametne rat koji bi se, prirodno, naslanjao na ustavne i demokratske snage nemačkog naroda. Na konferenciji u Drezdenu od decembra 1850. do maja 1851. uspostavljen je stari Nemački savez — uz redukciju vojnih kontingenata na dve trećine — u kome je Austrija sačuvala dominantnu ulogu. Njen pokušaj da u Nemački savez uvede sve svoje zemlje naišao je na odlučan otpor Britanije i Francuske. Svuda je u Nemačkoj zavládala reakcija.

U narednoj deceniji obe suparničke sile, Austrija i Prusija, uzaludno nastoje da nemačko pitanje reše u svoju korist diplomatskim putem. Uporedo se Prusija spremala da ga sama reši si-

lom, „krvlju i gvoždem“, kako se izrazio Bismarck. Vojna reforma od 1859, koju je po intencijama regenta Vilhelma sprovodio u delo ministar rata Roon, a Bismarck nametnuo zemlji protiv volje većine u Parlamentu, znatno su ojačale prusku vojsku. Ali, pre konačnog međusobnog obračuna će Beč i Berlin ići zajedno protiv Danske.

Dvosmisleni srednjovekovni položaj Šlezviga i Holštajna koji je potvrdio Londonski protokol od 1852. — da Holštajn pripada Nemačkom savezu i da u isto vreme čini integralni deo danske krune zajedno sa nerazdvojivim Šlezvigom i da zajedno zauzimaju poseban status u danskoj monarhiji — nije se mogao održati u modernom shvatanju države. Danska je pokušala da svima svojim posedima nametne jedinstven ustav. Na protest Nemačkog saveza odustala je za Holštajn i Lauenburg (od 1863. prisajedinjen Holštajnu a dotle u neposrednom sastavu Danske), ali ne za Šlezvig. U suštini Danci bi se zadovoljili sa Šlezvigom, ali Nemci nisu dali tu pokrajinu čiju je većinu činilo nemačko stanovništvo. Pošto Danska nije popuštala, na predlog Prusije Nemački savez je 1. oktobra 1863. odlučio da se interveniše oružjem. Saksonske i hanoverske trupe pod komandom saksonskog generala Hakea ušle su 7. decembra 1863. u Holštajn i Lauenburg pred kojima su se Danci povukli severno od Ajdera, dakle, na teritoriju Šlezviga. Po savetu velikih sila, ovu *egzekuciju* — kako je nazvana intervencija — oni nisu smatrali povodom za rat. U Elmshornu su holštajnski staleži proglasili vojvodom Fridriha od Augustenburga.

Bismarck je, naprotiv, radio za Prusiju, ni za kakvog drugog pretendenta. Kada je Savezna skupština odbila njegov predlog da savezne trupe zauzmu Šlezvig kao zalogu za pregovore sa Danskom, nagovorio je Austriju na zajedničku izjavu od 14. januara 1864. da će ove dve sile to izvršiti same, mimo Saveza. Austro-pruski ultimatum — da povuče ustav — danska vlada je odbila 18. januara, a 20. januara Austro-Prusi su otpočeli nastupanje.

Već idućeg dana Britanija je zatražila pomoć Francuske da bi se sprečilo nasilje nad Danskom. Francuska je to usloвила britanskom garantijom na Rajni, na što britanski kabinet nije bio voljan da pristane. Inače je Napoleon III smatrao da oba vojvodstva pripadaju Nemačkoj po principu nacionaliteta. Rusija je ostala neutralna pošto joj je Austrija pomogla da uguši poljski ustanak proglašenjem opsadnog stanja u Galiciji. Tako su dve nemačke velesile mogle bezbedno napasti Dansku.

Daneverk

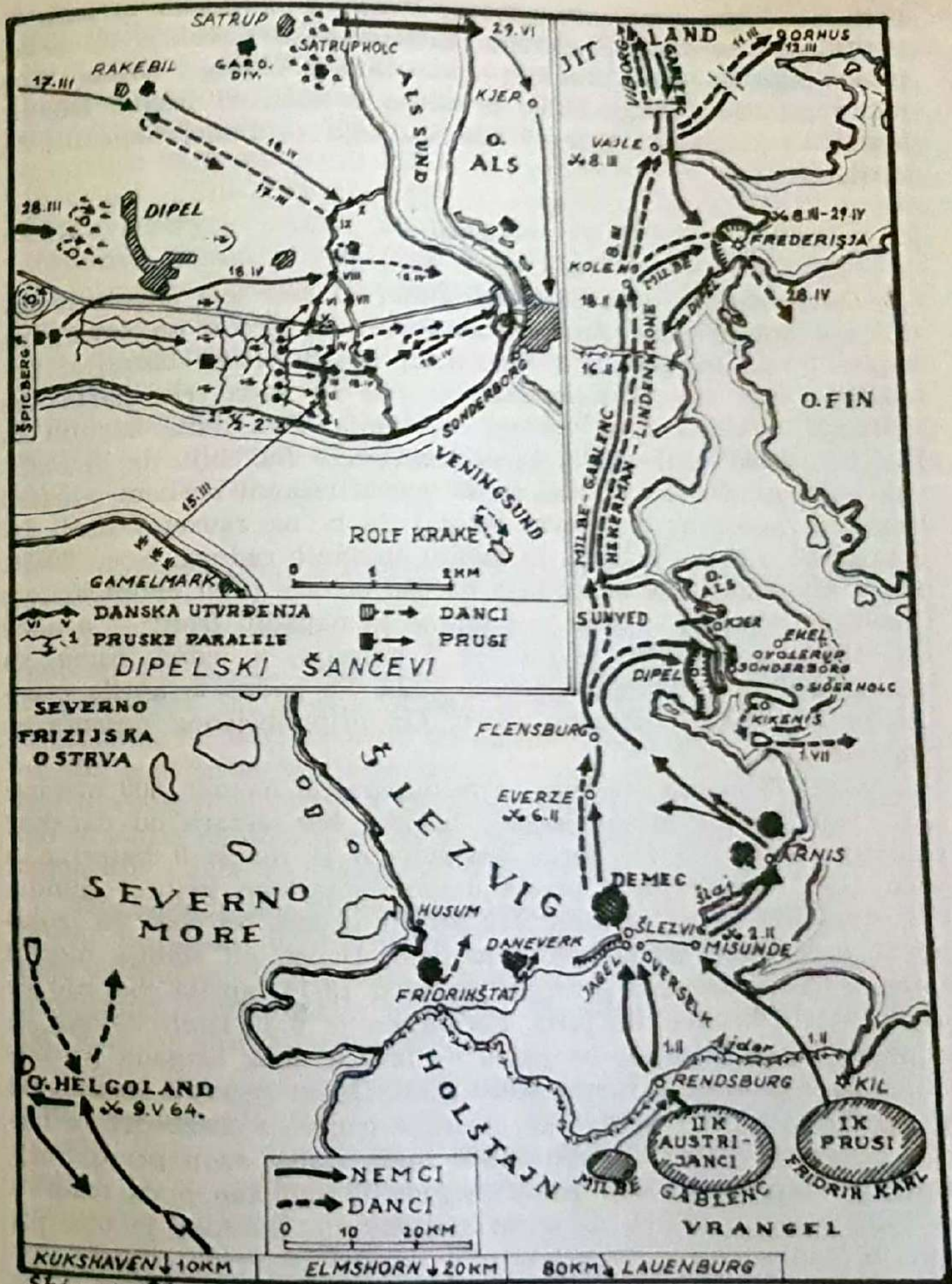
Krajem januara 1864. Pruski korpus (princ Fridrih Karl) od 24.000 ljudi grupisao se kod Kila. Austrijski korpus (Gablenc) od 20.000 ljudi prikupio se južno od Rendsburga. Jedna pruska gardijska divizija (Milbe) ojačana jednom austrijskom brigadom, u svemu oko 12.000, bila je na levom krilu. Za zajedničkog komandanta postavljen je pruski maršal Vrangel. Danci, pod generalom De Mecom, koncentrisali su se na utvrđenjima Daneverka, oko 30.000 ljudi formiranih u 3 pešadijske divizije, 1 rezervnu brigadu i 1 konjičku diviziju. Druge, slabije trupe grupisale su se na putu Šlezvig — Flensburg. Prelaze preko Šlaja, Trene i Ajdera čuvali su posebni odredi. Danska vojska bila je u suštini milicija.

Saveznici su prešli Ajder 1. februara sa namerom da podiđu Daneverku udaljenom dvadesetak kilometara. Neuspeli pokušaj da forsiraju Šlaj, 2. februara kod Misundea, platili su Prusi sa 195 ljudi, a idućeg dana kod Jagela i Overselka su Austrijanci odbacili protivnika na glavni položaj sa 517 sopstvenih gubitaka prema 253 koliko su imali Danci. Da ne bi napadao frontalno, Vrangel je 6. februara prešao Šlaj nizvodno od Misundea bez otpora, ali su Danci već prethodnog dana evakuisali Daneverk i odstupili na Flensburg odakle je glavnina krenula u Sunved, na Dipelske šančeve (prema Sonderborgu na ostrvu Alsu) a Hekerman-Lindenkrone sa konjičkom divizijom i dvema pešadijskim brigadama nastavio je povlačenje za Koleng, u Jitlandu. Zbog napuštanja Daneverka Meca je smenio general Gerlah.

U nadiranju sa Daneverka na sever, jedna austrijska brigada 6. februara odbacila je dansku zaštitnicu kod Everzea, obostrano sa znatnim gubicima (680 Austrijanaca prema 800 Danaca), zatim su Austrijanci i gardijska divizija krenuli na jitlandsku granicu koju zbog držanja Britanije nisu za sada nameravali preći, ali su ipak zauzeli Koleng 18. februara dok su im Prusi prema Dipelskim šančevima obezbeđivali bok.

Holštajn i Lauenburg, kroz koje su prolazile savezničke komunikacije, držale su pod okupacijom trupe Nemačkog saveza koji se bio usprotivio austro-pruskoj intervenciji. To je dovodilo do trvenja, čak i do sabotaža.

Kad je postalo jasno da niko neće intervenisati, Gablenc i Milbe krenuli su 8. marta da zauzmu Jitland. Austrijanci su

Skica br. 33

NEMAČKO - DANSKI RAT 1864.

pošli na Vajle odakle su odbacili Dance, a gardijska divizija se uputila na tvrđavu Frederisju. Hekerman se povukao na sever posle čega su Austrijanci bez otpora zauzeli Viborg i Orhus. Krajem marta je divizija Milbe povučena u Sundved prema Dipelu; austrijski korpus je opseo Frederisju koju su Danci napustili 29. aprila.

Dipel

Od poslednjeg rata 1848—50. Danci su kod sela Dipela izgradili jak položaj kao ofanzivni mostobran za prelaz sa ostrva na kopno. Prusi su pristupili regularnoj opsadi. Prve baterije, postavljene kod sela Gamelmarka, otvorile su vatru 15. marta bez vidljivih rezultata zbog velikog odstojanja. Dva dana kasnije su Danci sa 6.000 ljudi izvršili ispad prema selu Rakebilu da bi raščistili teren pred sobom. Prusi su 28. marta teškom borbom odbacili Dance sa prednjeg na glavni položaj da bi na zauzetoj liniji izgradili svoju prednju liniju za zaštitu opsadnih radova. Noću 29/30. marta otvorena je prva paralela na 900 metara pred levim krilom Dipelskog položaja — koje je izabrano za napadni front — a noću 1/2. aprila postavljeno je iza nje 7 baterija, a jedna, osma, sa strane za dejstvo na desno dansko krilo. Po podne 2. aprila otvorile su one jaku i efikasnu vatru. Od pripremljenog desanta se odustalo.

Noću 7/8. aprila otvorena je međuparalela na oko 600 metara, noću 10/11. aprila druga paralela na oko 400 metara od danskog položaja. Od 8. do 11. aprila postavljeno je novih 9 baterija, a noću 11/12. aprila još 8 prema desnom danskom krilu i Sundu. U svemu bila su na položaju 122 pruska oruđa, od čega 56 izolovanih, prema 118 oruđa koliko su imali Danci, ali slabije moći i dometa. Treća paralela otvorena je noću 13/14. aprila. Sa nje će se 18. aprila krenuti na juriš. Formirano je 6 jurišnih kolona — za svaki danski objekat po jedna — izvučenih iz brigada po bataljonima i četama, u svemu 8.000 ljudi. Opštu rezervu obrazovale su dve brigade, oko 5.000 ljudi, a druge trupe su obezbeđivale napad. U svemu je angažovano 22.000 ljudi. Danci su u prvoj liniji imali dve brigade (5.000), jednu brigadu (2.500) kao prvu rezervu iza njih, a jednu (2.500) na užem mostobranu. Na Alsu je bila još jedna brigada.

U zoru 18. aprila sva je pruska artiljerija otvorila jaku vatru. Danska se posada povukla iz šančeva ostavivši osmatračice i najnu-

žniju poslugu oruđa. Tačno u 10 časova umukla je artiljerija a jurišne kolone su iskočile iz treće paralele. Za pola sata zauzeti su svi napadnuti objekti, neki pre no što se vratila danska posada. Danska rezervna brigada krenula je ka drugoj liniji da bi prihvatila odbačene delove, dok je brigadi na desnom krilu naređeno da se povuče na mostobranu kao nova rezerva. Dotle su Prusi prodrli i u drugu liniju i iza nje naišli na dansku rezervu. Intervencijom pruske rezervne brigade iz treće paralele Danci su odbačeni na mostobran. Danski linijski brod *Rolf Krake* nije mogao ozbiljno intervenisati iz Veningsunda protiv jake pruske zemaljske artiljerije. Objekti desnog krila zauzeti su zajedničkom akcijom 6. jurišne kolone, druge brigade iz rezerve i brigade iz Rakebila. Do 14 časova prva i druga linija bile su sasvim u pruskim rukama. Gerlah je naredio povlačenje na Als. U 14 časova Prusi su bez većeg otpora zauzeli i mostobran. Prusi su izgubili 1.180 ljudi, Danci 4.631, od čega 2.029 mrtvih i ranjenih, a ostalo je zarobljeno.

3. OPERACIJE NA MORU. DESANT NA ALS. BEČKI MIR

Austrijska eskadra od dva parna broda, *Radetzky* i *Schwarzenberg* (82 topa), pod komandom kapetana Tegethofa, kojoj su se pridružila tri manja pruska broda, sudarila se 9. maja kod Helgolanda sa eskadrom od tri danska broda (102 topa), pri čemu su oba austrijska broda pretrpela izvesne štete. Tegethof se povukao u vode Helgolanda a odavde u Kukshaven. Ovaj sudar potvrdio je samo dansku prevlast na moru koja se izražavala blokadom nemačkih obala na Baltičkom i Severnom moru.

Na Londonskoj konferenciji koja se sastala 25. aprila na inicijativu britanske vlade, ne bi li zaštitila Dansku, posle duge debate zaključeno je 12. maja primirje na mesec dana koje je kasnije produženo. Konferencija se razišla 25. juna bez daljeg rezultata, a 26. juna su nastavljena neprijateljstva.

Posle petomesečnih operacija uništavajućom nadmoćnosti, dve nemačke velesile nisu uspele da malu Dansku prinude na mir. Maršal Vrangal nije zadao Dancima nijedan odsudan udarac. Nije uspeo da sprovede u delo planove pruskog Velikog generalštaba usmerene na uništenje danske vojske čiji je autor bio Moltke koji je, začudo, ostao u Berlinu. U kraljevu okolinu nije još bilo prodrlo saznanje o prirodi ratnih operacija i o permanentnoj saradnji komandanta i načelnika. Tek posle relativnih neuspeha ili mršavih

uspeha, na čelu savezničke vojske Vrangela je smenio princ Fridrih Karl a Moltke je došao na lice mesta. On će praktično rukovoditi operacijama. Njegove čuvene *direktive*, kojima se detalji izvođenja ostavljaju odluci potčinjenih, postaće uzor u tehnici komandovanja. Sada će se rat povesti energičnije.

Osetna mesta, središte danske moći, bila su ostrva. Da je početkom aprila izveden pripremljeni desant, opsada i juriš na Dipel postali bi izlišni. Sada je rešeno da se propušteno nadoknadi. Između Fina i Alsa saveznici su izabrali prvo. Dok su Austrijanci demonstrirali kod Frederisje, kao da će preći na Fin, Prusi su iz Satrupholca prešli na Als. Od 2 do 4 časa 29. juna pod generalom Manštajnom prebačeno je oko 10.000 ljudi na 160 čamaca i 32 pontona. Za njim je Vincingerode u rezervi imao isto toliko. Danci su pod generalom Štajnmanom imali na ostrvu svega jednu brigadu.

Na desantnim mestima bilo je malo otpora. *Rolf Krake* ni ovog puta nije mogao uspešno da interveniše i da omete prevoženje. Oko 6 časova zauzeto je selo Kjer. Jačeg otpora bilo je kod Vollerupa i na Siderholcu, posle čega su Danci odstupili na poluostrvo Kikenis, na krajnjem jugu, koje su napustili 1. jula. Gubici: Prusija 373 čoveka, Danska 4.000 ljudi, većinom zarobljenih.

Posle primirja nastavljene su i operacije za Jitland koji je ubrzo sav zauzet. Austrijska eskadra, ojačana sada na 8 linijskih brodova sa 244 topa, uz sadejstvo vojske zauzela je do sredine jula Severnofrizijska ostrva. Energično ratovodstvo oseća se i u pozadini. Prusi su zauzeli i ključne položaje u Holštajnu što je dovelo do neprilika sa saveznim trupama ali to nije prešlo granicu međusobne tučnjave vojnika. Uporedo su činjene pripreme za desant na Fin, posle čega bi došao na red Zeland, glavno dansko ostrvo.

U bezizlaznoj situaciji Danci su zatražili primirje koje je potpisano 15. jula sa važnošću od 20. jula do 4. avgusta. U Beču, 1. avgusta zaključen je preliminaran mir, a konačan 30. oktobra. Njime je danski kralj Kristijan IX ustupio vojvodine Lauenburg, Holštajn i Šlezvig Austriji i Pruskoj, da bi ove dve sile zajednički odlučile o njihovoj konačnoj sudbini.